

I

Η ΑΠΟ ΤΗΣ ΠΑΝΩΛΟΥΣ ΠΡΟΦΥΛΑΞΙΣ ΠΡΟ ΤΟΥ XVII ΑΙΩΝΟΣ

ΥΠΟ ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
ΙΑΤΡΟΥ
ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΕΙ

Ἄλλοτε διὰ τοῦ γενικοῦ ὀνόματος «λοιμὸς» (pestis) ἐκάλουν ὅλας τὰς ἐπιδημικὰς καὶ λοιμώδεις νόσους, τῶν ὁποίων ἡ θνησιμότης ἦτο μεγάλη,¹ καὶ τῶν ὁποίων ἡ συμπτωματολογία δὲν ὑπενθυμίζει τὴν κλινικὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν σήμερον, μολονότι σπάνια εἶναι αἱ εὐκαιρίαι καὶ de visu νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτάς.

Εἶναι πιθανώτατον ὅτι διάφοροι λοιμοὶ ἐμάστισαν τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων καὶ ἐπέφερον μεγάλας καταστροφάς. Ἐκ τῶν χρονολογικῶν πινάκων τῶν ὑπὸ τῶν λοιμογράφων καταρτισθέντων, ἰδίως δὲ τοῦ Rossi,² ἐξάγεται ὅτι καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐμάστισαν λοιμοί, ἅπαξ κατὰ τὸν IX καὶ VII π. Χ. αἰῶνα, τρεῖς κατὰ τὸν VI καὶ ἅπαξ κατὰ τὸν V. Πλὴν τούτων, ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι τέσσαρες ἐν Συρίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Δυστυχῶς ὅμως, ἀδυνατοῦμεν ἐπακριβῶς νὰ καθορίσωμεν τὴν φύσιν αὐτῶν, διότι αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας κατέλιπον ἡμῖν οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι ὅλως ἀνεπαρκεῖς, ὅπως μᾶς παράσχωσι τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς τοῦτο στοιχεῖα.

Ἡμεῖς, λέγοντες λοιμόν, ἐννοοῦμεν τὴν πανώλην, κοινῶς πανοῦκλαν, ὀφειλομένην εἰς εἰδικὸν μικρόβιον, ἀνακαλυφθὲν τῷ 1894 ὑπὸ τοῦ Yersin καὶ Kitasato.

1) Κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦ Γαληνοῦ, λοιμὸς ἦτο «κοινὸν πάθος (ἀνθρώπων), ὑπὸ τὸν αὐτὸν καιρὸν κατὰ πόλεις καὶ ἔθνη ὅξεῖς κινδύνους καὶ θανάτους ἐπιφέρον».

Διέκρινον δὲ οἱ ἀρχαῖοι τοὺς λοιμοὺς ἀπὸ τὰς ἐλαφράς νόσους, τὰς ἐπιδημικὰς (ἐπιδήμους) καὶ τὰς ἐνδημικὰς (ἐνδήμους) ἀσθενείας τόσον καλῶς, ὥστε ἐπιδημικὴν νόσον ἐκάλουν τὸ νόσημα τὸ «πολλοῖς ἐν ἐνὶ χωρίῳ γιγνόμενον», λοιμόν δὲ τὸ νόσημα τὸ ὁποῖον ἐφθάνεν εἰς βαθμὸν ὥστε «πολλοὺς ἀναιρεῖν».

Ὡς αἰτίαν δὲ τοῦ μὲν λοιμοῦ ὁ Ἱπποκράτης παρεδέχετο τὴν μόλυνσιν τοῦ ἀέρος διὰ μυσμάτων βλαβερῶν εἰς τὸν ἀνθρώπον, τῆς δὲ ἐπιζωοτίας τὸν διὰ τῆς μολύνσεως ἀκατάλληλον καθιστάμενον ἀέρα δι' ὠρισμένα εἶδη ζώων. (Πρβλ. Ἀριστοτέλους Π. Κούζη, Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς, σελ. 148 καὶ ἐξῆς).

2) La Peste, ὑπὸ E. Deschamps, σελ. 77, ἐν τῇ: Nouveau Traité de Médecine et de Thérapeutique τῶν καθηγητῶν, A. Gilbert καὶ L. Thoinot, Τόμ. VI, Maladies Exotiques.

Ἄν πιστεύσωμεν Ἀπολλώνιον τὸν Ῥόδιον (Ἀργοναυτικά, στίχ. 512 καὶ ἐξῆς), ἡ ἀρχαιοτέρα ἐπιδημία λοιμοῦ ἀναφανείσα ἐν Ἑλλάδι, ὑπῆρξεν ἢ ἐν τῇ νήσῳ Κέῳ ἐκράγεια κατὰ τὴν Ἀργοναυτικὴν ἐκστρατείαν τῷ 1250 περίπου π. Χ.

Διὰ τὰ εὖρωμεν χαρακτηριστικὴν περιγραφὴν, μὴ ἀφίνουσιν οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς φύσεως τῆς νόσου πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς Ῥούφον τὸν Ἐφέσιον (περὶ τὰ 100 μ. Χ.), ὅστις ἀναφέρων τὴν συχνότητα τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Συρίᾳ παρατηρουμένων ἐπιδημιῶν γράφει περὶ: «λοιμωδῶν βουβώνων θανατωδυστάτων καὶ ὀξυτάτων».¹

Βουβωνικὴ πανώλης, διὰ πρώτην φορὰν ὀνομαζομένη οὕτω, ἐξεργάγη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῷ 542, ἣτις διεδόθη καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ ἀπεδεκάτισε τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος, γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Πανώλης τοῦ Ἰουστινιανοῦ». Κατὰ τὸν ἱστορικὸν Προκόπιον, αὐτόπτην μαρτυρα, καταλιπόντα θαυμασίαν περιγραφὴν,² δυναμένην νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τοῦ Θουκυδίδου, ἡ πανώλης ἀναφανεῖσα εἰς Πηλούσιον τῆς Κάτω Αἰγύπτου, ἐξηπλώθη ταχύτατα καθ' ὅλην τὴν Αἴγυπτον, ἐκεῖθεν εἰς Παλαιστίνην καὶ Βυζάντιον καὶ ἔπειτα εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ἀπέθανον πλεον τῶν 10.000 ἀνθρώπων. Καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ προσεβλήθη ὑπὸ τῆς νόσου: «καὶ αὐτῷ γὰρ ξυνέπεσε βουβῶνα ἐπὴρθαι», εὐτυχῶς θεραπευθεὶς. Κατὰ δὲ τὸ λέγειν τοῦ Γρηγορίου, ἐπισκόπου Τουρώνων (Gégoire de Tours), τόσον μεγάλη ἦτο ἡ θνησιμότης ἐν Γαλλίᾳ, ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὑπολογίσουν τὸν ἀριθμὸν τῶν θυμάτων.

Ἀπὸ τοῦ ΧΙ μέχρι τοῦ ΧV αἰῶνος, ἀριθμοῦνται 32 ἐπιδημίαι πανώλους ἐν Εὐρώπῃ. Ἀλλ' ἡ φοβερωτέρα ὅλων ἦτο ἡ ἐκραγεῖσα κατὰ τὴν τελευταίαν σταυροφορίαν τῷ 1270, ἡ κληθεῖσα «μέλας θάνατος» ἢ «μαύρη πανώλης» διὰ τὰς τρομακτικὰς αὐτῆς καταστροφάς. Ἀναφανεῖσα ἐν Κίᾳ, ταχύτατα ἐξηπλώθη εἰς τὰς Ἰνδίας, Περσίαν καὶ Ῥωσσίαν, ὁπόθεν μετεδόθη εἰς Πολωνίαν, Γερμανίαν, Γαλλίαν, Ἰταλίαν καὶ Ἰσπανίαν. Τῷ 1349 ἀνεφάνη εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τῷ δὲ 1351 εἰς τὴν Νορβηγίαν. Κατὰ τινα στατιστικὴν, εἰς τὸ Λονδίνον καὶ τὴν Βενετίαν ἀπέθανον τοῦλάχιστον 100.000. Εἰς Σιένναν 70.000, εἰς Φλωρεντίαν καὶ Avignon 60.000, εἰς Παρισίους 50.000. Τὸ τάγμα μόνον τῶν Καπουκίνων ἀπώλεσε 124.434 ἐκ τῶν ἐν Γερμανίᾳ μελῶν του, τὸ δὲ τῶν Μινοριτῶν (Minorites) ἐν Ἰταλίᾳ περὶ τὰς 300.000. Ἡ ἐπιδημία αὕτη, διαρκέσασα μέχρι τοῦ 1350, κατέστρεψε, κατὰ τὸν Proust, 25.000.000 κατοίκους, ἐπὶ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Εὐρώπης 105.000.000 κατοίκων. Κατὰ τι δὲ ὑπόμνημα ὑποβληθὲν εἰς τὸν Πάπαν Κλήμεντα VI, ὁ ἐκ τῆς ἐπιδημίας ταύτης τῆς πανώλους ἀριθμὸς τῶν θανόντων, δι' ὅλον τὸν κόσμον ἀνῆλθεν εἰς 45.000.000.³

Ἀναφέρονται ἐπίσης ἐπιδημίαι τινὲς πανώλους κατὰ τὸν ΧVI καὶ ΧVII αἰῶνα: Ἐν Ἰταλίᾳ τῷ 1575—1578. Ἐν Nimègue τῆς Ὀλλανδίας τῷ 1635.

1) Ἐκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Ῥούφου, ὑπὸ Daremberg καὶ Ruelle, 1879, σελ. 351. Ἡ περιγραφὴ αὐτοῦ τῆς βουβωνικῆς πανώλους θεωρεῖται κλασσικὴ.

2) Προκόπιον, Περσικὸς Πόλεμος, Βιβλ. Β. κεφ. 22 καὶ ἐξῆς. Βλέπε τὴν σχετικὴν περιγραφὴν εἰς τὸ Παράρτημα.

3) E. Deschamps, in op. cit.

Ἐν Λονδίῳ τῷ 1665, με 68.000 θανάτους. Ἐν Ἑλβετία τῷ 1669. Ἐν ταῖς Κάτω Χώραις τῷ 1679. Ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ τῷ 1681.

Ἀπὸ τοῦ 1681 μέχρι τοῦ 1720, ἀναφέρονται τοπικαὶ τινες ἐπιδημίαι πανώλους ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ καὶ Συρίᾳ.

Τῷ 1720 ἐξερράγη ἡ περίφημος ἐπιδημία τῆς Μασσαλίας, μεταδοθεῖσα ἔκ τινος ἱστιοφόρου (Grand Saint Antoine), προερχομένου ἐκ Συρίας, με 40.000 θανάτους ἐν διαστήματι 15 μηνῶν. Ἐκ τῆς Μασσαλίας μετεδόθη καθ' ἅπασαν τὴν Προβηγκίαν, με 87.000 θανάτους ἐπὶ πληθυσμοῦ 2.000.000 κατοίκων. Ἐν Arles μόνον ἀπέθανον 7.000 καὶ ἐν Toulon 14.000. Εἴκοσιν ἔτη βραδύτερον τῷ 1773, κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς Μεσσήνης ἐν Σικελίᾳ, μεταδοθεῖσαν ἐκ μικροῦ ἱστιοφόρου, προερχομένου ἐκ Μεσολογγίου, ἐσημειώθησαν 43.000 περίπου θάνατοι.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ XVIII αἰῶνος παρατηροῦνται μικραὶ ἐπιδημίαι ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ῥωσσίᾳ, Τρανσυλβανίᾳ, Δαλματία, Ἑλλάδι, ἀλλὰ μετὰ μικρᾶς τάσεως γενικεύσεως. Παραμείνασαι μέχρι τέλους τοῦ αἰῶνος, ἐξηφανίσθησαν ὁλοσχερῶς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ἐν τούτοις περιορίσθη εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰ Βόρεια τῆς Ἀφρικῆς, ἰδίως δὲ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου παρέμεινεν ἐνδημοῦσα μέχρι τοῦ 1844.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ XIX αἰῶνος, ἡ πανώλης ἐνδημεῖ ἐν Τουρκίᾳ. Μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1803 οἱ θάνατοι ἀνῆλθον εἰς 150.000 τῷ δὲ 1813 εἰς 110.000, δὲν ἐξηφανίσθη δὲ τελείως, παρὰ μόνον τῷ 1839. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως δὲ φαίνεται ὅτι προήρχοντο αἱ καταστρεπτικαὶ ἐπιδημίαι τοῦ 1814—1816 τῆς Ἀνατολικῆς παραλίας τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης (Δαλματία, Ἀλβανία, Ἡπειρος) καὶ τῶν Ἰονίων νήσων, τῆς μικρᾶς πόλεως Noja ἐν Ἰταλίᾳ (1815-1816), τῆς Βλαχίας, Ἀλβανίας καὶ Μωρέως τῷ 1824. Ἡ κατὰ τὸ 1813 ἐνσκήψασα ἐπιδημία ἐν Μάλτᾳ, εἰσῆχθη διὰ τοῦ ἱστιοφόρου San Nicolo, προερχομένου ἐξ Ἀλεξανδρείας. Αἰγυπτιακὴν τὴν προέλευσιν φαίνεται ὅτι εἶχε καὶ ἡ ἐν Ἑλλάδι τῷ 1828.¹

1) Περὶ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐπιδημιῶν πανώλους, ἀπὸ τοῦ XI αἰῶνος μέχρι τοῦ XIX, βλέπε τὸν λεπτομερῆ χρονολογικὸν πίνακα τοῦ καθηγητοῦ Ἀριστοτέλους Π. Κούζη, ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖᾳ, ἄρθρον: Πανώλης, ἐκ τοῦ ὁποίου παραλαμβάνομεν τὰς κατωτέρω πληροφορίας:

Κατὰ τὸν XIX αἰῶνα ἡ νόσος πολλάκις ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, μαστίσασα: τῷ 1802—1803 τὴν Θεσσαλονίκην, τῷ 1813—1814 τὴν Θράκην, Θεσσαλίαν, Ἡπειρον, Κέρκυραν, Σάμον, Χίον, τῷ 1815—1816 τὴν Λαμίαν, Λεβάδειαν, Ἡπειρον, τῷ 1817 τὴν Κρήτην, τῷ 1819 τὴν Πελοπόννησον, τῷ 1822 τὰ Ἰωάννινα καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τῷ 1823 τὴν Κύθον, τῷ 1824 τὴν Κέα καὶ Ἑρμιόνην, τῷ 1827—1829 τὸν ἐν Πελοποννήσῳ Αἰγυπτιακὸν στρατὸν, τὴν Αἴγιναν, Ὑδραν, Σπέτσας, Ἀργολίδα, Μέγαρα, Σαλαμίνα, Ἀχαΐαν. Τῷ 1837 τὸν Πόρον, εἰς τὸν ὁποῖον μετεδόθη ἐκ Θράκης καὶ Μακεδονίας, ὅπου ἐπεδήμει.

Μακρὰ ἔκτοτε παρῆλθον ἔτη, ὁπότε κατ' Αὐγουστον τοῦ 1912, ἀναφαίνεται καὶ πάλιν ἐν Πειραιεῖ μεταδοθεῖσα διὰ σάκκων προερχομένων ἐξ Ἰνδιῶν. Εἰς μικρὰν δὲ ἐξελιχθεῖσα ἐπιδημίαν, ἐπεξετάθη ὑπὸ μορφὴν πάντοτε βουβωνικὴν, καὶ εἰς ἀραιὰ

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ XIX αἰῶνος, πλὴν τῆς μικρᾶς ἐπιδημίας τῆς Wetlianka (1877-1879), οὐδεμία ἄλλη παρατηρήθη ἐν Εὐρώπῃ, ἐντοπίζεται δὲ εἰς χώρας τινὰς τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας.

Ἐν τούτοις αἱ μικραὶ αὗται ἐστὶν παραμένουσι πάντοτε κίνδυνος καὶ διαρκῆς ἀπειλή, ὅχι μόνον διὰ τὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ καὶ δι' ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα. Οὕτω, περὶ τὰ τέλη τοῦ XIX αἰῶνος, ἐνῶ πάντες ἐπίστευον ὅτι ἡ πανώλης ἐξηλείφθη ἐκ τῆς Εὐρώπης, περιορισθεῖσα ὁριστικῶς ἐν τῇ Ἄπω Ἀνατολῇ, ἐξηπλώθη βαθμηδὸν εἰς τὰς Ἰνδίας (πανώλης τῆς Βομβάης κ.τ.λ.), τὸν Περσικὸν κόλπον, τὴν Περσίαν, τὸ Βελουχιστάν, τὴν Ἀραβίαν, τὴν Αἴγυπτον (πανώλης τῆς Ἀλεξανδρείας τῷ 1899), ἔπειτα εἰς αὐτὴν τὴν Εὐρώπην, τέλος δὲ εἰς τὸ Ὀπόρτον τῆς Πορτογαλλίας, ὅπου ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρατηροῦντο κρούσματα. Ἐξ ἄλλου διασχίσασα τὸν Ἰνδικὸν Ὠκεανόν, κατέλαβε τὴν Ἀνατολικὴν Γερμανικὴν Ἀφρικὴν, τὴν Μαδαγασκάρην, τὰς νήσους: Μαυρίκιον, Ἐνωσιν (Réunion), Μανίλλαν, Νουμέαν, Honolulu, τὴν Αὐστραλίαν, τὴν Νέαν Ζηλανδίαν κ. λ. π. Ἀκολούθως διασχίσασα τὸν Ἀτλαντικὸν Ὠκεανόν, ἀνεφάνη αἰφνηδίνως εἰς τὴν Παραγουάην καὶ Οὐραγουάην, τὴν Ἀργεντινὴν Δημοκρατίαν, τὴν Βραζιλίαν, τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, τὸ Μεξικόν.

Τέλος τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα παρατηρεῖται σχεδὸν παντοῦ. Καὶ αὕτῃ ἡ Εὐρώπη δὲν παρέμεινεν ἡσυχος, ἡ δὲ πανώλης ἀναφαίνεται εἰς ἀρκετὰς χώρας: ἐν Ῥωσσίᾳ (περιφέρειαι τοῦ Ἀστραχάν, τῆς Ὀδησσοῦ, τοῦ Βατούμ), ἐν Τουρκίᾳ (Κωνσταντινούπολις), ἐν Ἰταλίᾳ (Νεάπολις κτλ.), ἐν Ἀγγλίᾳ (Hull, Κάρδιφ, Λίβερπουλ, Γλασκώβη, Southamton, Λονδῖνον), ἐν Πορτογαλίᾳ (Ὀπόρτον), ἐν Αὐστρίᾳ (Βιέννη), ἐν Γαλίᾳ (Μασσαλία). Ἄλλ' αὗται εἶναι μικραὶ ἐπιδημίαι ἐντετοπισμέναι, εὐκόλως ἀναχαιτιζόμεναι καὶ περιοριζόμεναι εἰς τινὰ μόνον κρούσματα.¹

**

Τὴν πανώλην δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐσβεσμένων νοσημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐστία δύναται ν' ἀναζωπυρηθῇ ἡμέραν τινά, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφανῶσι μετὰ τῆς αὐτῆς βαρύτητος, τὴν ὁποίαν παρουσίαζον ἄλλοτε.

Χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ δοκιμάσωμεν τὰς τρομερὰς ταύτας μάστιγας, τὰς ὁποίας κατὰ περιόδους ἐξαποστέλλει εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος κακοποιὸς τις Δαίμων, ἐπιτρέπεται νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἐπὶ πολὺ δὲν θὰ ἐπανίδωμεν τὰς μεγάλας ἐκεῖνας θεομηνίας, αἱ

κρούσματα εἰς Χίον, Μιτυλήνην, Θεσσαλονίκην, Ναύπλιον, Ζάκυνθον, Μεσσήνην, Σῦρον, Χανία, Θήβας, Ἀθήνας κτλ.

Λεπτομερῇ ἐπίσης πίνακα ἐπιδημιῶν πανώλους ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914—1931, Βλέπε: Φωκίωνος Κοπανάρη, Ἡ Δημοσία υἡγεία ἐν Ἑλλάδι, 1933, σελ. 54—67.

1) *E. Deschamps*, in op. dit. Patrick Manson, *Maladies des Pays Chauds*, Γαλλικὴ μετάφρασις, Ἐκδ. β' 1908, σελ. 263 καὶ ἐξῆς.

ὅποια, ὅπως εἶδομεν, ἀπεδεκάτισαν τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ διαφόρους περιόδους τῆς Ἱστορίας.

Μήπως διότι γνωρίζομεν καλλίτερον τὸν τρόπον τῆς ἐξαπλώσεως τῶν θανατηφόρων τούτων ἐπιδημιῶν; Δὲν τολμοῦμεν νὰ τὸ ἰσχυρισθῶμεν.¹ Δυνάμεθα ὅμως νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι ἔγραφε πρὸ 65 περίπου ἐτῶν εἰς τῶν διασημοτέρων νοσολόγων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὁ Anglada,² πλησιάζων περισσότερον τὴν ἀλήθειαν:

“Τὸ ἄτακτον τῆς πορείας τῶν μεγάλων ἐπιδημιῶν, γράφει, τὰ ἄλματα „καὶ τὰ σκιρτήματα, τὰ ὅποια μεταφέρουσιν αὐτὰς ἀπροσδοκῆτως εἰς μακρινὰς ἀποστάσεις, χωρὶς νὰ προσβάλλωσι τοὺς διαμέσους πληθυσμούς, αἱ „ἐπιστροφαὶ τῶν εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθησαν ἤδη, ἡ ἀκαριαία „ἐκρηγῆς τῶν ἐπὶ ἀντιθέτων σημείων πολυπληθῶν πόλεων, ὅλαι αὗται αἱ „παρατηρήσεις μαζί, ἀποτελοῦσιν—ἐξαιρουμένου τοῦ τρόπου τῆς μολύνσεως— „τὸ ἀνεξάρτητον τοῦ ἐπιδημικοῦ πνεύματος. Αἱ κοσμοπολίτιδες αὗται μάλιστα „γες, ἐν τῇ διαδρομῇ τῶν αἰώνων, ἐξαπλοῦνται διὰ τῆς ἰδίας δυνάμεώς των, „δυνάμει ἀρχεγόνου τινὸς δικαιοδοσίας„.

Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων, ὁ Patrick Manson ἔγραφε³ τῷ 1908:

“ . . . Ἡ πανώλης ἀκολουθεῖ τὰς ἐμπορικὰς ὁδούς. Ἐνίοτε ἐξαπλοῦται „ταχύτατα ἀπὸ ἐνὸς σημείου εἰς ἄλλο. Συνηθέστερον μεταδίδεται ἀπὸ χωρίου „εἰς χωρίον, ἀπὸ ὁδοῦ εἰς ὁδόν, ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Ἐνίοτε ὑπερπηδᾷ „μίαν οἰκίαν, ἓνα χωρίον, μίαν συνοικίαν, διὰ νὰ ἀναφανῇ βραδύτερον. „Οἰκίαι ἢ καὶ πατώματα ἰδιαίτερα τῆς αὐτῆς οἰκίας δύνανται νὰ μολυνθῶ- „σι, ἐνῶ αἱ γειτονικαὶ τῶν μένουσιν ἀνέπαφοι.

„Τὰ γεγονότα ταῦτα καὶ ἄλλα ἀκόμη παρατηρηθέντα ἐν καιρῷ ἐπιδημίας πανώλους, ἐξηγοῦνται προφανῶς ἐκ τῶν σχέσεων τῆς ἀσθενείας πρὸς „τὸν ψύλλον τοῦ μυός. Ἀλλὰ μόνον ὅταν θὰ ἔχωμεν ἀκριβέστερά δεδομένα „ἐπὶ τῶν μεταναστεύσεων τοῦ μυός, τῶν ἐποχῶν τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν „ψύλλων τοῦ μυός, τῆς θερμοκρασίας καὶ ἄλλων συνθηκῶν περὶ τῶν ζώων „τούτων, τότε ἐπιτρέπεται νὰ σκεφθῶμεν ὅτι αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τῶν νό- „μων οἷτινες κατευθύνουσι τὴν μετάδοσιν, διάδοσιν καὶ ἐξάπλωσιν τῆς πα- „νώλους θὰ εἶναι ἱκανοποιητικώτεροι τῶν σημερινῶν„.

Ἄλλ’ ἐάν, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τοῦτο, δὲν εἴμεθα περισσότερον προωδευμένοι τῶν προκατόχων μας—τὸ ἀντιπανωλικὸν ἐμβόλιον καὶ ὁ ἀντιπανωλικὸς ὁρὸς δὲν εἶναι ἀπολύτου ἀποτελεσματικότητος⁴—εἴμεθα τοῦλάχιστον

1) *Patrick Manson*, αὐτόθι, σελ. 267. Léon Bernard καὶ Robert Debré, *Cours d'Hygiène*, 1927, σελ. 470.

2) *Anglada*, *Études sur les maladies éteintes et les maladies nouvelles*, 1869. σελὶς 47.

3) *Patrick Manson*, in op. cit. σελ. 266—267.

4) Εἰς νεώτατον σύγγραμμα (Ἡ Δημοσία Ὑγεία ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ Φωκίωνος Κοπανάρη, 1933, σελ. 60—61) ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς:

«Περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τοῦ ἀντιπανωλικοῦ θεραπευτικοῦ ὁροῦ κατὰ τὰς

καλλίτερον ὥπλισμένοι ἀπὸ ἀπόψεως ὑγειονομικῶν προφυλακτικῶν μέτρων; Νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς, ἄνευ ἄλλων ἀκριβεστέρων ἀποδείξεων, θὰ ἦτο ἐκ μέρους ἡμῶν ἀπόδειξις ἀμαθείας καὶ ἐν ἐπιγνώσει κἄποια ἀδικία.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι πολλάκις ἐπωφελοῦμεθα ἐκ τῶν διδαγμάτων τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ λησμονοῦμεν τὴν πρὸς αὐτὸ ὀφειλομένην εὐγνωμοσύνην. Ὁ Pascal εἶπε: “Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων, δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς εἷς ἄνθρωπος, ὅστις διαρκῶς ὑπάρχει καὶ διαρκῶς μανθάνει,, καὶ εἶχε πληρέστατον δίκαιον. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἱατρικὴ τῆς σήμερον, ὑπερήφανος διὰ τὰς νεωτέρας κατακτήσεις της, ζῇ ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ μελέτῃ τῶν συγχρόνων ἀνακαλύψεων, παραμελοῦσα ὅχι μόνον τὸ ἔργον τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἀμέσων προκατόχων ἡμῶν. Λησμονοῦμεν ὅμως, ὅτι ἐπὶ τῶν γνώσεων τῶν γιγάντων τούτων ἀνερχόμενοι ἀνακαλύπτομεν εὐρυτέρους ὁρίζοντας καὶ ἐπ’ αὐτῶν θεμελιοῦμεν πλουτίζοντες τὸ ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα. Αἱ λέξεις ἀλήθεια καὶ πλάνη δὲν ἔχουσιν ἀπόλυτον σημασίαν. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ὡς ἀλήθειαν σήμερον, δύναται αὐριον νὰ ἀποδειχθῇ πλάνη καὶ ἀντιστρόφως. Ἡ ἱστορία τὸ μαρτυρεῖ.

* * *

Τῇ ἀληθείᾳ οἱ πρόγονοί μας μᾶς κατέλιπον κληρονομίαν, τὴν ὁποίαν ἐλάχιστα ἐπλουτίσαμεν, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς θέμα. Ἐὰν δὲ ἐξετάσωμεν τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἐλάβανον ἐν καιρῷ ἐπιδημίας πανώλους, κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας, θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δηλαδὴ δὲν προσεθέσαμεν τίποτε ἢ σχεδὸν τίποτε εἰς τὰ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ληφθέντα ὑγειονομικὰ μέτρα.

Βεβαίως, ἀναγινώσκοντες τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περιγραφὴν τοῦ λοιμοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ἀριστούργημα κλινικῆς παρατηρήσεως καὶ τελειοτάτην δραματικὴν εἰκόνα, παρατηροῦμεν ὅτι οὐδεὶς γίνεται ὑπαινιγμός, μολονότι ἰσχυρίσθησαν¹ ὅτι ἀνεῦρον ὑγειονομικὰ μέτρα, ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν

«διαφόρους ταύτας πανωλικὰς ἐπιδημίας ἐν Ἑλλάδι (1914—1931), δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι εἰς ἀπάσας ἔχομεν τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ὑπῆρξαν ἐπιδημιαί, καθ’ ἃς πραγματικῶς ὁ ὄρος ἐπέφερεν ἄριστα ἀποτελέσματα, τούναντίον ἕτεραι, καθ’ ἃς ἀδιστάκτως δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡστόχησεν, οὕτω δὲ καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀνεξαρτήτως τοῦ κανόνος, καθ’ ὃν ὁ ἀντιπανωλικὸς θεραπευτικὸς ὄρος δέον νὰ χρησιμοποιῇται ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς νόσου καὶ εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρας δόσεις, ἢ ἀποτελεσματικότης αὐτοῦ στηρίζεται καὶ ἐπὶ τῆς σχέσεως τῆς φυλῆς τοῦ μικροβίου τῆς πανώλους, τῆς προκαλούσης πανωλικὴν τινα ἐπιδημίαν, πρὸς τὴν φυλὴν τοῦ πανωλικοῦ βακτηριδίου, δι’ οὗ παρήχθη ὁ χρησιμοποιοῦμενος θεραπευτικὸς ὄρος.»

1) Τὸ πλεῖστον τῶν βιογράφων τοῦ Ἱπποκράτους, ἀναφέρουσιν ὅτι ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ἐν πλήρει ἐπιδημίᾳ καὶ ὅτι πρὸς καταπολέμησιν τῆς νόσου, συνέστησε τὴν ἀπολύμανσιν τοῦ ἀέρος, παραγγείλας νὰ ἀνάπτωσι καθ’ ἅπασαν τὴν πόλιν, τὰς πλατείας καὶ τὰς ὁδοὺς διάφορα μυρωδικὰ καὶ εὐώδη ξύλα (κυπαρίσσου, κέδρου, πεύκης κτλ.). Ἄλλ’ ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς νεωτέρας κριτικῆς ὁ Ἱπποκράτης δὲν ἦλθεν

ἡμερῶν μας λαμβανόμενα. Ἀλλὰ τότε τί ἔκαμνον ἐν καιρῷ ἐπιδημίας; Ἡκοῦντο νὰ ἐπικαλῶνται τοὺς Θεοὺς καὶ νὰ ἐκλιπαρῶσι τὸ ἔλεός των. Οἱ κάτοικοι κατάπληκτοι ἐκ τοῦ φόβου, συνέρρεον εἰς τοὺς Ναοὺς διὰ νὰ παρακαλέσωσι τοὺς Θεοὺς νὰ θέσωσι τέλος εἰς τὰ δεινὰ των.

Ἐν τούτοις παρατηρήθη ὅτι ἡ νόσος, μολονότι ἐξαιρετικῶς μολυσματική, δὲν προσέβαλλε τὴν Πελοπόννησον, παρὰ τὰς ἀναποφεύκτους σχέσεις τῶν Πελοποννησίων μετὰ τῶν μολυνθέντων πληθυσμῶν. Μήπως ὑπῆρχε καὶ ἀνάλογον πρὸς τὰς σημερινὰς ὑγειονομικὰς ζώνας; Οὐδὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸ ἰσχυρισθῶμεν, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν. Εἰς τί λοιπὸν ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἀνέλπιστος αὕτη ἀνοσία; Δὲν τὸ γνωρίζομεν. Ἐπίσης διατί χῶραί τινες εὐρίσκονται ἐν ἀσφαλείᾳ, ἐνῶ ἄλλαι γείτονες αὐτῶν καταμαστίζονται ὑπὸ τῆς καταστρεπτικῆς ταύτης μάστιγος;¹ Ξεύρομεν τίποτε περισσότερον;

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θουκυδίδου, δὲν ἐσκέφθησαν νὰ λάβουν ὑγειονομικὰ μέτρα πρὸς περιορισμὸν τοῦ λοιμοῦ. Οὐδὲν τὸ ἐκπληκτικὸν ὅτι οἱ ἱατροὶ εὐρεθέντες πρὸ μιᾶς ἀγνώστου νόσου δὲν εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των τὰ ἀπαιτούμενα κατ' αὐτῆς ὄπλα. Καὶ ὅπως λέγει ὁ Θουκυδίδης: “Οὔτε γὰρ ἱατροὶ ἦρχουν . . . οὔτε ἄλλη ἀνθρωπίνη τέχνη οὐδεμία.”²

Πρὸς ὁργάνωσιν καὶ λῆψιν ὑγειονομικῶν προφυλακτικῶν μέτρων, παρῆλθε μακρὰ σειρὰ αἰώνων. Κατὰ τὴν μεγάλην ἐπιδημίαν τοῦ 1348, καθ' ἣν ὡς λέγεται, τὸ τρίτον τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέθανεν ἐκ πανώλους, οἱ κάτοικοι τῶν Παρισίων, ὅπως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ πέμπτου π. Χ. αἰῶνος, δὲν ἔκαμαν τίποτε περισσότερον. Συνέρρεον εἰς τοὺς Ναοὺς καὶ ἦρχοῦντο εἰς προσευχὰς ἐπικαλούμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Ὑψίστου. Οὕτω, ὁ πάπας Κλήμης VI (1342 - 1352) καθιέρωσεν εἰδικὴν λειτουργίαν καλουμένην: “Λειτουργία τῆς Πανώλους,, τὴν ὁποίαν θὰ ἐξηκολούθουν νὰ τελῶσιν, ἐὰν αἱ περιστάσεις τὴν

εἰς τὰς Ἀθήνας καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιδημίας. (Anglada, in op. cit. σελ. 65. J. M. Guardia, La Médecine à travers les âges, σελ. 169 καὶ ἐξῆς. Α. Θ. Σαμοθράκη: Ὁ Λοιμὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἱατρικῇ, 1929, σελ. 49 καὶ ἐξῆς).

1) Ἀνάλογον περιστατικὸν παρατηρήθη ἐν Ἀλγερίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1835 καὶ 1837. Ἐνῶ δηλαδὴ ἡ Βόνη (Bône) καὶ τὸ Ἀλγέριον, προσεβλήθησαν ὑπὸ τῆς νόσου, ἡ μεταξὺ αὐτῶν κειμένη Bougie, οὐδὲν ἔπαθε, μολονότι ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοί της ἦσαν φιλάσθеноι. Ἐπίσης ἐνῶ τὸ Ἀλγέριον καὶ ἡ Βόνη δις προσεβλήθησαν ἐκ τῆς ἐπιδημίας, ἡ Ὀράν (Oran) μόνη ἐκ τῶν πόλεων εἰς τὰς ὁποίας ἐξεργράγη τῷ 1834, ἔσχε τὸ προνόμιον πλήρους ἀνοσίας τῷ 1837.

Ὁ Larrey, στρατιωτικὸς ἱατρός (1766—1842) εἶχε παρατηρήσει προηγουμένως ὅτι οἱ παρὰ θειοῦχους θερμοπηγὰς κατοικοῦντες, δὲν προσεβάλλοντο ὑπὸ διαφόρων ἐπιδημικῶν νόσων, καθὼς καὶ τὰ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας ζῶα ἐκ τῶν διαφόρων μολυσματικῶν ἐπιζωοτιῶν. Τοιοῦτόν τι δὲν ἐξηκριβώθη ἐν Ἀλγερίᾳ, παρατηρήθη ὁμως καταφανέστερον ὅτι ὅσοι ἐκ τῶν Ἀράβων ἠλείφοντο μὲ ἀρωματικὰ ἔλαια, παρέσχον μικρότερον ἀριθμὸν θυμάτων. Ἀνάλογα γεγονότα παρατηρήθησαν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Τύνιδι.

2) Θουκυδίδου, Βιβλ. Β'. κεφ. 47.

καθίστων ἀναγκαίαν. Πράγματι δὲ ἡ λειτουργία αὕτη παρέμεινεν ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, σχεδὸν ἄνευ τροποποιήσεως.

**

Ἄλλ' ἄραγε ἔμειναν ἐντελῶς μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας, καὶ δὲν ἐσκέφθησαν νὰ προφυλαχθοῦν ἐκ τῆς θεομηνίας ταύτης δι' ἄλλων μέσων πρακτικωτέρων καὶ μᾶλλον ἐπιγείων;

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἠρωτήθη πράγματι ἡ Ἱατρικὴ Σχολὴ τῶν Παρισίων, ἥτις μάλιστα καὶ συνέταξε σύντομόν τινα πραγματείαν ἢ Compendium, ὅπως ἔλεγον τότε. Τὸ Compendium τοῦτο, μολονότι ἀπηχεῖ τὰς δεισιδαίμονας ιδέας τοῦ αἰῶνος, καὶ βρίθκει ἀστρολογικῶν σκοτεινῶν θεωριῶν, ἐν τούτοις παρουσιάζει ἀρκετὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν πρόοδον τῶν Ἱατρικῶν ἐπιστημῶν.

Τῆς Σχολῆς τότε προΐστατο μοναχὸς τις ὀνόματι Beato Desiderio, ὅστις κατὰ διαταγὴν τοῦ Φιλίππου Βαλουά (Philippe de Valois), συνεκάλεσε τοὺς συναδέλφους του εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων, ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς ὁποίας προέβησαν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ζητηθείσης γνωματεύσεως.

Τὸ Compendium τοῦτο ἢ “Πραγματεία περὶ τῆς ἐπιδημίας συνταχθεῖσα ὑπὸ τῶν καθηγητῶν τοῦ Κολλεγίου τῶν ἱατρῶν τῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων,, ἀποτελεῖ πλήρες ὑπόμνημα ὑγιεινῆς, ἐφαρμοσθὲν κατὰ τὴν ἐπιδημίαν.

Εἶν' ἀληθὲς ὅτι παρὰ τὸ πλευρὸν φρονιμωτάτων καὶ λογικωτάτων συμβουλῶν καὶ ὁδηγιῶν, ἀπαντῶνται ἐν αὐτῇ αἱ τολμηρότεραι τῶν ὑποθέσεων. Ἐξετάζονται διὰ μακρῶν τὰ αἷτια τῆς πανώλους καὶ τὰ μέσα τῆς προφυλάξεως καὶ θεραπείας αὐτῆς. Βεβαίως ἡ Σχολὴ ἐνδιατρίβει περισσότερον ἐπὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς συναντήσεως τῶν ἀστέρων. Ἀλλὰ κατόπιν τῶν θεωριῶν τούτων, αἵτινες, ἄλλως τε, εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἐπανέρχεται εἰς ὑγιεστέρως ἀρχάς. Οὕτω π. χ. ὅταν διακηρύττῃ, ὅτι περισσότερον τῶν ἄλλων εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν νόσον “ὅσοι ἀκολουθοῦν κακὴν δίαιταν καὶ καταχρῶνται τῶν ἀφροδισίων,, δὲν ἀπέχει ποσῶς τῶν σημερινῶν ἀντιλήψεών μας. Καὶ ἡμεῖς σήμερον καλλίτερον δὲν συμβουλευόμεν.

Φρονιμώτατα δὲ οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι ἱατροὶ συνίστων τὸν καθαρισμὸν τοῦ αἵματος διὰ καύσεως ξύλων ξηρῶν καὶ εὐωδῶν, ὅπως ὁ κέδρος, ἡ μελία, ἡ ξύλων ἀλόης, ἡλέκτρον, μόσχου κλπ. διὰ τοὺς δυναμένους νὰ ἐξοδεύσουν. Ἐπίσης τὰ δωμάτια νὰ ῥαντίζονται μὲ τριανταφυλλόνερο καὶ ξύδι ἢ ξύδι καὶ νερό.

Τὸ ξύδι ἄλλως τε, εἶναι τὸ εἰδικὸν φάρμακον, τὸ μᾶλλον συνιστώμενον ἐν καιρῷ ἐπιδημίας. “Πρέπει, λέγει, ἐν καιρῷ ἐπιδημίας πανώλους νὰ μεταχειριζώμεθα ξύδι εἰς ὅλα τὰ φαγητά μας, ὅχι μόνον ὡς καρύκευμα, ἀλλὰ καὶ ὡς φάρμακον, διότι ἔχει τὴν διπλὴν ιδιότητα: νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀποσύνθεσιν καὶ τὴν σήψιν,,.

Δὲν ὑπάρχει καλλίτερον προφυλακτικόν, ἀπὸ τοῦ νὰ λαμβάνῃ ἐξερχόμενός τις τὸ πρῶτ' ἀπὸ τὸ σπῆτί του, τεμάχιον ἄρτου βουτηγμένου ἐντὸς ὄξους.

Καὶ ἂν τὸ ξύδι αὐτὸ προκαλέσῃ στομαχικὴν τινα διατάραξιν, “ἡ διαταραχὴ αὕτη προλαμβάνεται μὲ λίγον νερὸ κανέλλας ἢ μαστίχας, τὸ ὁποῖον ἐξουδετερώνει τὴν δριμύτητά του”.

Τὸ σκόροδον ὁμοίως εἶναι θαυμασίον προφυλακτικόν.

Ἀλλὰ καὶ πολύτιμοί τινες λίθοι ἔχουν θαυμασίαν προφυλακτικὴν δύναμιν κατὰ παντὸς δηλητηρίου. Ὁ σμάραγδος καὶ ὁ καρχηδόνιος (εἶδος ῥουβινίου), ὁ κάλλαϊς (κοινῶς περουζὲς) καὶ ὁ ἀμέθυστος, ἐθεωροῦντο ὡς ἐξουδετεροῦντες κάθε δηλητήριον. Ἡ λιθοθεραπεία αὕτη εἰσαχθεῖσα ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ Ἑβραίων ῥαβίνων καὶ Ἀράβων, διεδόθη ταχύτατα καὶ ἦτο τοῦ συρμοῦ.¹

Ἡ περίφημος Σχολὴ τοῦ Σαλέρνου, δὲν συνεβούλευε καλλίτερον. Χάριν περιεργείας παραθέτομεν τὴν δίαιταν, τὴν ὁποίαν συνίστα ἐν καιρῷ ἐπιδημίας πανώλους.

“Ἀπόφευγε, λέγει, τὰς ἀφροδισίους ἀπολαύσεις, τοὺς ἀρρώστους, τὰ λουτρά. Τρῶγε καλὴ τροφὴ καὶ πῖνε κρασί, ἀνακατεμένο μὲ νερό. Σὲ κάθε φαγί σου νὰ βάζῃς ξύδι, καὶ ἀπὸ μύρα καὶ ἀλόη νὰ κάνῃς χάπια καλὰ. Τὸ πρῶτ' νὰ τρίβῃς μὲ ξύδι τὰ χέρια σου, τὰ δόντια σου καὶ τὸ πρόσωπό σου, ἀλλὰ πρόσεξε νὰ μὴ πάῃ στὰ μάτια σου, γιὰτὶ βλάπτει. Μὲ ἀναμμένο ψωμί νὰ καπνίζῃς τὸν ἀκάθαρτον ἀέρα. Ἀλλ' ἅμα ἰδῇς πῶς τὸ χέρι σου ποὺ τὸ βασιτᾶ πέρνει χρῶμα πρασινωπό, ἀμέσως σὲ συμβουλεύω νὰ πάρῃς αἶμα καὶ νὰ φοβᾷσαι κάποιο κρυφὸ κακό. Τὸ καρύδι, τὸ σῦκο, τὸ ἀπήγανον καὶ τὸ μοσχοκάρυδον, τὰ τέσσαρα αὐτά, ὅταν τρώγονται τὸ πρῶτ' νηστικάτα, διώχνουν κάθε δηλητήριον”.

Regimen tempore pestis.

*Devita coïtum, infirmos, balnea, fructus ;
Sit cibus atque tuus bonus, et vinum tibi potus ;
Illud sit vinum puro quoque flumine mixtum ;
Adde ciboque tuo, cum prandes, semper acetum.
Ex aloe myrrhaque, croco fit pilula firma :
Mane laves vultum, dentes, manusque per acetum,
Sed caveas oculos ne tangas, nam nocet illis.
Assatum panem perarctum, propter odorem,
In manibus serves, sed si fuerint tibi glaucae,
Sanguine te minuas, infectum teque noscas.
Sic pestem fugies, hanc formam si bene serves.
Nux, ficus et rutu, muscatum, quatuor ista,
Jejune sumpta, depellunt quaeque venena.²*

1) Dr *Rondelet*, Les précautions en temps de peste, in : Médecine internationale illustrée, ἔτος 1906, σελ. 310 καὶ ἐξῆς.

2) Schola Salernitana, ἔκδοσις μετὰ Γαλλικῆς μεταφράσεως, ὑπὸ Ch. Meaux Saint-Marc, 1861, σελ. 186.

Ἄλλ' ἰδοὺ καὶ μία συμβουλή λογικωτάτη, τὴν ὁποίαν ἐκπλήσσεται τις εὐρίσκων ὑπὸ τὴν γραφίδα τῶν ἱατρῶν τοῦ XIV αἰῶνος:

“ . . . Ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς ταξειδεύοντας μὲ κακοκαιρίαν καὶ συννεφιασμένο καιρὸ, γράφουν οἱ συντάκται τοῦ Compendium, οὗτοι πρέπει νὰ ἀναπνέουν ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον, καὶ μὲ κάθε τρόπο νὰ σκεπάζουν τὴ μύτη καὶ τὸ στόμα των . . . Ἐπίσης νὰ ἀπομακρύνωνται ἀπὸ κάθε ἀσθένεια ποῦ ἀποπνέει ἄσχημα, γιατί ἡ ἀσθένεια αὐτὴ εἶναι κολλητική. Ὁ ἄερας ποὺ μολύνεται καὶ δηλητηριάζεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, μολύνει τοὺς ἀναπνέοντας αὐτόν.”.

Ἀλήθεια πράγματι λογικὴ καὶ φρόνιμος.

Τέλος τὸ Compendium πραγματεύεται περὶ τῶν διαφόρων ἀντιδότων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν. Ὅλα φέρουν τὴν γαληνικὴν σφραγίδα, καὶ τίποτε περισσότερον, ἢ δὲ ἀξία των εἶναι καθαρῶς ἱστορικὴ.

* *

Αἱ πρῶται προσπάθειαι πρὸς λῆψιν ὑγειονομικῶν μέτρων ἀναφαίνονται κατὰ τὴν μεγάλην ἐπιδημίαν τοῦ 1348 ἐν Βενετίᾳ. Ἡ Πολιτεία τῆς Βενετίας, ἐξέλεξε τρεῖς εὐγενεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπένειμε τὸν τίτλον τῶν: Σοφῶν ἢ Ἐφόρων τῆς Δημοσίας Ὑγείας (provisores pro salute terrae), μετὰ τῆς ἐντολῆς νὰ ἐξετάσουν μετὰ τῆς μεγαλειτέρας προσοχῆς καὶ θέσουν εἰς ἐφαρμογὴν τὰ καταλληλότερα μέτρα πρὸς καταπολέμησιν καὶ περιορισμὸν τοῦ κακοῦ.

Πολὺ βραδύτερον τῷ 1493 ἤρχισαν ἐν Βενετίᾳ νὰ ἀπολυμαίνουν τὰς ἐπιστολὰς καὶ πάσης φύσεως χάρτην, προερχόμενα ἀπὸ μέρη μολυσμένα ἢ ὑπόπτα. Κατ' ἀρχὰς ἤνοιγον τὰς ἐπιστολάς, καὶ ἀφοῦ τὰς ἐξεδίπλωνον τὰς ὑπέβαλλον εἰς ὑποκαπνισμοὺς ἢ τὰς ἐπλυναν μὲ ὄξος. Ἀργότερον ἤρχοντο εἰς ἀπλὴν διάτρησιν αὐτῶν καὶ ἀπολύμανσιν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Γαλλίαν, μολονότι ἡ πανώλης πολλάκις ἐπεσκέφθη αὐτὴν κατὰ τὸν XV αἰῶνα, οὐδεμίαν εὐρίσκομεν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀστυνομικὴν διαταγὴν ἀξίαν σημειώσεως. Ἀναφέρομεν μόνον διαταγὴν τινα ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως Beziers τῷ 1436, καθ' ἣν:

“Οἱ δρόμοι πρέπει νὰ καθαρίζονται ἀπὸ ὅλας τὰς ἀκαθαρσίας, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν μόλυνσιν.”.

Ἀπὸ τοῦ 1463 ἤδη εἰς Albi εἶχον θέσει φρουροὺς εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἵνα ἀπαγορεύωσι τὴν εἴσοδον εἰς ἀνθρώπους καὶ ἐμπορεύματα προερχομένους ἀπὸ μολυσμένους ἢ ὑπόπτους τόπους. Εἰς δὲ τὴν Ἀμιέννην, ἀπὸ τοῦ 1464 ὑπῆρχε διαταγὴ ἐπιτάσσουσα τοὺς νεκροθάπτας νὰ ἀλλάσουν ἐνδύματα, προτοῦ εἰσελθῶν εἰς τὰς οἰκίας των, μετὰ ταφὴν πανωβλήτου τινος. Εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν ἡ μεταφορὰ τῶν ἐκ πανώλους ἀποθνησκόντων, ἀνετέθη εἰς εἰδικοὺς νεκροφόρους, ὑποχρεωμένους νὰ φέρουν ἐνδυμασίαν ἰδιαιτέραν, διακρινομένην ἀπὸ μακράν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ταύτης, ἰδιαίτεροι ἐπιγραφαὶ ἐσημείωναν τὰς μολυσμένας οἰκίας, τοὺς δὲ πανωβλήτους δι' εἰδικοῦ προσωπικοῦ ἀπεμάκρυνον εἰς προσωρινὰ ξύλινα παραπήγματα ἔξω τῆς πόλεως.

Πρώτη μνεία χειρουργοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπισήμως ἀνετέθησαν τὰ καθήκοντα τῆς περιθάλψεως τῶν πανωβλήβων, γίνεται τῷ 1473 ἐν Γενούῃ, ἀντὶ μετριωτάτης ἀμοιβῆς, 12 gros κατὰ μῆνα, περίπου ἐν φλωρίνιον. Ἀπὸ τοῦ ἰδίου δὲ ἔτους χρονολογεῖται καὶ ἡ πρώτη ἀπαγόρευσις τῆς εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν ἀνθρώπων προερχομένων ἐξ ὑπόπτων μερῶν.

Ὀλίγα ἔτη προηγουμένως αἱ διαταγαὶ ἦσαν αὐστηρόταται. Τῷ 1452 ἐξεδόθη διαταγή, καθ' ἣν οἱ ἔχοντες εἰς τὰς οἰκίας των πρόσωπα προσβεβλημένα ἐξ ἐπιδημικῶν νόσων, αὐτὰ μὲν νὰ ἀπομακρύνουν, οἱ ἴδιοι δὲ νὰ κλείσουν τὰ σπήτια των καὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν, ἐπὶ ποινῇ δημεύσεως τῆς περιουσίας των.

Τῷ 1492 ἐξεδόθη διαταγή: Νὰ κλείσουν τὰ μολυσμένα σπήτια, οἱ δὲ “μολυσμένοι,, νὰ φέρουν διακριτικὰ σημεῖα. Τρία δὲ ἔτη προηγουμένως, (τῷ 1489) κατὰ τὴν ἐν Γενεύῃ ἐπιδημίαν πανώλους, ἐξεδόθη ἡ ἐξῆς διαταγή: “Εἰς οὐδένα ἐπιτρέπεται νὰ παίζῃ τόπι, οὔτε κανένα παιγνίδι πού θερμαίνει. Ἐπίσης νὰ μὴ ἐργάζωνται τὰ ἀφιδρωτήρια (étuves) καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς νὰ μὴ παίζουν οὔτε δημοσία, οὔτε κατ' ἰδίαν,,.

**

Μέχρι τῆς μεταρρυθμίσεως (ἀρχαὶ τοῦ XVI αἰῶνος), ἡ Γενεύη ἦτο ἡ κοινὴ ὁδὸς τῶν Γερμανῶν ἀποδημητῶν διὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν Ἅγιον Ἰάκωβον τῆς Κομποστέλλας¹ (Sant Jago de Compostella) τῆς Ἰσπανίας. Οἱ ἀποδημηταὶ οὗτοι κατέλυνον εἰς τὰ νοσοκομεῖα, τὰ ὁποῖα ἦσαν τότε εἶδος πανδοχείων διὰ τοὺς περιπλανωμένους ταξειδιώτας. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ πανδοχεῖα ταῦτα ὑπῆρξαν πολλάκις ἡ πηγὴ πανωλικῶν κρουσμάτων, διετάχθη τὸ κλείσιμον αὐτῶν. Ἐπίσης ἀπηγορεύθη καὶ εἰς τοὺς ἐνοικιαστὰς καταλυμάτων νὰ δέχωνται ὑποπτα πρόσωπα.

Οἱ ἐπαῖται, ὑγιεῖς ἢ ἀνάπηροι, οἱ ἄνευ πόρων ξένοι, εἰς τὴν πρώτην ὑποψίαν πανώλους εἰς τὰ πέριξ ἐξειδιώκοντο ἄνευ ἀναβολῆς, καὶ πολλάκις ἐπὶ ποινῇ σωματικῆς τιμωρίας. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ ἐκ μολυσμένων χωρῶν προερχόμενα ἐμπορεύματα, περὶ τούτων ἔλαβον προφυλακτικὰ μέτρα πολλὰ ἔτη βραδύτερον. Ἡ ἀρχαιοτέρα ἀπαγόρευσις εἰσόδου ἐν Γενεύῃ κινητῆς περιουσίας (ἐπιπλα, σκευὴ κτλ.) χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1564. Ἐπρόκειτο περὶ παλαιῶν ἐνδυμάτων, προερχομένων ἐκ Λυών, τὴν ὁποίαν ἐλυμαίνετο ἡ ἐπιδημία. Ἐπίσης διαταγὴ τις τοῦ στρατάρχου Montmorancy, τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1564) ἀπηγόρευσε τὴν μεταφορὰν εἰς τὸν πύργον τῆς Bicêtre, παντὸς ἐμπορεύματος προερχομένου ἐκ Λυών, καὶ ἐπέβαλλεν αὐτὰ εἰς ἀπολύμανσιν πρὸ τῆς πωλήσεώς των.

**

Προτοῦ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ἐπιδημίας τῆς Λυών, διὰ νὰ μὴ διακόψω-

1) Ὁ Ἅγιος Ἰάκωβος, θεωρεῖται ὁ πολιούχος τῆς Ἰσπανίας, ὁ δὲ ναὸς αὐτοῦ ἱδρυθεὶς ἐν Σαντιάγῳ τῷ 1082, ἀπέβη τὸ προσκύνημα τῶν πιστῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἔρχεται εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸ εἰς τὴν Ῥώμην.

μεν τὴν χρονολογικὴν σειρὰν, θὰ ἀναφέρωμεν τὶ συνέβαινεν ἐν Παρισίοις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη τοῦ XVI αἰῶνος.

Τῷ 1510 τὸ Παρλαμέντον τῆς πόλεως ἐξήτησεν ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴν Σχολὴν ἕξ ἱατρούς, οἵτινες μετ' ἰσαριθμῶν κουρέων, θὰ προσέφερον τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τοὺς πανωβλήτους. Διαταγὴ δέ τις τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ βασιλέως (Prevôt de Paris) παρήγγειλεν εἰς ὅσους κατῴκουν μολυσμένας οἰκίας: “νὰ θέτουν εἰς ἓν τῶν παραθύρων ἢ εἰς ἄλλο καταφανέστερον μέρος τῆς οἰκίας, δέσμην ἀχύρων, τὴν ὁποίαν νὰ ἀφίνουν ἐπὶ δύο μῆνας ἀκόμη μετὰ τὴν πάροδον τῆς ἀσθενείας”.

Ἐξ ἔτη βραδύτερον, ὅταν τὸ Νοσοκομεῖον ἠθέλησε νὰ κατασκευάσῃ γέφυραν τινα καὶ δωμάτια διὰ τοὺς πανωβλήτους, τὸ Πανεπιστήμιον διεμαρτυρήθη, μὴ ἐπιθυμοῦν τοιαύτην γειτνίασιν διὰ τοὺς φοιτητάς.

Ἐπίσης, ὅταν, διαρκούσης τῆς πανώλους ἀκόμη ἐν Παρισίοις ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ βασιλέως ἠρώτησε τὴν Ἱατρικὴν Σχολήν, ἐὰν ἠδύνατο ἄνευ κινδύνου νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν παράστασιν τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Νεκροταφείῳ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου, ἡ Σχολὴ ἀπήντησεν ὅτι αἱ μεγάλαι συγκεντρώσεις εἶναι ἐπικίνδυνοι, καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ ἀπαγορεύσῃ τὴν παράστασιν ἐκείνην.

Ὀλίγα δὲ ἔτη βραδύτερον, ὅταν ἐξεργάγῃ ἡ φοβερωτέρα τῶν ἐπιδημιῶν πανώλους, κατερηνώσασα τοὺς Παρισίους, συνετάχθη καὶ ἐκοινοποιήθη διὰ τυμπάνου, ἡ διαταγὴ, τῆς ὁποίας ἀναφέρομεν τὰ κυριώτερα μέρη: ¹

“Τὸν αἰῶνα τοῦτον, ἡ θεωρία τῆς μολυσματικῆς φύσεως τῶν νοσημάτων, καλουμένων λοιμωδῶν, κυριαρχεῖ γενικῶς. Παραδέχονται ὅτι τὸ κακὸν „πνεῦμα μεταδίδεται ὅχι μόνον διὰ τοῦ μετὰ ἀσθενῶν συγχρωτισμοῦ, ἀλλ’ ἀκόμη καὶ διὰ τῶν ἐνδυμάτων, τῶν ἐπίπλων, τῶν μαγειρικῶν σκευῶν κτλ. „Υπάρχουν μάλιστα ὑφάσματα τινα, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὡς θανατάσιον „καταφύγιον τοῦ κακοῦ ἀέρος. Τὰ μάλ्लινα ὑφάσματα καὶ τὰ γουνναρικά ἔχουν „πρὸ πάντων τὴν ιδιότητα ταύτην, ὀφειλομένην ἀσφαλῶς εἰς τὸ ἀραιὸν τῆς „ὑφάσεώς των καὶ τὰ πολυάριθμα διάκενα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἰὸς εὐρίσκει ἀσφαλὲς καταφύγιον”.

Μεταξὺ καὶ ἄλλων μέτρων, ληφθέντων ὑπὸ τοῦ Παρλαμέντου τῶν Παρισίων, ἀναφέρομεν ὅτι αἱ οἰκίαι τῶν πανωβλήτων πρέπει νὰ ἔχουν εἰς τὰ παράθυρα καὶ τὴν κυρίως εἴσοδον, ἓνα ξύλινον σταυρόν, διὰ νὰ γνωρίζῃ ἕκαστος ποὺ εὐρίσκεται ὁ κίνδυνος καὶ νὰ ἀποφεύγῃ αὐτόν.

“Τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας, ἐνθα ἐνεφανίσθη κροῦσμα πανώλους, καθὼς „καὶ πάντες οἱ σύνοικοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ περιφέρωνται ἀνὰ τὴν πόλιν, „ἐὰν δὲν κρατοῦν ῥάβδον ἢ βακτηρίαν λευκοῦ χρώματος, ὡς διακριτικὸν „σημεῖον”.

1) Dr *Achille Chereau*, Les ordonnances faites et publiées à son de trompe par les carrefours de cecte Ville de Paris, pour éviter le danger de peste, précédées d'une étude sur les épidémies Parisiennes, 1873, παρὰ τῷ Dr Rondelet, in loc. cit. σελ. 313 καὶ ἐξῆς.

“Ἀπαγορεύεται αὐστηρότατα νὰ εἰσάγωνται εἰς Παρισίους ἢ τὰ προά-
„στεια, κρεββάτια, κλινοσκεπάσματα, μάλλινα ὑφάσματα, παραπετάσματα κτλ.
„Ἡ αὐτὴ ἀπαγόρευσις ἰσχύει καὶ διὰ τὴν μεταφορὰν ἀντικειμένων ἀπὸ μο-
„λυσμένης οἰκίας εἰς ἄλλην.”.

“Οἱ παλαιοπῶλαι, οἱ ἐκτιμηταί, οἱ ῥάπται, οἱ μεταπράται κτλ. δὲν ἐπι-
„τρέπεται νὰ ἀσκοῦν τὸ ἐπάγγελμά των, διότι εἰς τὰ εἶδη ταῦτα τῆς ἐργα-
„σίας των, ἡ πανώλης καὶ ὁ κακὸς ἀὴρ δύνανται νὰ καταφύγουν.”.

“Οἱ Παρισινοὶ δὲν θὰ ἔχουν πλέον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ συχνάζουν εἰς
„τὰ ἀφιδρωτήρια (étuves), οἱ δὲ ἰδιοκτῆται αὐτῶν ὑποχρεοῦνται νὰ τὰ κλεί-
„σουν μέχρι τῶν Χριστουγέννων (δηλαδή ἐπὶ 5 μῆνας ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς
„διαταγῆς).”.

“Κάθε φανλόβιος, κάθε ἐπαίτης, ἀσπλάγχχνος θὰ ἀποβάλλεται τῶν ἐκ-
„κλησιῶν.”.

“Οἱ λεπροὶ τῶν Παρισίων, πρέπει νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὰ λεπροκομεῖα.”.

“Οἱ χειρουργοὶ καὶ οἱ κοιρεῖς νὰ μὴ ῥίπτουν εἰς τὸν Σηκουάναν, τὸ ἐκ
„τῶν ἀφαιμάξεων αἷμα, ἀλλὰ νὰ τὸ ῥίπτουν πέραν τῆς ζώνης τῆς πόλεως...
„Ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ ἴδιος χειρουργὸς ἀφήμαξε καὶ λεπρούς, ἐπὶ ἔντος
„δὲν θὰ τοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἐξασκήσῃ τὸ ἐπάγγελμά του. Αἱ αὐταὶ διατάξεις
„ἰσχύουν καὶ διὰ τοὺς πεταλωτάς, οἵτινες ὀφείλουν νὰ ῥίπτουν τὸ ἐκ τῆς ἀ-
„φαιμάξεως τῶν ἵππων μακρὰν τῆς πόλεως καὶ τῶν προαστείων.”.

“Τὰ πεζοδρόμια τῶν οἰκιῶν πρέπει νὰ ἐπισκευάζωνται Νὰ κατα-
„βρέχωνται τακτικὰ Οἱ ὄχετοὶ νὰ εἶναι κλειστοί, ὁσάκις δὲ βρέχει δὲν
„ἐπιτρέπεται οὔτε τὸ σκούπισμα, οὔτε τὸ καθάρισμα”

“Ἀπαγορεύεται νὰ ῥίπτουν ἐκ τῶν παραθύρων οἵανδήποτε ἀκαθαρσίαν
„ἢ νερά, νὰ φυλάγουν ἐπὶ πολὺ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν τὰ οὖρα καὶ τὰ νερά τῆς
„πλύσεως. Ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, ἀπαγορεύεται νὰ ῥίπτουν εἰς τὰς ὀ-
„δοὺς τὰς ἀκαθαρσίας τῶν οἰκιῶν: Θὰ συλλέγωνται εἰς καλάθια κατὰ μῆ-
„κος τῶν οἰκιῶν, ὁπόθεν θὰ παραλαμβάνωνται ἀμέσως ὑπὸ τῶν κάρρων
„τῆς καθαριότητος. Τὸ ὀπίσθιον φράγμα τοῦ κάρρου, πρέπει νὰ εἶναι ὑψη-
„λὸν ὥπως καὶ τὸ ἐμπρόσθιον, διὰ νὰ μὴ πίπτουν αἱ ἀκαθαρσίαι καθ’ ὀ-
„δόν.” — Ἴδου μία λεπτομέρεια ποὺ μποροῦν νὰ τὴν λάβουν ὑπ’ ὄψει οἱ
„προϊστάμενοι τῆς καθαριότητος τῶν πόλεων.--

“Ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς κρεοπώλας, τοὺς ἀλλαντοποιούς, τοὺς πωλητὰς
„πουλερικῶν κτλ. νὰ διατηροῦν στὰ σπήτια των ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Πα-
„ρισίων, χοίρους, περιστέρια ὄρνιθας κτλ.”.

“Οἱ ἰδιοκτῆται οἰκιῶν, ὑποχρεοῦνται νὰ κατασκευάσουν ἀμέσως ἀποχω-
„ρητήρια, οἱ δὲ ἐκκενωταὶ βόθρων, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐργάζωνται, ἄνευ τῆς
„σχετικῆς ἀδείας.”

“Ἀπαγορεύεται ἰδιαιτέρως τὸ ἅπλωμα κλινοσκεπασμάτων κτλ. εἰς τὰ ἐπὶ
„τῆς ὁδοῦ παράθυρα.”

“Εἰς τοὺς ἀστυνόμους καὶ ὑπαστυνόμους τῆς πόλεως, ἀνατίθεται ἡ ἐφαρ-
„μογὴ τῶν διατάξεων τούτων.”

Τοιαύτη ἦτο ἐν περιλήψει κατὰ τὸν Chereau, ἡ διαταγὴ τῆς 26 Αὐγούστου τοῦ σωτηρίου ἔτους 1531.

Περὶ τὰ 50 ἔτη βραδύτερον (τῷ 1580) ἀναφέρεται ἡ δημιουργία τοῦ ἀξιώματος τῶν: “Ἐφόρων Ὑγιείας”, οἵτινες βοηθούμενοι ὑπὸ ἀριθμοῦ τινος ἀστυνομικῶν, ὥφειλον νὰ πληροφροῦνται περὶ τῶν μολυσμένων οἰκιῶν, νὰ ἀπομακρύνουν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ νὰ ἐπαγρυπνοῦν εἰς τὴν αὐστηράν τήρησιν τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων. Πρὸς τοῦτο ἐπεσκέπτοντο πρωτὶ καὶ βράδυ, πολλάκις δὲ καὶ ἐντὸς τῆς ἡμέρας, τοὺς ἀστυνόμους, τοὺς ἰατροὺς, τοὺς κουρεῖς, τοὺς χειρουργούς, τοὺς φαρμακοποιούς ἐκάστον τμήματος διὰ νὰ πληροφροῦνται τὰ ἐπὶ τῶν πολιτῶν σημειωθέντα κρούσματα. Καὶ ἄλλους μὲν ἐνεπιστεύοντο εἰς τοὺς πρὸς τοῦτο ἐντεταλμένους, ἄλλους δὲ ἀπέστελλον εἰς τὸ Νοσοκομεῖον.

Οἱ Ἐφόροι Ὑγιείας, εἶχον προσέτι τὴν φροντίδα νὰ σημειῶνουν διὰ λευκοῦ σταυροῦ τὰς οἰκίας τῶν πανωβλήτων καὶ νὰ ἐπαγρυπνοῦν ἐπὶ τῆς ἐξόδου τῶν ὑπηρετῶν, οἵτινες ἔπρεπε νὰ κρατοῦν ὡς διακριτικὸν σημεῖον λευκὴν τινα ῥάβδον. Αἱ τιμωρίαι κατὰ τῶν τολμούντων νὰ ἐξαλείψουν τοὺς ὑπὸ τῶν Ἐφόρων σημειωθέντας σταυροὺς, ἦσαν αὐστηρόταται. Τῶν παραβατῶν ἀπεκόπτοντο αἱ χεῖρες. Τέλος, οἱ ὑγειονομικοὶ ὑπάλληλοι καὶ οἱ βοηθοὶ αὐτῶν, περιεφέροντο φέροντες μανδύαν μὲ ἓνα λευκὸν σταυρόν.

* *

Ἡ ἐπιδημία τοῦ 1580 ὑπῆρξεν ἐκ τῶν καταστρεπτικωτάτων. Οἱ δυνάμενοι κατέλιπον τοὺς Παρισίους. Οἱ ξένοι ἐπίσης, ὥστε κατὰ τὸ λέγειν συγχρόνου τινος χρονογράφου: “Οἱ πτωχοὶ χειρώναντες καὶ οἱ τεχνῖται ἐπαιτοῦσαν, καὶ ἐπαιζαν τὰ τσοῖνῖα (quilles) ἐπὶ τῆς γεφύρας τῆς Παναγίας καὶ εἰς πολλοὺς δρόμους τῶν Παρισίων, καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν μεγάλην αἰθουσάν τῶν ἀνακτόρων”. Τόσον εἶχεν ἐρημωθῇ ἡ πόλις.

Τὰ πλήθη τῶν φοιτητῶν, οἱ λόγιοι, οἱ ὑπάλληλοι τῶν καταστημάτων ἔτρεχον εἰς τοὺς δρόμους διὰ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς πατρίδας των, σκορπίζοντες οὕτω τὴν πανώλην εἰς ἀκτῖνα 20 περίπου λευγῶν. “Καὶ τὸ πλεόν ἀξιοθρήνητον, ὅπως γράφει σύγχρονός τις, ὅτι πολλοὶ ἀπέθνησκον καθ’ ὁδόν, χωρὶς νὰ προσέλθῃ τις εἰς βοήθειάν του, καὶ μετὰ μεγάλης δυσκολίας εὗρισκον ἀνθρώπους νὰ τοὺς θάψουν, ἔστω καὶ ἂν ἦσαν καλῶς ἐνδεδυμένοι καὶ ἔφερον χρήματα μαζὶ των”.

Παντοῦ τέλος ἔλαβον μέτρα πρὸς περιορισμὸν τοῦ κακοῦ. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη τοῦ XVI αἰῶνος ἐξέδωκαν διατάξεις ἀφορώσας τὴν Δημοσίαν Ὑγιάν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι αὕτη δὲν παρημελήθη τελείως.

Εἰς τινὰς μάλιστα πόλεις, τὰ Δημοτικὰ Συμβούλια, ἐξέδωκαν φρονιμωτάτας διαταγὰς, αἵτινες δυσστιχῶς προσέκρουον συνηθέστερον εἰς τὴν κακὴν θέλησιν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ κοινοῦ.

Τὰ Δημοτικὰ Συμβούλια καθοδηγούμενα ὑπὸ τῶν ἰατρῶν καὶ χειρουργῶν ἐξέδωκαν διατάγματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη θὰ ἦ-

σαν ἐφαρμόσιμα ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις. Ἀλλὰ πάλιν ἀντιθέτως ἀποπνέουν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς των.

Κατὰ τὰς διατάξεις ταύτας οἱ πρὸς θεραπείαν τῶν πανωβλήτων διορισθέντες ἰατροὶ καὶ χειρουργοί, ἔπρεπε νὰ παραμένουν εἰς τὰ ἱατρεῖά των, καὶ νὰ δέχωνται μόνον τοὺς μολυσμένους ἢ ὑπόπτους ἐκ πανώλους ἀσθενεῖς. Ἀπηγορεύετο εἰς αὐτοὺς νὰ ἐμφανίζωνται εἰς ὅποιανδήποτε ἀγοράν. Ὅσάκις δὲ μετέβαινον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὥφειλον νὰ ἴστανται μακρὰν τῶν ἐκκλησιαζομένων. Ἡ οἰκία των ἔφερε διακριτικὸν τι σημεῖον, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐξαλείψῃ. Ὅσάκις δὲ ἐξήρχοντο, ἔπρεπε νὰ περιπατοῦν εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ ἀπομακρυνόμενοι ὅσον τὸ δυνατόν ἀπὸ τοὺς διαβάτας. Ἦτο ἓνα εἶδος ἀπομονώσεως ἐν ὅλῃ τῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως.

Οἱ περιποιούμενοι τοὺς ἀσθενεῖς, οἱ ὁποσδήποτε προσφέροντες τὰς ὑπηρεσίας των, οἱ νεκροθάπται, οἱ ἐπιφορτισμένοι τὴν καῦσιν τῶν ἐπίπλων, ἀσπρορρούχων κτλ. ἔφερον ζακέτταν δερματίνην χρώματος ἐρυθροῦ. Ἐπίσης ἐκράτουν ῥάβδον τοῦ ἰδίου χρώματος, διὰ νὰ ἀπομακρύνουν τοὺς θέλοντας νὰ τοὺς πλησιάσουν. Τέλος εἰς τὰ πόδια των ἔφερον κουδούνια ἢ κύμβαλα, ἵνα διὰ τοῦ κρότου αὐτῶν εἰδοποιοῦν τοὺς ἀφηρημένους διαβάτας.

Εἰς “Ἐλεγκτὴς τῆς πανώλους”, εἶχεν ἀποστολὴν νὰ ἐπαγρυπνῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ληφθέντων μέτρων. Ἡ πρώτη του φροντίς ἦτο νὰ κλείσῃ τὸ σπῆτι ὅπου ἤθελεν ἐκδηλωθῇ κρούσμα πανώλους. Ἐπὶ πλέον δὲ ἦτο ἐπιφορτισμένος νὰ φροντίζῃ διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν μετ’ αὐτῶν ἀποκλεισθέντων.

Εἰς οὐδένα ἐπετρέπετο νὰ ἐξέλθῃ τῆς φυλακῆς ταύτης, ἐπὶ ποινῇ ἐξορίας καὶ κατεδαφίσεως τῆς ἀπομονωθείσης οἰκίας, διότι περὶ ἀληθοῦς ἀπομονώσεως πρόκειται. Αἱ οἰκίαι τῶν πανωβλήτων ἐσημειοῦντο, ὅπως εἵπομεν, διὰ λευκοῦ σταυροῦ.

Οὐδεὶς ἐκ τῶν κρατούντων λευκὴν ἢ ἐρυθρὰν ῥάβδον, δηλαδὴ οὐδεὶς ἐκ τῶν μετὰ τῶν πανωβλήτων ἐπικοινωνούντων ἐπετρέπετο νὰ μεταβῇ εἰς τὸν ψωμᾶν, τὸν κρεοπώλην, τὸν παντοπώλην κτλ.

Ὅσον δ’ ἀφορᾷ τοὺς ἀλήτας, τοὺς πένητας καὶ ὅλον τὸν κυμαινόμενον τοῦτον πληθυσμόν, τὸν καταφεύγοντα εἰς τοὺς πυλῶνας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὰ στεγάσματα τῶν καταστημάτων, οὗτοι ἔπρεπεν ἀμέσως νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ μέρη ταῦτα, ἐπὶ ποινῇ μαστιγώσεως καὶ ἀποκοπῆς τῶν ὠτων.

Οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο τὴν νύκτα. Οἱ δὲ θεραπευόμενοι ἀπεστέλλοντο εἰς τὴν ἐξοχὴν ἐπὶ πολλὰς ἐβδομάδας πρὸς ἀποφυγὴν πάσης μετὰ τῶν ὑγιῶν ἐπικοινωνίας. Τὰ ἐνδύματα ἐκαίοντο καὶ ἀντικαθίσταντο διὰ νέων.

Οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων εἶχον τὸ δικαίωμα, κατόπιν αἰτήσεώς των, νὰ φονεύουν ἢ νὰ διατάξουν τὸν φόνον τῶν κυνῶν, γαλῶν, πουλερικῶν κλπ. προερχομένων ἐκ πανωβλήτων οἰκιῶν.

Ἀπηγορεύετο εἰς τὰς παροχθίους πόλεις καὶ χωρία νὰ ῥίπτουν ἐπιπλα ἀσπρόρρουχα κτλ. πανωβλήτων εἰς τοὺς ποταμοὺς ἐπὶ ποινῇ προστίμου 100 ταλλήρων καὶ φυλακίσεως.

Ὅταν τῷ 1525 ἡ πανώλης ἐλυμαίνετο τὴν Dijon, αἱ ἀρχαὶ τῆς Beaune, ἀπεχούσης 38 χλμ. Ν. Α. ἀπεφάσισαν “πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πανώλους, ἥτις μαστίζει τὰ πέριξ νὰ μισθωθοῦν ἕξ ἄνδρες πρὸς φρούρησιν τῶν πυλῶν τῆς πόλεως καὶ ἀπαγόρευσιν τῆς εἰσόδου καὶ ἐξόδου παντὸς ὑπόπτου ἢ πανωβλήτου, ἐπὶ πλέον δὲ τὴν πρόσληψιν ἰδιαίτερου κουρέως διὰ τοὺς πανωβλήτους”.

Εἰς Dijon ἐπίσης ἔλαβον αὐστηρότατα μέτρα. Οἱ νοσοκόμοι ἔφερον ὡς διακριτικὸν σημεῖον σκοῦφον κίτρινον, οἱ ἱατροὶ καὶ χειροῦργοι ἐπίσης κάλυμα τοῦ ἰδίου χρώματος, οἱ δὲ ὑπὸ τῆς πανώλους δοκιμασθέντες ὑποχρεοῦντο νὰ φέρουν κιτρίνην ταινίαν.

Βραδύτερον ἀναφέρονται καὶ ἰδιαίτεραι ματαὶ διὰ τὰς πανωβλήτους γυναῖκας, ἀπὸ δὲ τοῦ 1544 εἰδικοί ἱατροὶ καὶ φαρμακοποιοί, εἰς δὲ τὴν Ἀμιένην καὶ ἰδιαίτεροι ἀφαιμάκται τῶν πανωβλήτων.

* *

Εἶχον ἤδη παρατηρήσει ὅτι ἡ ὁδὸς τῶν ἐπιδημικῶν νόσων ἠκολούθει συνήθως τὸ ρεῦμα τῶν ποταμῶν. Ὅταν τῷ 1581 ἐξεδηλώθη ἐπιδημία πανώλους ἐν τῇ Μονῇ τῶν Cordeliers ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Bouzaise, αἱ ἀρχαὶ τοῦ Beaune ἀπηγόρευσαν τὴν ἐκ τῆς Μονῆς ἐξοδὸν τῶν μοναχῶν, ἐπὶ ποιῶν κλεισίματος αὐτῆς. Ὅσον δ’ ἀφορᾷ τὰ τρόφιμα, φάρμακα κτλ. θὰ ἀνελάμβανεν ἡ πόλις, ἀποστέλλουσα συνάμα καὶ εἰδικὸν ἱατρὸν πρὸς νοσηλείαν αὐτῶν.

Εἰς Dijon τὰ μέτρα ἦσαν αὐστηρότερα. Κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλβετῶν μεταφερθεῖσαν ἐπιδημίαν πανώλους τῷ 1582, οἱ κάτοικοι τῆς Val-Suzon, εἰδοποιήθησαν καταλλήλως, ὅτι ἐὰν ἐπεχείρουν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πόλιν θὰ ἐτυφεκίζοντο.

Δικαστικός τις ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οἰκίαν του, ἐν τῇ ὁποίᾳ μία τῶν θυγατέρων του ἀπέθανεν ἐκ πανώλους. Ἐὰν πανώβλητός τις ἤθελε νὰ περιφέρεται ἐν τῇ πόλει, ἐκινδύνευε νὰ κρεμασθῇ, καταδίκαι δὲ διάφοροι ἐθεσπίσθησαν διὰ νόμου, τῶν ὁποίων τὸ πλεῖστον ἦτο θάνατος.

Ἀμπελουργός τις ἔχων κροῦσμα πανώλους ἐν τῇ οἰκίᾳ του, παρ’ ὀλίγον νὰ κρεμασθῇ, μετριασθείσης τῆς ποινῆς του εἰς ἑξορίαν ἕξ ἑβδομάδων.

Κατὰ τινος βιβλιοπώλου, πωλήσαντος βιβλία ἀνήκοντα εἰς ἱατρὸν ἀποθανόντα ἐκ πανώλους, διετάχθη ἀνάκρισις καὶ ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἱατροῦ πᾶσα ἐπικοινωνία καὶ ὑπὸ οἰανδήποτε πρόφασιν.

Συμβολαιογράφος τις κατεδιώχθη, διότι παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν ἠθέλησε νὰ ἐπισκεφθῇ πελάτιδά του ὑποπτον πανώλους.

Τοιαῦτα παραδείγματα ἀναφέρονται πλεῖστα ὅσα εἰς τὰ χρονικά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἀλλὰ δὲν ἤρκει μόνον ἡ ἀπομόνωσις τῶν ἀσθενῶν πρὸς περιορισμὸν τῆς νόσου. Ἐπρεπεν ἀκόμη καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν εὐκόλον διάδοσιν αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο ἀπηγορεύθησαν αἱ συγκεντρώσεις, οἱ χοροί, αἱ γαμήλιοι τελεταὶ κτλ.

Ὑπῆρξαν μάλιστα περιστάσεις, καθ’ ἃς ἡ ἀστυνομία, ὡς συνήθως συμ-

βαίνει, ἐδιπλασίαζε τὸν ζῆλον της. Ὅταν κάποτε ὁ βασιλεὺς ἀνήγγειλε τὴν ἀφίξιν του εἰς Dijon, αἱ ἀρχαὶ ἔλαβον αὐστηρότατα μέτρα, ταῦτοχρόνως δὲ διετάχθησαν οἱ κάτοικοι πάντες ἀνεξαιρέτως “νὰ κάνουν τὰς φυσικὰς τῶν ἀνάγκας, εἰς τὰ σπήτια τῶν, καὶ ὅχι εἰς τοὺς δρόμους καὶ τὰς πλατείας. Ὅσοι δὲ δὲν εἶχον ἀποχωρητήρια, διετάχθησαν νὰ κατασκευάσουν ἐπὶ ποι- νῇ προστίμου δέκα λιβρῶν.

Συμφώνως πρὸς ἄλλην διαταγὴν, ἐκλείσθησαν οἱ οἴκοι ἀνοχῆς, αἱ δὲ ἱ-ερόδουλοι ἐξεδιώχθησαν. Εἰς ἄλλας δὲ πόλεις ὅπως εἰς τὴν Τουλούζην αἱ κοι- ναὶ γυναῖκες διετάχθησαν νὰ παραμένουν περιορισμέναι εἰς τὰ καταστήμα- τὰ τῶν καὶ νὰ μὴ δέχωνται κανένα μέχρι τῆς καταπαύσεως τοῦ κακοῦ. Με- ρικαὶ ἐξ αὐτῶν ἀποπειραθεῖσαι νὰ παραβιάσουν τὴν διαταγὴν, ἐμαστιγώθη- σαν δημοσίᾳ, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐξετοπίσθησαν. Μόνον μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς ἐπιδημίας ἐπετράπη ἡ ἐπιστροφή αὐτῶν, πανηγυρισθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐνδια- φερομένων.¹

Τοιαῦτα περίπου ἦσαν τὰ ὑγειονομικὰ μέτρα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, τὰ ὁποῖα—ἐξαιρέσει λεπτομερειῶν τινων—ἐλήφθησαν εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τῆς Γαλλίας, ἀνάλογα δὲ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς χώρας.

* *

Ἐὰν προτοῦ προχωρήσωμεν, θελήσωμεν νὰ κάμωμεν τὸν ἀπολογισμὸν τῆς δημοσίας ὑγιεινῆς ἐν καιρῷ πανώλους κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ XVII αἰῶ- νος, ὁφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἤδη, ἐφήρμο- ζον τὴν ἀπομόνωσιν, τὸν περιορισμὸν, μάλιστα δὲ τὴν ὑποχρεω- τικὴν δὴλωσιν, τὴν ἀπολύμανσιν τῶν ἐνδυμάτων καὶ κουρελλιῶν, τὴν ἐξαφάνισιν τῶν ζώων φορέων τοῦ πανωλικοῦ ἰοῦ, τὸν καθαρισμὸν τῶν δρόμων καὶ τῶν πανωβλήτων, τὸν καθαρισμὸν τῶν δρόμων καὶ τῶν οἰκιῶν.

Ἰδρυσαν γραφεῖα καὶ ἐφόρους τῆς ὑγείας καὶ εἰδικὸν προσωπικόν, λει- τουργοῦντα ἐν καιρῷ ἐπιδημίας.

Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ μεταβῇ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς ἄλλο μέρος, ἐὰν δὲν ἦτο ἐ- φοδιασμένος μὲ πιστοποιητικόν, μαρτυροῦν ὅτι δὲν προήρχετο ἐξ ὑπόπτου ἢ μολυσμένου μέρους.

Πάντα ταῦτα καταδεικνύουν μίαν ἐπίσημον καὶ κανονικὴν ὁργάνω- σιν, ἓνα σύνολον συστήματος προφυλάξεως κατὰ τῆς ἐπικρατούσης τότε ἐ- πιδημίας.

Εἰς τὸ ἐξῆς θὰ παρακολουθήσωμεν τὰς βελτιώσεις, ἐφ’ ὅσον θὰ πλησι- ἀζωμεν τοὺς νεωτέρους χρόνους.

1) *Pierre Dufour*, Histoire de la prostitution chez tous les peuples du mon- de, Paris, 1852, Τόμ. IV, σελ. 244.

II

ΑΠΟ ΤΟΝ XVII ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ XIX ΑΙΩΝΟΣ

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ὡσάκις αἱ ὑγειονομικαὶ ἀρχαὶ λαμβάνουν προφυλακτικὰ ὑγειονομικὰ μέτρα, τὸ πολὺ κοινὸν θορυβεῖται, ὃ τύπος συγκινεῖται καὶ ὁ ἱατρικὸς κόσμος συζητεῖ. Καὶ ὅταν ὁ κίνδυνος εὐρίσκεται πρὸ τῶν πυλῶν μας, ἄλλοι μὲν εὐρίσκουν ὅτι αἱ ὑγειονομικαὶ διατάξεις ἦσαν ἀνεπαρκεῖς καὶ οὐχὶ αὐστηραί, ἄλλοι δέ, μόλις παρέλθῃ τὸ κακόν, ὅτι ἦσαν δρακόντειοι.

Ποσάκις δὲν διεμαρτυρήθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κατὰ τῆς ὑποχρεωτικῆς δηλώσεως τῶν μολυσματικῶν νοσημάτων; Μὲ πόσῃ ἀπροθυμίᾳ ἐδέχθησαν τὸ μέτρον τοῦτο, τὸ ὅποιον μολονότι ἀντίκειται εἰς τὸ ἀνεξάρτητον τοῦ ἐπαγγέλματός μας, καὶ ἀπάρδει πρὸς τὸ καθῆκον τοῦ μυστικοῦ ἀπορρήτου, ἐν τούτοις εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἀποβαίνει σωτήριον;

Εἰς παλαιότερας ὥμως ἐποχάς, ἡ ὑποχρεωτικὴ δήλωσις ἐπεβάλλετο ὅχι μόνον εἰς τὸν ἱατρὸν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀσθενοῦς. Ἡ ἐξουσία ἀποβλέπουσα εἰς τὸ γενικὸν καλόν, ὀλίγον ἐνδιαφέρετο διὰ τὸ μυστικὸν ἀπόρρητον.¹ Ἐζήτει μάλιστα ἀπὸ τὸν ἱατρὸν νὰ ἐφοδιαζῇ τοὺς ἀσθενεῖς τοῦ μὲ πιστοποιητικόν, ἐμφαῖνον τὴν φύσιν τοῦ νοσήματος. Διὰ τοὺς πτωχοὺς, ὑπῆρχε πρὸς τοῦτο ἐντεταλμένος ἱατρός, παρέχων αὐτὸ δωρεάν.

Ὅσοι δ' ἐκ τῶν οἰκογενειαρχῶν παρημέλουν νὰ εἰδοποιήσουν τὰς ἀρχάς, ὅτι μέλος τῆς οἰκογενείας των ἀσθενεῖ, ἐτιμωροῦντο μὲ πρόστιμον 20 φλωρινίων, τῶν ὁποίων τὸ τρίτον ἐλάμβανεν ὁ καταγγέλλων.

Ἡ ἀμοιβὴ αὕτη τῶν μηνύσεων ἦτο γενικὴ, ἀπὸ δὲ τοῦ 1635 εὐρίσκομεν εἰδικοὺς ὑπαλλήλους ἐπιφορτισμένους τὸν ἔλεγχον αὐτῶν.

Κατὰ τὴν καταστρεπτικὴν ἐπιδημίαν τῆς Nancy, τῷ 1631, τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον μεταξὺ καὶ ἄλλων ἀποφάσεων ἔλαβε καὶ τὴν ἑξῆς: «Οἱ ἱατροὶ καὶ οἱ φαρμακοποιοί, ὑποχρεοῦνται νὰ καταγγέλλουν τοὺς πελάτας των».

Μόλις αἱ Ἀρχαὶ ἐπληροφοροῦντο ὅτι ὑπῆρχεν ἀσθενὴς ἐκ πανώλους, διέτασσαν τὴν μεταφορὰν αὐτοῦ ἐφ' ἀμάξης εἰς τὰ εἰδικὰ παραπήγματα, τὰ ὁποῖα, ὅπως εἴπομεν ἦσαν κατεσκευασμένα ἔξω τῆς πόλεως.

Ὅπως βλέπωμεν, ἡ ἀπομόνωσις ἦτο αὐστηροτάτη.

Ὅσάκις ὁ συμβολαιογράφος προσεκαλεῖτο νὰ συντάξῃ τὴν διαθήκην πανωβλήτου τινος, δὲν ἐπετρέπετο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀλλ' ἰστάμενος εἰς τὸν δρόμον παρὰ τὸ παράθυρον τοῦ ἀσθενοῦς, συννοεῖτο μετ' αὐτοῦ. Εἰς πολλὰς δὲ συμβολαιογραφικὰς πράξεις οἱ μάρτυρες δηλοῦσιν ὅτι θὰ ὑπογράψουν, «μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ κακοῦ, ἐὰν τοὺς ἀξιόσῃ ὁ Θεὸς νὰ ζήσουν, διότι κανεῖς δὲν τολμᾷ νὰ πλησιάσῃ».

1) Κατὰ τινὰ διαταγὴν τοῦ 1618, ὑπεχρεοῦντο πάντες οἱ ἱατροὶ καὶ οἱ ὁπωσδήποτε ἐνασχολούμενοι μὲ ἀσθενεῖς καὶ φάρμακα, «νὰ ἀναφέρουν εἰς τὸν ἄρχοντα τοὺς βαρέως τραυματισμένους κατόπιν φιλονικίας, διὰ νὰ γνωρίζῃ τί συμβαίνει, καὶ συνεπῶς νὰ μὴ μένουν ἀτιμώρητοι». Ἐν περιπτώσει παραβάσεως, ἐπεβάλλετο εἰς αὐτοὺς πρόστιμον 60 λιβρῶν.

* *

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἱατροὶ δὲν ἦσαν γενναιότεροι τὸν ψοφοδεῶν τούτων συμβολαιογράφων.

Ἴδου π. χ. αἱ συμβουλαιὶ τοῦ Φραγκίσκου Ranchin, ἐξόχου πρακτικοῦ ἱατροῦ (1565—1641) καὶ καγκελαρίου τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Montpellier, αἱ ὁποῖαι θὰ μᾶς δώσουν ἰδέαν τινὰ τῆς ἀτομικῆς προφυλάξεως ἐν καιρῷ πανώλους. Συμβουλεύει λοιπόν :

“Νὰ στέκεται τις δύο βήματα μακρὰν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ ἐστραμμένος πλάγιως πρὸς αὐτόν, διὰ νὰ μὴ ἀναπνέῃ τὰ χνῶτα του. Νὰ μὴ ἐγγίξῃ τίποτε εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἀρρώστου..... Ὅταν δὲ πρόκειται νὰ τὸν κοινωνήσουν, συμβουλεύει, νὰ τὸν μεταλαμβάνουν μὲ μιὰ ῥάβδο μήκους 13—14 δακτύλων, εἰς τὴν ἄκρην τῆς ὁποίας νὰ προσδένεται τὸ κοχλιάριον τῆς θείας μεταλήψεως. Πρὶν δὲ ὁ ἱερεὺς φέρει αὐτὴν εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀσθενοῦς, νὰ ἀνασηκώσῃ τὰ μανίκια του διὰ νὰ μὴ τὸν ἐγγίσῃ καὶ νὰ κρατῇ τὴν λαμπάδα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀσθενοῦς.

“Νὰ στέκεται ὁρθίος χωρὶς νὰ καθίσῃ ἢ νὰ γονατίσῃ καὶ νὰ προσέξῃ τὰ ῥοῦχά του νὰ μὴ σέρονται κατὰ γῆς. Γιὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν προτιμώτερο νὰ φορῇ ῥοῦχα παλῆὰ καὶ κουρελιασμένα.

“Νὰ περνάῃ τὰ ῥοῦχά του ἐπάνω ἀπὸ τὴ φωτιά, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἐκ μολυσμένων οἰκιῶν. Ἐπίσης καὶ τὰ ὑποδήματά του, διότι πιθανὸν νὰ ἐπάτησε τὰ πτύελα τοῦ ἀρρώστου. Καὶ τὸ πρόσωπον ἀκόμη, ἂν εἶναι δυνατόν, νὰ περάσῃ ἀπὸ μιὰ φλόγα.”

Παιδαριώδη ὅλα αὐτὰ καὶ γελοῖα, ἴσως σκεφθῇ τις. Καὶ ὅμως, ἂν καλοσκεφθοῦμε, δὲν εἶναι καὶ τόσον παράλογα ὅσον φαίνονται. Μήπως ἀπὸ τότε δὲν ἀνεγνωρίσθη ὅτι τὸ ξηρανθὲν πτύελον, εἶναι εἰς τῶν ἰσχυροτέρων φορέων τῆς μολύνσεως; Μήπως τὸ πῦρ δὲν εἶναι ὁ καλλίτερος καταστροφεὺς τῶν μικροβίων; Δὲν περνοῦμε σήμερον τὰ χειρουργικά μας ἐργαλεῖα ἀπὸ τὴν φλόγα οἰνοπνεύματος προτοῦ τὰ μεταχειρισθoῦμε;

* *

Ἄλλ’ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προκαλεῖ περισσότερον τὸν γέλωτά μας, εἶναι ἡ περιγραφὴ τοῦ προφυλακτικοῦ ἐνδύματος, τὸ ὁποῖον ἔφερον οἱ ἱατροὶ ἐν καιρῷ ἐπιδημίας.

Σοφός τις ἱατρὸς ἐκ Γενεύης, ὁ πολυγραφώτατος Ἰωάννης Manget, μᾶς διέσωσεν εἰς σπανιώτατον σήμερον βιβλίον του,¹ δημοσιευθὲν ἐν ἔτος μετὰ

1) Traité de la Peste, recueilli des meilleurs auteurs anciennes et modernes, et enrichi de remarques et observations théoriques et pratiques etc. Ἐν Γενεύῃ 1721.

Ἐκατὸν ἔτη περὶ τοῦ προηγουμένως, κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς Elbeuf, τὰ μέλη τῆς ἀδελφότητος «Φιλανθρωπία», τὰ ὁποῖα ἀνέλαβον τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν ἐκ πανώλους ἀποθνησκόντων, ἐφόρουσαν μανδύαν, καπέλλο ἢ σκοῦφον ἀπὸ ὑφασμα ἀλειμμένα μὲ κόμμι. Μετὰ δὲ τὸν ἐνταφιασμὸν, ἐπερνοῦσαν τὰ ῥοῦχά των ἀπὸ τὴ φωτιά, ἐνῷ ἀκόμη εὐρίσκοντο εἰς τὸ Νεκροταφεῖον.

τὴν ἐπιδημίαν τῆς Μασσαλίας, τὸ ὑπόδειγμα τῆς περιέργου ταύτης ἔνδυμασίαις :

“Τὸ ἔνδυμα τοῦτο, γράφει, τὸ ὁποῖον ἤρχισαν χρησιμοποιοῦντες κατὰ τὴν „τελευταίαν ἐπιδημίαν τῆς Μασσαλίας, δὲν εἶναι καμμία νέα ἐφεύρεσις. Εἴ- „ναι παλαιότερας ἐποχῆς, παρόμοιον δὲ ἔνδυμα μετεχειρίσθησαν καὶ οἱ Ἰ- „ταλοὶ ἀπὸ πολλῶν ἑτῶν.

“Εἶναι ὁλόκληρο κατεσκευασμένο ἀπὸ μαροκινὸ δέρμα, τὸ ὁποῖον χάρις „εἰς τὴν ὁσμὴ καὶ τὸ χνοῦδι του, εἶναι τὸ καλλίτερο προφυλακτικὸ κατὰ τοῦ „λοῦ τῆς πανώλους. Ἡ ῥὺς προεξέχει ἐν εἵδει ῥάμφους, καὶ εἶναι γεμάτη ἀ- „πὸ μυρωδικὰ καὶ βαλσαμικὰς οὐσίας. Φέρει δὲ δύο ὀπὰς, μίαν ἀπὸ κάθε „πλευρᾶν, διὰ τὴν ἀναπνοήν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ εἰσπνεόμενος ἀῆρ νὰ κα- „θαρίζεται διερχόμενος διὰ τῶν οὐσιῶν τούτων. Ἐπίσης φέρει δύο ὀπὰς διὰ „τὰ μάτια, κατεσκευασμένα ἐν εἵδει παραθύρων ἐκ κρυστάλλου.

“Ὑπὸ τὸ ἔνδυμα φοροῦν ὑποκάμισον μονοκόματον ἐκ μαροκινοῦ δέρ- „ματος. Ἐπίσης καὶ πανταλόνι, τὸ ὁποῖον προσδένεται εἰς τὰ ὑποδήματα ἐκ „μαροκινοῦ καὶ ταῦτα κατεσκευασμένα.”

Ἐφευρέτης τῆς θαυμασίας ταύτης περιβολῆς, ἥτις προσομοιάζει τὸν φέ- ροντα αὐτὴν πρὸς φανταστικόν τι ὄρνεον, εἶνε ὁ ἱατρὸς Κάρολος de l'Orme, ἱατρὸς τοῦ Λουδουβίκου XIII, γνωστότατος εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς ἐπο- χῆς του, κατασκευάσας αὐτὴν πρὸς ἀτομικὴν προφύλαξιν ἀπὸ τῆς ἐπιδημού- σης τότε νόσου.¹

Ἄλλοι ἐφοροῦσαν ἀπάνω ἀπὸ τὰ ῥοῦχά των ἓνα εἶδος μπλούζας, τὴν ὁποίαν ἀφήρουν μετὰ τὴν ἐπίσκεψίν των.

Ὁ ἱατρὸς Lamperière, μᾶς δίδει τὰς ἐξῆς πολυτιμωτάτας πληροφορίας :

1) Ἡ μαρκησία De Sabbé (1599—1678), ἥτις, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ἔπασχεν ἐκ φοβίας, ὑπερέβη κατὰ πολὺ τὸν ἱατρὸν διὰ τὴν ἀτομικὴν της προφύλαξιν. Προσκα- λέσασα κάποτε τρεῖς ἱατροὺς ἐκ τῶν διασημότερον εἰς συμβούλιον, τοὺς ἔδωκε νὰ φο- ρέσουν ἀπὸ ἓμιαν μπλουζαν, καὶ δὲν τοὺς ἐπέτρεψε νὰ τὴν πλησιάσουν. Ἡ ἐξέτασις ἐγένετο ἀπὸ μακρᾶν, μεσολαβούσης μεταξὺ τῆς μαρκησίας καὶ τῶν ἱατρῶν μιᾶς δε- σποινίδος ἐπὶ τῶν τιμῶν.

Ἡ ἰδία μαρκησία διετείνεται ὅτι ὅλαι αἱ ἀσθένειαι εἶναι μολυσματικαὶ καὶ αὕτη μάλιστα ἡ καταρροή—καὶ κατὰ τοῦτο δὲν εἶχεν ἄδικον—ἐὰν πρόκειται περὶ ἐπιδημι- κῆς καταρροῆς ἢ γρίπης, συνήθους ὅπως καὶ σήμερον.

Ἡμέραν τινὰ θελήσας νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτὴν ὁ Nemours, δὲν ἐγένετο δεκτός, διό- τι κατὰ πληροφορίας τῆς μαρκησίας, ἐπεσκέφθη προηγουμένως εὐλογιῶσαν φίλην των. Ὅταν δὲ κατόπιν ἀπὸ ὀλίγον τὴν ἐπεσκέφθη ἡ φίλη της Κα De Longueville, εὗρε τὸ δωμάτιόν της γεμάτο ἀπὸ καπνόν. Εἶχε καύσει ξύλα κέδρου εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ δωματίου «διὰ νὰ ἐκδιώξῃ τὸν κακὸν ἀέρα.»

Ὅσάκις ἐπρόκειτο νὰ τὴν ἐπισκεφθῇ ἱατρός, ἔπρεπε προηγουμένως νὰ φορέσῃ σκού- φον καὶ μπλουζαν, χορηγούμενα ὑπὸ τῆς μαρκησίας, ἐκ φόβου μήπως ὁ ἱατρὸς μετα- φέρῃ μόλυσμά τι. Καὶ διὰ μεγαλειτέραν ἀκόμη ἀσφάλειαν, ἤναπτε μεγάλας πυράς, καὶ εἶχε πάντοτε πλησίον της : ξύδι, πήγανον καὶ ἀψιθιά. Καὶ ἔτσι ἡ δειλὴ ἀλλὰ γνωστικὴ μαρκησία, ἐν ἀγνοίᾳ της ἐφήρμοξε τὴν ἀντισηψίαν. (Dr Rondelet, in loc. cit. σελ. 347 καὶ ἐξῆς).

“Ὅταν μεταβαίνω εἰς τὸ Νοσοκομεῖον ἢ ἐπισκέπτομαι ἄλλους ἀσθενεῖς...
 „πορῶ ἀπάνω ἀπὸ τὰ καθημερινά μου ῥοῦχα ἓνα εἶδος μπλούζας μὲ πολ-
 „λὰς πτυχὰς ἐν εἵδει ἱερατικοῦ ἀμφίου, βουτυγμένον εἰς προφυλακτικὰ ὑγρά,
 „τὰ ὅποια ἐμποδίζουν τὸν κακὸν ἀέρα νὰ εἰσέρχεται εἰς τὰ ἐσωτερικά μου.”¹

Ἡ προφυλακτικὴ αὕτη μπλουζα, ἦτο κατεσκευασμένη ἀπὸ κηρωτὸ ὕφα-
 σμα. Ὅπως δὲ δικαιοτάτα παρατήρησεν ὁ καθηγητὴς Blanchard: “Οἱ νε-
 „ώτεροι χειρουργοὶ ἐπισκεπτόμενοι τοὺς ἀσθενεῖς των, φέροντες ποδήρεις
 „μπλουζες, δὲν κάνουν τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐπαναφέρουν εἰς χοῦσιν ἓνα ἔν-
 „δυμα τὸ ὅποιον πρὸ 300 ἡδὴ ἐτῶν εἶχε προέλθει ἀπὸ τὰς ἐπιστημονικὰς
 „γνώσεις τῆς τότε ἐποχῆς, γενικῶς ὀλίγον διαφερούσας τῶν ἰδικῶν μας.”²

Καὶ ἀληθῶς.

Ἄς συμβουλευθῶμεν τὰ σύγχρονα βιβλία μας. Νεώτατον σύγγραμμα τῶν
 καθηγητῶν Léon Bernard καὶ Robert Debré,³ εἰς τὸ περὶ πανώλους κε-
 φάλαιον, ἐξετάζον τὰ κατ’ αὐτῆς προφυλακτικὰ μέτρα, λέγει τὰ ἑξῆς:

“Πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῆς μολύνσεως, ὡς μόνον προφυλακτικὸν μέσον
 „ὑπῆρχεν ἡ προσωπίς.....” Ἀλλοτε ἐν καιρῷ πανώλους ἐσυνείθιζον νὰ καλύ-
 „πτουν τὸ πρόσωπον μὲ ὕφασμα ἐμπεποτισμένον ἐντὸς ὄξους. Οἱ ἱατροὶ κα-
 „τὰ τὰς ἐπισκέψεις των ἐφόρουν προσωπίδα δερματίνην προεξέχουσαν κατὰ
 „τὴν ῥίνα, πλήρη ἀρωματικῶν οὐσιῶν. Οἱ νοσοκόμοι τοῦ λοιμοκαθαρηρί-
 „ου τῆς Βενετίας, ἐφόρουν ἔνδυμα κηρωτόν, καλύπτοντες τὴν κεφαλὴν μὲ
 „εἶδος κοκούλας ἐπίσης κηρωτῆς.”

“Εἰς Frioul, εἰς Μασσαλίαν, οἱ ὑγειονομικοὶ ἱατροὶ ἐφόρουν ἓνα εἶδος
 „ῥάσου ἐκ λινοῦ. Κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς Μαντσοῦρίας, ἐπανῆλθον εἰς
 „τὰς παλαιὰς μεθόδους.”

“Ὁ Broquet κατ’ ἀρχὰς μετεχειρίσθη εἶδος ῥάσου ἐξ οἰουδήποτε ὕφα-
 „σματος καὶ καλύπτραν τῆς κεφαλῆς φέρουσαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὕαλους
 „(mica). Ἄλλ’ ἡ δυσκολία τῆς ἀναπνοῆς τὸν ἠνάγκασε νὰ τροποποιήσῃ αὐ-
 „τὴν θέτων ἐντὸς διπλοῦ δικτύου στρῶμα βάμβακος δενόμενον εἰς τὸ ὕψος
 „τῶν ῥωθίωνων.”

“Οἱ Ἰάπωνες παρεδέχθησαν εἶδος πρακτικωτάτης προσωπίδος, συνιστα-
 „μένης εἰς μικρὸν σκελετὸν ἐκ σύρματος μεταλλίνου, σχήματος φωλεᾶς πτη-
 „νοῦ, ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ τῶν ῥωθίωνων καὶ τοῦ στόματος διὰ ταινιῶν προ-
 „σδενομένων ἐπὶ τοῦ τραχήλου.”

“Δυνάμεθα ὡσαύτως νὰ μεταχειρισθῶμεν ἀπλῶς ἐπίδεσμον ἐκ γάζης πε-
 „ριέχοντα στρῶμα βάμβακος καὶ τοποθετούμενον ἐν εἵδει φιμώτρου ἐπὶ τῶν
 „ἀναπνευστικῶν ὁδῶν. Ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ προφυλάσσωμεν τοὺς ὁ-

1) J. de Lamperière, Traité de la Peste, de ses causes et de sa cure, ἐν Που-
 ἐνν, 1620.—Description d’une chemise preservative, pour ceux qui visitent les ma-
 lades—σελ. 412—414.

2) Notes historique sur la Peste.

3) Cours d’hygiène, 1927, σελ. 487—488, ἐνθα παρεντίθενται καὶ δύο σχετικαὶ
 εἰκόνες.

„φθαλμοὺς διὰ διοπτρῶν αὐτοκινηματιστικῶν, ἐφαρμοζομένων καλῶς. Τέλος „ἡ κεφαλὴ νὰ καλύπτεται μὲ κουκούλαν ἐξ ὑφάσματος, καλύπτουσιν τὰ ὦτα „καὶ τὸν τράχηλον καὶ προσδενομένην ὑπὸ τὸν πῶγωνα„.

“Ἄλλη ποικιλία συνίσταται εἰς τὸ νὰ καλύπτωμεν ὁλόκληρον τὸ πρόσωπον μὲ πλατὺν ἐπίδεσμον ἐξ ὀθόνης βαμβακερᾶς (*tarlatane*) τοῦλάχιστον „ἐξ δακτύλων πάχους, ἀφίνοντες τὰς ἀναγκαίας ὁπὰς διὰ τοὺς ὀφθαλμούς, „καὶ ἐφαρμόζοντες διόπτρας μεγάλων διαστάσεων„.

“Μεθ’ ἐκάστην χρῆσιν, ὁ ἐπίδεσμος καταστρέφεται, ἡ κουκούλα βράζεται „καὶ αἱ διόπτραι ἀπολυμαίνονται δι’ οἶνοπνεύματος„.

Οἱ αἰῶνες ἀντιγράφουσιν ἀλλήλους.

Πρὸς ἐξέτασιν τοῦ σφυγμοῦ καὶ τῶν βουβώνων τοῦ ἀσθενοῦς, προσθῆται ὁ σοφὸς καθηγητὴς, περιετύλισσον τὸν δάκτυλον μὲ φύλλον καπνοῦ ἢ ἐφόρουν γάντια ἀπὸ ταφτᾶ κηρωτὸν ἢ κομμιούχον.¹ Καὶ μὲ τὰ ἴδια αὐτὰ γάντια, ἔκαμνον νεκροψίας, νεωτερισμὸν ἐφαρμοσθέντα πρὸ 300 περίπου ἐτῶν, τὸν ὁποῖον οἱ νεώτεροι χειρουργοὶ μας ἐπανεφέρον ἐν χρήσει, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ σημερινὰ γάντια εἶναι κατεσκευασμένα ἀπὸ καουτσούκ.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, ὑπενθυμίζομεν ὅτι πρὸ 50 περίπου ἐτῶν ὁ καθηγητὴς τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τῆς Reims, Dr Henrot, ὑπέβαλλεν εἰς τὴν Ἰατρικὴν Ἀκαδημίαν τῶν Παρισίων, μηχανήμα τῆς ἐπινοήσεώς του, πρὸς προφύλαξιν τῶν ἰατρῶν ἀπὸ τῶν μολυσματικῶν νόσων, ἐμπνευσθὲν ὑπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ Pasteur.

1ον) Ὅτι οἱ μiasματικοὶ καὶ μολυσματικοὶ παράγοντες εὐρίσκονται εἰς τὰ στερεὰ σώματα, ἔχοντες σχῆμα καθωρισμένον, (σωμάτια τοῦ πύου, βακτηρίαι κτλ.).

2ον) Ὅτι ἡ μολυσμένη ἀτμοσφαῖρα, κρατεῖ ἐν αἰωρήσει τὰ διάφορα ταῦτα στοιχεῖα.

3ον) Ὅτι τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀναμιγνυόμενα μετὰ τοῦ ἀέρος, δὲν δύναται νὰ διέλθωσι διὰ στιβάδος βάμβακος, παρεμβαλομένης κατὰ τὴν διάβασίν των.

Ἐπενόησε λοιπὸν ὁ ἐκ Reims καθηγητὴς ἓνα ἀπλούστατον κέρας, τοῦ ὁποῖου ὑπέβαλλε δύο ὑποδείγματα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν. Ὁ εἰσπνεόμενος ἀῆρ διήρχετο διὰ στρώματος βάμβακος εὐρισκομένου μεταξὺ δύο λεπτῶν μεταλλικῶν ἐλασμάτων, ὁ δὲ ἐκπνεόμενος ἀῆρ ἐξήρχετο διὰ τινος ὀπῆς φερούσης δικλείδα εὐκόλως ἀνοίγουσαν. Οἱ ἐπισκεπτόμενοι ἀσθενεῖς, ἔπρεπε νὰ φέρουν

1) Διὰ νὰ προφυλάσσωνται οἱ χειρουργοὶ καὶ οἱ βοηθοὶ των, οἱ μοναχοί, οἱ νεκροθάπται κτλ. ἐφόρουν εἶδος ἐνδύματος, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτεν αὐτοὺς ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν.

«Οἱ χειρουργοὶ ἔφερον περικεφαλαίαν (*bourginotte*, εἶδος περικεφαλαίας τοῦ XVI αἰῶνος), πανταλόνι καὶ γιλέκο ἀπὸ καναβόπανο μαῦρο. Οἱ βοηθοὶ των ἔφερον καζάκαν, οἱ νεκροθάπται τὴν «*cazaquou*» ἀπὸ σπητίσιο ὕφασμα..... οἱ καπουκῖνοι ἐνδυμα ἀπὸ καναβόπανο κυανοῦν. Τὸ χειρουργικὸν ἔνδυμα ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τοῦ τόπου. Εἰς πολλὰ μέρη, οἱ χειρουργοὶ ἐφόρουν γάντια». (Dr L. Couyba, *La Peste en Agenais au XVII siècle*, παρὰ Rondelet, in op. cit).

τὸν ἀναπνευστήρα τοῦτον πρὸ τοῦ στόματός των, πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῆς διφθερίτιδος, τῆς εὐλογίας, τῆς ἰλαρᾶς, τῆς ὀστρακιᾶς, τῆς πανώλους κτλ.

Τὸ κέρας τοῦ καθηγητοῦ Henrot, ὅπως βλέπομεν, εἶχε τὸν πρόδρομόν του. Εἶνε ἀπλούστατα ἢ προσωπὶς τοῦ De l'Orme, ἐν εἶδει ῥάμφους, τὴν ὁποίαν περιεγράψαμεν ἀνωτέρω.

* * *

Ἡ διεθνὴς ἱατρικὴ ἐπιθεώρησις “Janus,” ἐδημοσίευσεν πρὸ ἀρχαίων χρόνων,¹ εἰκόνα τινὰ παριστάνουσαν ποικιλίαν τινὰ² τῆς ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ τοῦ Λουδοβίκου XIII ἐπινοηθείσης ἐνδυμασίας. Κάτωθεν τῆς εἰκόνης ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή: “Εἰκὼν τοῦ δερματίνου ἐνδύματος, Μασσαλιώτου τινος ἱατροῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πανώλους, φέροντος ἐντὸς τοῦ καλύμματος τῆς ῥινὸς ὑποκαπνισμοὺς καὶ κρατοῦντος ῥάβδον, διὰ τῆς ὁποίας ὀφείλει νὰ ἐξετάζη τὸν σφυγμόν,”—ὑπὸ Ἰωάννου—Melchior—Fuchsius.—

Ἐπειδὴ ὁ φιλοτεχνήσας τὴν εἰκόνα ταύτην κατήγετο ἐκ Ζυρίχης καὶ ἀπέθανε τῷ 1736 εἰς ἡλικίαν 59 ἐτῶν, ἄρα ἐγεννήθη τῷ 1677. Κατὰ τὰς χρονολογίας δὲ ταύτας, εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγάγωμεν τὴν εἰκόνα ταύτην εἰς τὴν ἐπιδημίαν τοῦ 1720, καθ’ ἣν ὄχι μόνον ἡ Μασσαλία, ἀλλ’ ὁλόκληρος ἡ Εὐρώπη ἐμαστιζέτο ὑπὸ τῆς βουβωνικῆς πανώλους.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπιδημίαν εἰς Αἶξ, ἱατρός τις οὐδέποτε ἐπεσκέπτετο πανωβλήτους, ἂν δὲν προηγείτο αὐτοῦ ἄνθρωπος κρατῶν δᾶδα ἐκ πίσης καὶ θείου.³

Ἄλλοι πάλιν ἐν Ἰταλίᾳ, ἐφήρμοσαν εἰς παρομοίαν περίπτωσιν, προσωπίδα φέρουσαν διόπρας ἢ ἀπλούστατα ἔφερον ὑπὸ τὴν ῥίνα ὕφασμά τι ἐμπεποτισμένον ὄξους.

Οἱ νοσοκόμοι τῶν λοιμοκαθαρηρίων τῆς Μασσαλίας, εἰσήρχοντο εἰς τὰ δωμάτια τῶν ἀσθενῶν, φέροντες τσόκαρα (sabots), πανταλόνι καὶ γελέκο ἀπὸ ὕφασμα κηρωτό, καὶ γάντια κηρωτὰ ἐπίσης. Συνιστάτο δὲ εἰς αὐτοὺς νὰ μὴ ῥοφοῦν ταμβάκον, οὔτε νὰ καταπίνουν τὸ σάλιο των κατὰ τὰς ἐπισκέψεις των.

Καὶ ὅμως ὁ καπνός, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Diemerbroek, διασήμου καθηγητοῦ τῆς ἱατρικῆς ἐν Nimègue (Ὀλλανδία), ἦτο τὸ καλλίτερον προφυλακτικὸν κατὰ τῆς πανώλους, “ἀρκεῖ νὰ εἶναι καλῆς ποιότητος καὶ καλῶς ὠριμασμένος.” Καθὼς δὲ λέγει δὲν μετεχειρίζετο “οὐδεμίαν ἄλλην μυρωδιάν, οὔτε ἐξ ὧν βάζουν εἰς τὸ στόμα των εἰς παρομοίας περιστάσεις.”

Ὅσοι δὲν ἐπίστευον εἰς τὴν προφυλακτικὴν ἰδιότητα τοῦ καπνοῦ, κατέφευγον εἰς “ἐξωτερικὰ προφυλακτικά,” ἐνεργοῦντα ὥς μαγνήται, καὶ ἐκδιώκοντα τὰ δηλητήρια καὶ τὴν μόλυνσιν ἐκ τῶν ἔσω τῶν σωμάτων πρὸς τὰ ἔξω.

1) Ἔτος 1896—1897, σελ. 299.

2) Πολὺ πρὸ αὐτοῦ οἱ ἱατροὶ τῶν πανωβλήτων, ὅπως εἶδομεν, ὑπεχρεοῦντο νὰ φέρωσιν ἐνδυμασίαν εἰδικὴν κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ 1628.

3) Ἡ ἀντισηπτικὴ ἰδιότης τοῦ θείου, εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων.

Τὰ φάρμακα ταῦτα ἦσαν γνωστὰ ὑπὸ τὰ ὀνόματα: Πεντάκτινοι ἀστέρες (pentacules), περιάπτα, φυλακτά, ἔλαια καὶ μαγνητικά ἔμπλαστρα.

Οἱ πεντάκτινοι ἀστέρες ἦσαν μεγάλα μετάλλια, κατεσκευασμένα ἐκ μαγνητικῆς πάστας ἐγκεκλεισμένης μεταξὺ δύο κρυστάλλων, περιβαλλόμενα ὑπὸ στεφάνης ἀργυρᾶς ἢ χρυσῆς διὰ τοὺς πλουσίους καὶ ἀριστοκράτας, ἢ μεταξὺ δύο τεμαχίων ὑφάσματος διὰ τοὺς πτωχοὺς. Ἐφερον δὲ αὐτὰ μεταξὺ τοῦ ὑποκαμίσου καὶ τῶν ἐνδυμάτων “ἀπὸ τὸ μέρος τῆς καρδιᾶς,,. Ἄλλοι ἀντ’ αὐτῶν συνίστων νὰ φέρουν ἐπὶ τῆς καρδίας ἐντὸς σακκιδίου λίθον ἀμεθύστου, τὸν ὅποιον ἐθεώρουν ὡς θαυμάσιον προφυλακτικὸν κατὰ πάσης μολύνσεως. Εἶδομεν, ἄλλως τε, ὅτι ἡ λιθοθεραπεία ἦτο ἐν χρήσει ἀπὸ πολλῶν ἤδη αἰώνων.

Τὰ περιάπτα ἦσαν κόμβοι, σακκίδια ἢ μετάλλια, διάτρητα, πλήρη κόνεων ἢ μαγνητικῶν οὐσιῶν, τὰ ὅποια ἐκρεμοῦσαν ἀπὸ τὸν λαιμόν.

Τὰ φυλακτά ἀπετελοῦντο ἀπὸ τὰ αὐτὰ ὑλικά “μεταξὺ δύο λεπτοτάτων ὑφασμάτων διὰ νὰ ἐφαρμόζωνται καλῶς ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἢ τοῦ βραχίονος ἐν εἴδει βραχιολίου,,.

Τὰ ζῶα τὰ ὅποια ἀπετέλουν τὰ συστατικά τῶν προφυλακτικῶν τούτων, ἦσαν ποικιλώτατα. Κυρίως ὅμως: ἀράχνη, ἔχιδνα, σκορπίοι, φρύνοι κ.τ.λ. Ἰατρός τις εὐρισκόμενος διαρκῶς μεταξὺ πανωβλήτων κατὰ τὴν μεγάλην ἐπιδημίαν τῆς Μοραβίας, ἀναφέρει ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ οἰκεῖοι του ἔπαθόν τι, διότι ἔφερον φυλακτά καμωμένα ἀπὸ κόνιν φρύνου, ὅστις κατὰ τὸν Bayle, ἀναδίδει ἀναθυμιάσεις προφυλακτικὰς ἀπὸ τῆς μολύνσεως.

Προφυλακτικόν τι, τὸ ὅποιον ἀπῆλαυε μεγάλης φήμης, ἦτο ἡ ῥίζα τῆς ζειδοαρείας (cureuma zedoaria ἢ curcuma aromatica), διεγερτικῆς καὶ ἀντισπασμωδικῆς.¹ “Ἐγνώρισα, διηγεῖται ὁ Lamelin, ἱερέα τινά, ὅστις ἐπὶ 20 ἔτη ἐπεσκέπτετο πανωβλήτους, χωρὶς ποτε νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τῆς νόσου. Ἐφερεν εἰς τὸ στόμα του ῥίζαν ζειδοαρείας,,.

Κάποιος ἄλλος ἱατρός ἐκ Γρενόβλης συνίστα—πρᾶγμα, τὸ ὅποιον καὶ σήμερον δύναται νὰ συστηθῇ—νὰ φέρουν εἰς τὸ στόμα μίγμά τι: “φλοιοῦ λεμονιοῦ, ξηροῦ πορτοκαλλιοῦ, κανέλλας καὶ γαρυφάλλων,,.

Αἱ μικροβιοκτόνοι ιδιότητες τῆς κανέλλας καὶ τῶν γαρυφάλλων, εἶναι ἀνεγνωρισμέναι σήμερον. Τὸ μασόμενον τοῦτο μίγμα, ὁμοιάζει, ἄλλως τε, κατὰ πολὺ τὸ εἰς τὰς Ἀνατολικὰς Ἰνδίας ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν χρησιμοποιούμενον, οἷτινες μασοῦν τὸ bétel, εἶδος μίγματος, περιέχοντος: piper methysticum, κάρυα τῆς areca cutchu, μοσχοκάρυδον, κανέλλαν, γαρύφαλλα, καμπορὰν καὶ cachou. Διὰ τοῦ μίγματος τούτου, τονωτικοῦ καὶ στυπτικοῦ, προφυλάσσονται οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Κοχινγκίνας ἀπὸ τῆς διαρροίας. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην εἶναι περίεργον, ὅτι οἱ λαοὶ συναντῶνται εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν αὐτῶν βοηθημάτων ἐν τῇ ἱατρικῇ, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ διὰ πολλοστήν φορὰν ὅτι ἡ ἱατρικὴ εἶναι τέκνον τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς πείρας. Πράγματι δὲ οἱ πρόδρομοι ἡμῶν κατὰ τὸν XVII αἰῶνα, εἶχον κάμει ἐπιτυχῇ ἐκλογὴν.

1) É. Littré. Dictionnaire de Médecine, κτλ. ἐν λέξει Zédoaire.

* *

Ἐὰν ἐξ ἄλλου θελήσωμεν νὰ πληροφορηθῶμεν ἐκ τῶν παλαιῶν συγγραφέων περὶ τῶν ὑγιεινῶν προφυλακτικῶν μέσων ἐν καιρῷ ἐπιδημίας πανώλους, θὰ εὑρωμεν μόνον παραλόγους συμβουλὰς καὶ συστάσεις.

Ἴδου π. χ. σχετικόν τι χωρίον ἐκ τινος πραγματείας τοῦ Pierre Sordes, ἱατροῦ τοῦ XVII αἰῶνος :

“Ἀποφεύγεται τὸν κόπον, τὸν θυμόν, τὴν κακοκαιρίαν, τὰς ἀφροδισίους „ἀπολαύσεις, καθ’ ὅσον αὐταὶ ἐξασθενίζουσιν τὰς δυνάμεις μας καὶ τὸ πνεῦμά μας.

“Νὰ ἐνδύεσθε μὲ μάλλινα καὶ λινόμεταξα ἐνδύματα μὲ περιλαίμιον ἀπὸ „μαροκινὸν εὐῶδες. Νὰ ἀρωματίζετε τὰ ῥοῦχά σας μὲ ῥοδοδάφνην, δενδρο- „λίβανον, ἐλελίφασκον (φασκομηλιά), μάραθρον, ξύλον κέδρου, μύρραν, θυ- „μίαμα κτλ. Νὰ ἀπολυμαίνεται τὰ δωμάτια μὲ ὑποκαπνισμοὺς διὰ ξηροῦ ἀ- „χύρου. Νὰ μὴ ἐξέρχεσθε ἐνωρὶς πρὶν προγευματίσετε καὶ ἂν δὲν βουλώ- „σετε τὰ αὐτιά σας μὲ βαμβάκι ἀρωματισμένον μὲ μόσχο. Νὰ ἔχετε εἰς τὸ „στόμα σας μοσχοκάρφια ἢ ῥίζαν ἀγγελικῆς. Νὰ κρατεῖται στὰ χέρια σας „σπόγγον βουτυγμένον εἰς καλὸ ξύδι ῥοδόμικτον καὶ νὰ τὸν μυρίζετε πολ- „λάκις. Νὰ φέρετε ἐπὶ τῆς στομαχικῆς χώρας ἓνα μποκαλάκι μὲ ὑδράργυρον, „ἢ ἓνα μικρὸ σακκουλάκι μὲ ἀρσενικό. Τέλος νὰ λαμβάνετε δις τῆς ἑβδο- „μάδος καταπότιον : ἀλόης, μύρρας καὶ ζαφουράς.

“Ὅλαι αὐταὶ αἱ συμβουλαι καὶ συστάσεις, βεβαίως εἶναι γελοῖαι καὶ προ- ξενοῦσι τὸν γέλωτα, ἀλλ’ ὑπάρχουσι καὶ τινες μεταξὺ αὐτῶν, τὰς ὁποίας οἱ σύγχρονοι ὑγιεινολόγοι δὲν θὰ ἐδίσταζον νὰ ἐπιβεβαιώσουν.

* *

“Ὅλα δὲν εἶναι, τὸ ἐπαναλαμβάνομεν, ἀπορριπτέα. Ἐὰν δὲ μέχρι τοῦδε ἐπραγματεύθημεν μετὰ σχετικῆς ἐπιεικείας τοὺς προκατόχους ἡμῶν, τοῦτο τὸ ἐκάμαμεν διότι δὲν λησμονοῦμεν τί ἔκαμαν καὶ τί ἐπέτυχον οὗτοι ἐπὶ πολ- λῶν σημείων. Ἡ ὁμολογία αὕτη εἶναι δικαία καὶ ἔργον εὐγνωμοσύνης.

Ἀναγνωρίζομεν μάλιστα ὅτι εἰς πολλὰ σημεῖα ἔχομεν ἄδικον, διότι δὲν τοὺς ἐμιμήθημεν· βεβαίως ἡμεῖς ἔχομεν τὰ πιστοποιητικὰ ὑγιείας (patentes), χορηγούμενα εἰς τὰ πλοῖα προερχόμενα ἐκ μακρινῶν χωρῶν. Ἀλλ’ ἐκεῖνοι εἶχον καλλίτερα : Εἶχον τὰ πιστοποιητικὰ ὑγιείας διὰ τοὺς ταξειδιώτας. Πα- ραθέτομεν τὸ ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῶν Ἐμπόρων καὶ τῶν Ἀρχῶν τῆς πό- λεως τῶν Παρισίων χορηγηθὲν πιστοποιητικὸν εἰς δύο ταξειδιώτας, μετα- βαίνοντας εἰς Clouny :

*Nous Prevost des Marchands et Échivins de la ville
Paris, Certifions à tous qu'il appartiendra que :*

Meurs Duvernay, ἱερεὺς καὶ Garder Dauveron,
ἀξιωματικὸς τοῦ Βασιλέως,

*party ce jourd'huy de cette dite Ville pour aller à Clouny,
et que grâce à Dieu, il n'y a aucune maladie contagieuse*

en cette ville de Paris. En témoin de quoy ces presentes ont esté signées par JEAN-BAPTISTE JULIEN-TAITBOUT, Écuyer, Greffier en Chef de l'Hôtel de la dite Ville et scellées des Armes d'icelle au Bureau de la dite Ville, le, 22me jour du mois de Août, mill sept cents vingt-deux.

Ἔπονται αἱ ὑπογραφαί.

Visa à la porte de

Beaulne de Chalon

Ἐν Clouny, Le 3me Septembre 1722

Τὸ πιστοποιητικὸν τοῦτο πιστοποιεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐδεμία μολυσματικὴ νόσος ἐν Παρισίοις, εἶνε δὲ ἔντυπον, ἐκτὸς τῶν ὀνομάτων τῶν ταξειδιωτῶν, τῆς ιδιότητος αὐτῶν, τῆς πόλεως εἰς τὴν ὁποίαν μεταβαίνουν καὶ ἡ χρονολία, πρᾶγμα ἀποδεικνύον ὅτι τοιαῦτα πιστοποιητικὰ ἦσαν συνήθη.

Τὸ πολύτιμον τοῦτο κειμήλιον εὑρέθη ἐντὸς τετραδίου παλαιοῦ τινος ἱατροῦ ἐν Clouny, πιθανὸν ἐπιφορτισμένου ὑπὸ τῆς Δημαρχίας τοῦ τόπου τούτου τὸν ἔλεγχον τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν ταξειδιωτῶν. Καταδεικνύει δὲ ὅτι εἰς χρόνους σχετικῶς παλαιούς, ἐνησχολοῦντο μὲ ζητήματα Δημοσίας Ὑγείας, περιελθόντα εἰς ἀχρηστίαν, καὶ ὅτι ἐλάμβανον μεγαλυτέρας προφυλάξεις ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους ἐν καιρῷ ἐπιδημιῶν. Καὶ ὅτι οἱ ταξειδιῶται: “Duvernay, ἱερεὺς, καὶ ὁ κύριος Garder Dauveron, ἀξιωματικὸς τοῦ Βασιλέως,, ἂν δὲν παρουσίαζον, προερχόμενοι ἐκ Παρισίων τὸ πιστοποιητικὸν τοῦτο, ἦτο πιθανώτατον νὰ μὴ γίνουν δεκτοὶ εἰς Clouny καὶ νὰ μὴ ἐπιτραπῇ ἡ εἴσοδος των.

Ὁ Μαρκήσιος Justiniani ταξειδεύων ἐν Ἰταλίᾳ πολὺ ἐνωρίτερον, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἑρρίκου IV (1589-1610) δὲν ἐγένετο δεκτὸς ἐν Βενετίᾳ, διότι δὲν ἦτο ἐφωδιασμένος μὲ τὸ σχετικὸν “δελτίον ὑγείας,,. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναχωρήσῃ πρὸ τῆς παρελεύσεως τριῶν ἡμερῶν, ὑπεχρεώθη νὰ παραμείνῃ κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα εἰς τὸ Λοιμοκαθαρτήριον.

Ὁ Montaigne, ἄλλως τε, ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, “εἰς ὅλας τὰς θύρας τῶν δωματίων τῶν ξενοδοχείων, ὑπῆρχεν ἡ ἐπιγραφή: Ricordati della bolletta, δηλαδή: Μὴ λησμονεῖτε τὸ πιστοποιητικόν.

Τῷ 1625, ὁ βάρλος (bailli) τῶν Βοσγίων, ἐγκατέστησε φρουροὺς εἰς ὅλας τὰς πύλας τῆς Mirecourt, εἰς δὲ πολίτης ἦτο ἐπιφορτισμένος νὰ ὁρκίζῃ τοὺς καταφθάνοντας, ἐὰν ἀπὸ ἑξ ἑβδομάδων δὲν ἐπεσκέφθησαν χώρας ὑπόπτους. Ἐν περιπτώσει καταφατικῆς ἀπαντήσεως, τοὺς διέτασσε νὰ ἀναχωρήσουν τὸ ταχύτερον, ἐν περιπτώσει δὲ ἀρνητικῆς, ἐὰν κάποιος ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον, ὁ ἐπίορκος ἀπηγγονίζετο ἄνευ διαδικασίας.

Διὰ διαταγῆς τοῦ Δουκὸς Λεοπόλδου (25 Ἰουνίου 1721), ἀπηγορεύθη καὶ αὕτη ἡ δι’ ἀλληλογραφίας ἐπικοινωνία. Ἀνεξαιρέτως πάντες οἱ ταξειδιῶται ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐφωδιασμένοι μὲ πιστοποιητικὸν καλῆς ὑγείας, φέρον ὅλα τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα. Ὅσοι προσεπάθουν νὰ ἀποπλανήσουν τὰς ἀρ-

χὰς εἰσερχόμενοι δι' ἄλλης ὁδοῦ πλὴν τῆς ὁρισθείσης, συλλαμβανόμενοι ἐτυφεκίζοντο. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς ἀνεστίους καὶ πλάνητας, οὗτοι ἔπρεπε νὰ ἀπομακρυνθῶσιν ἐπὶ ποινῇ μαστιγώσεως, στιγματισμοῦ καὶ ἐξορίας. Ἐν περιπτώσει ὑποτροπῆς ἐθανατοῦντο.

Δὲν εἶναι εὐκόλον εἰς ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τοῦ τρόμου, τὸν ὅποιον ἐσκόρπιζεν ἡ προσέγγισις καὶ ἡ διάδοσις τῆς μαστιγῆς ταύτης, τῆς ὁποίας τὰ φρικιαστικὰ ἀποτελέσματα ἐπέπρωτο νὰ δοκιμάσῃ ἡ ἀνθρωπότης μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ XVIII αἰῶνος. Μόλις ἀνηγγέλλετο, αἱ πόλεις ἐφρούρουν τὰς πύλας καὶ τὰ τεῖχη των, ὥς νὰ ἐπρόκειτο νὰ ἀμυνθῶσι κατὰ ἐχθροῦ, καὶ τόσον φοβερώτερον, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἀοράτου ἐχθροῦ. Πάντες οἱ ξένοι ἐκρατοῦντο εἰς ἀπόστασιν, ἐξητάζοντο καὶ ἂν προήρχοντο ἐκ χωρῶν “ὅπου ἀποθνήσκουν”, ἀπεμακρύνοντο ἄνευ ἀναβολῆς. Ἐὰν ξένος τις ἐπέμενε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ εὕρισκετο πάσχων ἐκ τῆς φοβερᾶς νόσου “ἐτυφεκίζετο ἄνευ διαδικασίας”.

Αἱ Ὑγιειονομικαὶ ἐπιτροπαὶ διευθυνόμεναι ὑπὸ ἀρχηγῶν ἐκλεγομένων, περιεβάλλοντο διὰ εὐρυτάτων ἀστυνομικῶν δικαιωμάτων. Οἱ ἰατροί, οἱ χειρουργοί, οἱ φαρμακοποιοί, συνεκαλοῦντο καὶ παρεῖχον ἐκάστοτε τὴν γνώμην των. Ἐπιμελοῦντο τὴν καθαριότητα τῶν ὁδῶν, καὶ δι' ἐπανειλημμένων διαταγῶν ὑπενθύμιζον τὰς περὶ καθαριότητος διατάξεις, τῆς κατασκευῆς ἀποχωρητηρίων, ἄρσεως τῶν ἀκαθαρσιῶν κτλ. Ἀλλ' αἱ φροντίδες αὗται δὲν τοὺς ἐφαίνοντο ἀρκεταί. Ἐπίστευον ὅτι ὁ μολυσμένος ἄνθρωπος μεταφέρει τὴν μόλυσιν καὶ διὰ τοῦτο προσεπάθουν νὰ τὸν καθαρίσουν.

Μόλις ὁ πανώβλητος κατέλιπε τὸ δωμάτιόν του, μετακομιζόμενος εἰς τὰ εἰδικὰ παραπήγματα, εἴτε ἀπέθνησκε, προσήρχετο ὁ συνοικιάρχης, ἀκολουθούμενος ὑπὸ συνεργεῖου ἀεριστῶν ἢ ῥαντιστῶν. Οὕτω ἔκαιον διάφορα μυρωδικά, ἔπλυνον τὰ ἔπιπλα καὶ τὰ παραπετάσματα καὶ ὑπέβαλλον εἰς ὑποκαπνισμοὺς τὰ βιβλία καὶ κάθε εἶδος χάρτου.

Ἡ πυρῖτις ἀπήλαυε μεγάλης φήμης καὶ ἐκανονιοβόλουν τὸν ἀέρα, ὅπως καὶ τὰς οἰκίας μὲ πυροβολισμοὺς τυφεκίων πρὸς ἀπολυμαντικὸν σκοπόν.

Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ ἀποτελοῦντες τὰ συνεργεῖα ταῦτα δὲν ἦσαν πάντοτε καὶ ὑποδείγματα λεπτότητος καὶ τιμιότητος. Ἐπειδὴ δὲ παρετηρήθησαν κλοπαὶ τινες καὶ κακοήθειαι, ἐξεδόθησαν αὐστηρόταται διαταγαὶ τιμωροῦσαι τὰ πλημμελήματα ταῦτα.

Οἱ ἀπολυμανταὶ οὐδέποτε εἰσήρχοντο εἰς τὰς πρὸς ἀπολύμανσιν οἰκίας, χωρὶς νὰ προηγοῦνται αὐτῶν λαμπάδες ἐκ κηροῦ, διὰ νὰ καύσουν, ὅπως ἐπίστευον τὰ μιάσματα. Εἰς τὸ μέσον τοῦ δωματίου ἔρριπτον ποσότητά τινα ἄχρῳν (3—4 λίβρας), ἐρρᾶντιζον αὐτὰ μὲ τὴν ἀναγκαίαν ποσότητα μυρωδικῶν καὶ ἔθετον πῦρ. Κυρίως μετεχειρίζοντο ἀρωματικὰ καὶ ῥητινώδη φυτὰ, δάφνην, κυπάρισσον, κέδρον, ἐκ τοῦ τελευταίου μάλιστα μεγάλας ποσότητας. Ἐκαίον ἐπίσης ῥητίνας καὶ διάφορα βαλσαμικὰ ἐν ἀφθονίᾳ.

Εἰς τὰς οἰκίας τῶν πλουσίων ἔκαιον ἀποστάγματα: στύρακος, βενζόην, μύρραν κτλ., προϊόντα οὐχὶ προσιτὰ διὰ κοινὰ βαλάντια. Μετεχειρίζοντο μά-

λιστα μῖγμα πίσης καὶ ῥητίνης, τοῦ ὁποίου ἡ σύνθεσις ὑπενθυμίζει τὴν τοῦ κατραμίου. Ἐνίοτε μετεχειρίζοντο καὶ ζάχαριν καὶ μάλιστα κάντιο. Μετὰ 24 ὥρας ἤνοιγον τὰ παράθυρα καὶ ἐπανελάμβανον τοῦτο 3—4 φορές.

Δὲν ἐπετρέπετο ὅμως εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν ἀπολυμανθεισῶν οἰκιῶν νὰ εἰσέλθουν, ἂν προηγουμένως δὲν διήρχοντο διὰ διαφόρων μυρωδικῶν.

Ἡ διὰ θείου ἀπολύμανσις ἦτο κοινοτάτη. Ἐπίσης τὸ πλύσιμον τῶν πατωμάτων δι' ὄξους, τὸ ἄσπρισμα τῶν τοίχων δι' ἄσβέστου. Τὰ ἔπιπλα καὶ τὰ ἀσπρόρουχα ἀπελυμαίνοντο μετὰ προσοχῆς. Καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ νομίσματα τὰ περνοῦσαν ἀπὸ βρασμένο ξύδι.

Ἡ ἀπολύμανσις τῶν ἀσπροορούχων ἐγένετο μὲ θειάφι καὶ στύψιν. Γενικῶς, ὡς βλέπομεν, ἀπὸ τοῦ XVII αἰῶνος ἤδη, ἔκαμνον πληρεστέραν ἀπολύμανσιν ἢ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

Καὶ πρᾶγμα περίεργον, δὲν εἶχον μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἀπολύμανσιν τῆς ἀτμοσφαίρας,¹ μολονότι ἡ γνῶσις τῆς μεταδόσεως τῆς πανώλους διὰ τοῦ ἀέρος, τὴν ὁποίαν θὰ ἐπίστευέ τις σύγχρονον, ἀναφέρεται εἰς τι σύγγραμμα τοῦ XVII αἰῶνος.

“Ἀφοῦ ἡ πανώλης εἶναι ἡ μᾶλλον διαδεδομένη ἀσθένεια, γράφει ὁ Lammelin, καὶ ἡ αἰτία της πρέπει νὰ εἶναι μᾶλλον διαδομένη. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον διαδεδομένον στοιχεῖον εἶναι ὁ ἀήρ, ἄρα ὁ ἀήρ συνηθέστερον εἶναι ἡ αἰτία τῆς πανώλους. Λέγομεν δὲ συνηθέστερον, διότι ὁ ἀήρ εἶναι ἡ κυριώτερα αἰτία τῆς πανώλους. Ἡ πανώλης ἥτις δὲν ἔχει ὡς ἀρχὴν τὴν κοινὴν ταύτην αἰτίαν, δύναται νὰ ἔχῃ ὡς ἀρχὴν της εἰς τὴν κακὴν ποιότητα τῶν τροφῶν, τὸ ὕδωρ τῆς δεξαμενῆς ἐκ τῆς ὁποίας ὑδρεύονται οἱ κάτοικοι χωρίου τινος, ἢ εἰς τὴν κακὴν συγκομιδὴν. Ὅλαι δ' αὐταὶ αἱ αἰτίαι γεννοῦν τὴν πανώλην, ὅπως εἴπομεν, ὅχι διὰ τῆς σήψεως αὐτῶν, ἀλλὰ χάρις εἰς τινὰ ἄγνωστον ἀρχὴν τοξικὴν ἢ δηλητηριώδη.”

Ἀπὸ τοῦ 1568 ἤδη ὁ Ἀμβρόσιος Paré, ἐσημείωσε τὸν ῥόλον τοῦ ὕδατος ὡς φορέως τῆς ἐπιδημίας.²

1) Ὅταν τῷ 1666, ἡ πανώλης ἐλυμαίνετο τὴν Ἀμιέννην, τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον τῆς πόλεως συνεβουλεύθη τὴν Ἱατρικὴν Σχολὴν τῶν Παρισίων, καὶ ἐζήτησε νὰ μάθῃ: «Ἐὰν θὰ ἦτο ὠφέλιμον νὰ ἀνάπτουν πυρὰς εἰς τοὺς δρόμους πρὸς καθαρισμὸν τοῦ ἀέρος, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἱπποκράτους, καὶ ἐὰν ἔπρεπε νὰ καίουν ἀρωματικὰ φυτὰ, τῶν ὁποίων ὁ καπνὸς θὰ ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν καθαρισμὸν τῆς ἀτμοσφαίρας, καὶ ἐν καταφατικῇ περιπτώσει, ποῖα φυτὰ κατὰ προτίμησιν». Ἡ Ἱατρικὴ ὁμως Σχολὴ ἀπήντησεν ὅτι τὰ μέσα ταῦτα τὰ θεωρεῖ «ὡς βλαβερώτερα τῆς πανώλους» καὶ συνεβούλευεν αὐτοὺς νὰ ἀκολουθήσουν τὰς κατὰ 1628 καὶ 1637 δοθείσας συμβουλὰς, δηλαδὴ νὰ προσθέτουν ἀποστάγματα βενζόης, στύρακος ἢ ἀτμοὺς ὄξους διὰ μέρη μικρὰς ἐκτάσεως, ὅπως αἱ φυλακαί, τὰ νοσοκομεῖα τὰ κοινόβια τῶν μοναχῶν κτλ.

2) Εἶν' ἀληθὲς ὅτι πλὴν τῆς λογικωτάτης ταύτης γνώμης εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἴδιον ἔργον τοῦ μεγάλου χειρουργοῦ τὸ κάτωθι χωρίον, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ δόσιν τινὰ ἀφελείας, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν τίποτε ἄλλο: «Λέγουν ἐπίσης, γράφει, ὅτι εἶναι καλόν, ἐν καιρῷ ἐπιδημίας νὰ τρέφουν ἕνα τράγον εἰς τὰ σπήτια των, τὸν ὁποῖον θεωροῦν ὡς μοναδικὸν φάρμακον κατὰ τῆς μεταδόσεως τοῦ κακοῦ ἀέρος. Διότι ἡ ἀπόπνοια τοῦ

“Μετὰ τὴν πόσιν κακῶν καὶ βρωμερῶν ὑδάτων, γράφει, ὅπως εἶναι τὰ „πηλώδη καὶ βαλτώδη εἰς τὰ ὁποῖα ἐκβάλλουν οἱ δυσώδεις καὶ βρωμεροὶ „ὄχεοί, εἰς τοὺς ὁποίους ἔρριψαν κᾶποια ἀκαθαροῖα (περιττώματα κ.τ.λ.) ἢ „ἐπλυναν ἀσπρόρρουχα καὶ ἔρριψαν περιττώματα πανωβλήτων . . . κατόπιν, „λέγω, τοιούτων συνθηκῶν ἐπέρχεται συνήθως ἡ πανώλης.”

Ἄλλ’ ἃς μὴ ἐπιμένωμεν ἐπὶ τῆς παθογενείας τῆς πανώλους, τὴν ἐποχὴν καθ’ ἣν τὰ μικρόβια δὲν ἦσαν γνωστά, μολονότι ὑπωπτεύοντο τὴν μετάδοσιν, ἐπίστευον εὐχαριστότερον εἰς τὰς κοσμικὰς ἐπιδράσεις καὶ εἰς ταύτας ἀπέδιδον τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς.

Ὅσον δ’ ἀφορᾷ τὴν θεραπευτικὴν, καλλίτερα νὰ μὴ ὁμιλήσωμεν. Διότι ἦτο πράγματι συμπτωματικὴ. Ἐν τούτοις, ὅπως παρατηροῦμεν, ἡ θεραπευτικὴ αὕτη εἶχεν ὡς βάσιν δύο ὑγιεῖς ἀρχάς:

α΄.) Τὴν ἀνάγκην τῆς παροχευέσεως τοῦ δηλητηρίου.

β΄.) Τὴν τόνωσιν τοῦ ὁργανισμοῦ διὰ τονωτικῶν καὶ διεγερτικῶν, ἐξ οὗ ἡ χρῆσις τῶν ἐφιδρωτικῶν καὶ ἡ ἀφαίμαξις διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν, καὶ τὰ ἀρωματικά (πήγανον, μέλισσα, φασκόμηλον, ἀγγελική, ἄνισον, κανέλλα, γαρίφαλλα κτλ.) διὰ τὴν δευτέραν, δηλαδή τὴν τόνωσιν, ταῦτοχρόνως μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἀντισηψίαν.

Μήπως δὲν ἦτο εἶδος ὁποθεραπείας, ὅταν πρὸς τόνωσιν τῆς ἐξασθενήσεως καρδίας ἐφήρμοζον ἐπὶ τοῦ στήθους τῶν ἀσθενῶν περιστέρια αἱμοστάζοντα καὶ θερμὰ ἀκόμη;

Ἄλλ’ ἐκεῖνο ποὺ πρέπει περισσότερον νὰ προκαλέσῃ τὸν θαυμασμόν μας, εἶναι τὸ σύνολον τῶν προφυλακτικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ἔλαβον οἱ προκάτοχοι ἡμῶν κατὰ τῆς φοβερᾶς ταύτης μάστιγος, οἷα ὑπῆρξεν ἡ πανώλης.

Ἄς λάβωμεν ὑπ’ ὄψει τὴν σύγχρονον Γαλλίαν. Θὰ ἴδωμεν ὅτι κατὰ τὸν Νόμον τοῦ 1902, ἐπιβάλλεται ἡ ὑπαρξίς Γραφείου Ὑγιεινῆς μόνον διὰ τὰς πόλεις, τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμὸς ὑπερβαίνει τὰς 20.000 κατοίκους, ἐνῶ κατὰ τὸν XVII αἰῶνα εἰς τὴν ἰδίαν χώραν, ὅχι μόνον αἱ μεγάλαι πόλεις, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ μικραὶ κοινότητες, εἶχον “Γραφεῖα Ὑγιείας,” μὲ πόρους καὶ εἰδικὸν προϋπολογισμόν.

Εἶδομεν πῶς διενηργεῖτο ἡ ἀπολύμανσις. Οἱ προκάτοχοί μας ἀπελύμουν τὸ ἔδαφος τῶν κατοικιῶν μὲ ἄσβεστον. Σήμερον γνωρίζομεν ὅτι τὰ πειράματα τοῦ Yersin καὶ Kitasato, ἀπέδειξαν τὴν παρουσίαν τοῦ πανωλικοῦ βακίλλου εἰς τὸ ἔδαφος καὶ τοὺς τοίχους.¹

Μετεχειρίζοντο τὸ θεῖον: Δὲν ἔχομεν καλλίτερον μέσον πρὸς ἀπολύμανσιν τῶν πλοίων.

Ἀνέφλεγον πυρίτιδα, ἥτις ὡς γνωστὸν περιέχει θεῖον καὶ ἥτις καιομένη

τράγου, πληροῦσα τὸ μέρος ὅπου κατοικεῖ, ἐμποδίζει τὸν ἀέρα νὰ μολυνθῇ..... Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅσον ἀφορᾷ τὸν τράγον, ὁ κόσμος προβάλλει ἄλλην αἰτίαν: ὅτι δηλαδή ἡ μία μυρωδιά, διώχνει τὴν ἄλλην». (Ἀμβροσίου Paré, Traité de la Peste).

1) Dr Netter, La Peste et son microbe.

παράγει μυρμηκικὴν ἀλδεύδην. Ἐνίοτε μάλιστα κατέφευγον ἐξαιρετικῶς εἰς τὸ sublimé.

Δὲν εἶχον τέλεια μηχανήματα, ὅπως ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ἀλλ' εἶχον κλιβάνους καὶ ἔκαμνον οὕτω τὴν ἀπολύμανσιν διὰ τῆς ξηρᾶς θερμότητος, τὴν ὁποίαν τινὲς τῶν νεωτέρων, θεωροῦσιν ὡς τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς προόδου.

Εἶχον πρὸ παντὸς ἐφαρμόσει πολὺ πρὸ ἡμῶν τὴν ὑποχρεωτικὴν δόλωσιν τῶν λοιμωδῶν νόσων, καὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους πρὸ ἡμῶν ἐπενόησαν τὰ ὑγιεινομικὰ πιστοποιητικά, τὰ ἄλλως λεγόμενα *patentes de santé*.

Ἐγνώριζον τὸν ἐκ τῶν ὤμῶν λαχανικῶν κίνδυνον, τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν σήμερον ὅτι εἶναι πλήρη ῥῶν παρασίτων, καὶ κατέστρεφον μόλις ἡλλοιοῦντο: τὰ κρέατα, τὰ αὐγά, τὰ ψάρια καὶ κάθε ὑποπτον τροφήν.

Ἡμεῖς καταδιώκομεν καὶ ἐξολοθρεύομεν τοὺς μῦς. Ἐκεῖνοι ἐξεδίωκον τοὺς κύνας, τὰς γαλαῖς καὶ ὅλα τὰ κατοικίδια ζῶα, τοὺς συνήθεις συντροφους μας.

Ἡ μπλουζα τῶν χειρουργῶν μας ἐπενοήθη πρὸ 300 ἐτῶν. Ἐπίσης καὶ ἡ προσωπὶς. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀσηψίαν καὶ ἀντισηψίαν, αὗται ἀνέρχονται εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἱατρικῆς.

Τέλος, ἐπιτρέπεται νὰ ἐρωτήσωμεν ἐὰν ἐνεωτερίσαμεν κατὰ τι. Ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι ἡ φυσιολογία εὗρίσκετο εἰς τὰ σπάργανα ἀκόμη. Ὅτι ἡ ἀνατομικὴ παθολογία ἦτο ἀκόμη στοιχειώδης περιοριζομένη εἰς τὴν μακροσκοπικὴν μόνον παρατήρησιν τῶν βλαβῶν—τὸ μικροσκόπιον ἐφευρέθη πολὺ βραδύτερον.—Ὅτι ἡ χημεία ἀκόμη ἦτο ἀλχημεία, καὶ ὅτι παρὰ τὸ ἀτελὲς τῶν ὀργάνων των, οἱ προκατόχοι ἡμῶν ἐπραγματοποίησαν τόσον ὠφέλιμα προφυλακτικὰ μέτρα, ταπεινότατα τοὺς προσφέρομεν τὴν ἀπαιτουμένην τιμήν. Καὶ ὑπενθυμίζομεν ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα μετριοφρονέστεροι καὶ ὀλιγώτερον ὑπερήφανοι ἀπέναντι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τέλος πάντων ἤνοιξαν τὸν δρόμον—καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ τὸ ἀρνηθῇ—τὸν ὁποῖον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀκολουθήσωμεν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΑΙ ΕΠΙΔΗΜΙΑΣ ΠΑΝΩΛΟΥΣ ΥΠΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος, αὐτόπτης μάρτυς τῆς κατὰ τὸ ἔτος 542, ἐνσκηψάσης ἐπιδημίας πανώλους ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ περιγραφὴ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τοῦ Θουκυδίδου περὶ τοῦ λοιμοῦ τῶν Ἀθηναίων, διηγεῖται τὰ ἑξῆς: ¹

“Ὑπὸ δὲ τούτους τοὺς χρόνους λοιμὸς γέγονεν, ἐξ οὗ δὴ ἅπαντα ὀλίγου, ἐδέησε τὰ ἀνθρώπεια ἐξίτηλα εἶναι· ἅπασιν μὲν οὖν τοῖς ἐξ οὐρανοῦ ἐπισκῆπτουσιν, ἴσως ἂν καὶ λέγοιτό τις ὑπ’ ἀνδρῶν τολμητῶν αἰτίου λόγος, οἷα „πολλὰ φιλοῦσιν οἱ ταῦτα δεινοὶ αἰτίας τερατεύεσθαι οὐδαμῇ ἀνθρώπῳ κα- „ταληπτάς οὕσας φυσιολογίας τε ἀναπλάσσειν ὑπερορίους ἐξεπιστάμενοι μὲν

1) Περσικὸς Πόλεμος, Βιβλίον Β κεφάλ. 22 καὶ ἑξῆς.

„ὥς λέγουσιν οὐδὲν ὑγιὲς ἀποχεῖν δὲ ἡγούμενοι σφίσιν, ἣν γε τῶν ἐντυγ-
 „χανόντων τινὰς τῷ λόγῳ ἐξαπατήσαντες πείσωσι· τούτῳ μέντοι τῷ κακῷ
 „πρόφασιν τινα ἢ λόγῳ εἰπεῖν ἢ διανοίᾳ λογίσασθαι, μηχανή τις οὐδεμία ἐ-
 „στί, πλήν γε δὴ ὅσα εἰς τὸν Θεὸν ἀναφέρεσθαι· οὐ γὰρ ἐπὶ μέρους τῆς γῆς
 „οὐδὲ ἀνθρώπων ἅπαντας ἔβλαψε, καίπερ ἁλλήλων εἰς τὸ ἐναντίον παρὰ
 „πολὺν διαλλάσσοντας, οὔτε φύσεώς τινος οὔτε ἡλικίας φεισάμενον· εἴτε γὰρ
 „χωρίων ἐνοικήσεσιν, εἴτε νόμῳ διαίτης, ἢ φύσεως τρόπῳ, ἢ ἐπιτηδεύμασιν,
 „ἢ ἄλλῳ ὅτῳ ἀνθρώπων ἀνθρωποὶ διαφέρουσιν, ἐν ταύτῃ δὴ τῇ νόσῳ τὸ
 „διαλλάσσειν οὐδὲν ὥκνησεν· ἐπέσκηψε δὲ τοῖς μὲν ὥρᾳ θέρους, τοῖς δὲ χει-
 „μῶνι, τοὺς δὲ κατὰ τοὺς ἄλλους καιροὺς. Λεγέτω μὲν οὖν, ὥς πη ἕκαστος
 „περὶ αὐτῶν γινώσκει, καὶ σοφιστὴς καὶ μετεωρολόγος, ἐγὼ δέ, ὅθεν τε ἤρ-
 „ξατο ἢ νόσος ἦδε, καὶ τρόπῳ δὴ ὅτῳ τοὺς ἀνθρώπους διέφθειρεν, ἐρῶν
 „ἔρχομαι.

“Ἡρξατο μὲν ἐξ Αἰγυπτίων, οἳ ὥκνηται ἐν Πηλουσίῳ γενομένη δὲ δί-
 „χα πῇ μὲν, ἐπὶ τε Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς ἄλλης Αἰγύπτου ἐχώρησε, πῇ δὲ
 „ἐπὶ Παλαιστινοὺς τοὺς Αἰγυπτίους ὁμόρους ἦλθεν, ἐντεῦθεν τε κατέλαβε τὴν
 „γῆν σύμπασαν, ὁδῷ τε αἰεὶ προϊοῦσα καὶ χρόνοις βαδίζουσα τοῖς καθήκου-
 „σιν· ἐπὶ ῥητοῖς γὰρ ἐδόκει χωρεῖν, καὶ χρόνον τακτὸν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκάστη
 „διατριβὴν ἔχειν· ἐς οὐδένας μὲν ἀνθρώπων παρέργως τῷ φθόνῳ χρωμένη,
 „σκεδαννυμένη δὲ ἐφ’ ἐκάτερα μέχρη ἐς τὰς τῆς οἰκουμένης ἐσχατίας, ὥσπερ
 „δεδοικυῖα μή τις αὐτὴν τῆς γῆς διαλάβοι μυχρός· οὔτε γὰρ νῆσόν τινα, ἢ
 „σπῆλαιον, ἢ ἀκρώρειαν ἐλίπετο, ἀνθρώπους οἰκήτορας ἔχουσιν· ἦν δὲ πού
 „τινα καὶ παρήκατο χώραν, ἢ μὴ ψαύσασα τῶν ταύτῃ ἀνθρώπων ἢ ἀμω-
 „σγέπως αὐτῶν ἀψαμένη, ἀλλὰ χρόνῳ τῷ ὑστέρῳ αὐτῆς ἐνταῦθα ἐπανιοῦ-
 „σα τῶν μὲν περιοίκων, οἷς δὴ πικρότατα ἐπέσκηψε πρότερον, οὐδαμῶς ἡ-
 „ψατο· τῆς δὲ χώρας ἐκείνης οὐ πρότερον ἀπέστη, ἕως τὸ μέτρον ὀρθῶς καὶ
 „δικαίως τῶν τελευτηκότων ἀπέδωκεν, ὥσπερ καὶ τοῖς ἀμφ’ αὐτὴν ὥκημέ-
 „νοις χρόνῳ τῷ προτέρῳ διεφθάρθαι τετύχηκεν· ἀρξαμένη δὲ αἰεὶ ἐκ τῆς πα-
 „ραλίας ἢ νόσος ἦδε, οὕτω δὴ ἐς τὴν μεσόγειον ἀνέβαινε χώραν· δευτέρῳ
 „δὲ ἔτει ἐς Βυζάντιον, μεσοῦντος τοῦ ἥρος, ἀφίκετο, ἐνθα καὶ ἐμὲ οἱ ἐπι-
 „δημεῖν τηνικαῦτα ξυνέβη· ἐγένετο δὲ ὥδε· φάσματα δαιμόνων πολλοῖς ἐς
 „πᾶσαν ἀνθρώπου ιδέαν ὥφθη, ὅσοι τε αὐτοῖς παραπίπτοιεν, παίεσθαι ὥ-
 „οντο πρὸς τοῦ ἐντυχόντος ἀνδρός, ὅπῃ παρατύχοι τοῦ σώματος, ἅμα τε τὸ
 „φάσμα ἐώρων καὶ τῇ νόσῳ αὐτίκα ἡλίσκοντο· κατ’ ἀρχὰς μὲν οὖν οἱ πα-
 „ραπεπτωκότες ἀποτρέπεσθαι αὐτὰ ἐπειρῶντο, τῶν τε ὀνομάτων ἀποστομα-
 „τίζοντες τὰ θεϊότατα, καὶ τὰ ἄλλα ἐξοσιούμενοι, ὥς ἕκαστός πη ἐδύνατο· ἢ
 „ννον μέντοι τὸ παράπαν οὐδέν, ἐπεὶ καὶ τοῖς ἱεροῖς οἱ πλεῖστοι καταφεύ-
 „γοντες διεφθείροντο· ὕστερον δὲ οὐδὲ τοῖς φίλοις καλοῦσιν ἐπακούειν ἡξι-
 „ουν, ἀλλὰ καθεῖρξαντες αὐτοὺς δωματίοις, ὅτι δὴ οὐκ ἐπαίοιεν προσεποι-
 „οῦντο, καίπερ ἀρασσομένων αὐτοῖς τῶν θυρῶν, δειμαίνοντες δηλονότι, μὴ
 „δαιμόνων τις ὁ καλῶν εἴη· τισὶ δὲ οὐχ οὕτως ὁ λοιμὸς ἐπέσκηψεν, ἀλλ’
 „ὄψιν ὀνείρου ἰδόντες, ταῦτό τοῦτο πρὸς τοῦ ἐπιστάντος πάσχειν ἐδόκουν, ἢ

„λόγου ἀκούειν προλέγοντος σφίσιν, ὅτι δὴ ἐς τῶν τεθνηξομένων τὸν ἀριθ-
 „μὸν ἀνάγραπτοι εἶεν. Τοῖς μέντοι πλείστοις οὔτε ὕπαρ οὔτε ὄναρ αἰσθο-
 „μένοις τοῦ ἐσομένου, εἴτα τῇ νόσῳ ξυνέβη ἀλῶναι· ἡλίσκοντο δὲ τρόπῳ
 „τοιῷδε: ἐπύρεσσον ἄφνω, οἱ μὲν ἐξ ὕπνου ἐγηγερμένοι, οἱ δὲ περιπάτους
 „ποιούμενοι, οἱ δὲ ἄλλο ὅ,τι δὴ πράσσοντες· καὶ τὸ μὲν σῶμα οὔτε τι δι-
 „ήλλασσε τῆς προτέρας χροιάς, οὔτε θερμὸν ἦν, ἅτε πυρετοῦ ἐπιπεσόντος,
 „οὐ μὴν οὐδὲ φλόγῳσις ἐπεγίνετο, ἀλλ’ οὕτως ἀβληχρός τις ἐξ ἀρχῆς τε καὶ
 „ἄχρις ἐσπέρας ὁ πυρετὸς ἦν, ὥστε μήτε τοῖς νοσοῦσιν αὐτοῖς, μήτε ἰατρῷ
 „ἄπτομένῳ, δόκησιν κινδύνου παρέχεσθαι· οὐ γὰρ οὖν οὐδέ τις τελευτᾶν τῶν
 „περιπεπτωκότων ἀπ’ αὐτοῦ ἔδοξεν· ἡμέρα δὲ τοῖς μὲν τῇ αὐτῇ τοῖς δὲ τῇ
 „ἐπιγενομένῃ, ἑτέροις δὲ οὐ πολλοῦ ὕστερον βουβῶν ἐπῆρτο, οὐκ ἐνταῦθα
 „μόνον, ἔνθα καὶ τὸ τοῦ σώματος μόριον, ὃ δὴ τοῦ ἥτρου ἔνερθέν ἐστιν,
 „ἀλλὰ καὶ τῆς μασχάλης ἐντός, ἐνίοις δὲ καὶ παρὰ τὰ ὦτα καὶ ὅπου ποτὲ
 „τῶν μερῶν ἔτυχε.

“Τὰ μὲν οὖν ἄχρι τοῦδε πᾶσιν ὁμοίως σχεδόν τι τοῖς τῇ νόσῳ ἀλίσκο-
 „μένοις ξυνέβαινε· τὰ δὲ ἐνθὲνδε οὐκ ἔχω εἰπεῖν πότερον ἐν τῷ διαλλάσ-
 „σοντι τῶν σωμάτων καὶ ἡ διαφορὰ τῶν συμπιπτόντων ἐγίνετο, ἢ ὅπη πο-
 „τὲ βουλομένῳ εἴη τὴν νόσον ἐπαγαγόντι· ἐπεγίνετο γὰρ τοῖς μὲν κῶμα βα-
 „θύ, τοῖς δὲ παραφροσύνη ὀξεῖα, ἑκάτεροί τε τὰ πρὸς τὴν νόσον ἐπιτηδεί-
 „ως ἔχοντα ἔπασχον· οἷς μὲν γὰρ τὸ κῶμα ἐπέκειτο, πάντων ἐπιλεησμένοι
 „τῶν εἰωθῶτων σφίσιν, ἐς αἰὲ καθεύδειν ἐδόκουν· καὶ εἰ μὲν τις αὐτῶν ἐ-
 „πιμελοῖτο, μεταξὺ ἡσθιον, τινὲς δὲ καὶ ἀπημελημένοι, ἀπορία τροφῆς εὐθὺς
 „ἔθνησκον· οἱ μὲν τοι τῷ τῆς παραφροσύνης ἁλόντες κακῶ, ἀγρυπνία τε
 „καὶ φαντασία πολλῇ εἶχοντο· καὶ τινες ὑποπτεύοντες ἐπιέναι σφίσιν, ὥς δὴ
 „ἀπολοῦντας, ἐς ταραχὴν τε καθίσταντο, καὶ ἀναβοῶντες ἐξαίσιον οἶον, ἐς
 „φυγὴν ὥρμηντο· οἱ τε αὐτοὺς θεραπεύοντες, καμᾶτῳ ἀπαύστῳ ἐχόμενοι, τὰ
 „ἀνήκεστα ἐς αἰὲ ἔπασχον· διὸ δὴ ἅπαντες αὐτοὺς οὐχ ἥσσον ἢ τοὺς πο-
 „νουμένους ὤκτιζοντο, οὐχ ὅτι τῷ λοιμῷ ἐπιέζοντο ἐκ τοῦ προσίεναι (οὔτε
 „γὰρ ἰατρῷ οὔτε ἰδιώτῃ μεταλαχεῖν τοῦ κακοῦ τοῦδε τῶν νοσοῦντων ἢ τῶν
 „τετελευτηκότων ἄπτομένῳ συνέβη· ἐπεὶ πολλοὶ μὲν αἰὲ καὶ τοὺς οὐδὲν σφίσιν
 „προσῆκοντας ἢ θάπτοντες, ἢ θεραπεύοντες, ταύτῃ δὴ τῇ ὑπουργίᾳ παρὰ
 „δόξαν ἀντεῖχον· πολλοὶ δὲ τῆς νόσου ἀπροφασίστως αὐτοῖς ἐπιπεσούσης,
 „εὐθὺς ἔθνησκον), ἀλλ’ ὅτι τάλαιπωρία πολλῇ εἶχοντο· ἐκ τε γὰρ τῶν στρω-
 „μάτων ἐκπίπτοντας καὶ κυλινδουμένους ἐς τὸ ἔδαφος, ἀντικαθίστων αὐθις,
 „καὶ ῥιπτεῖν ἐφᾶς αὐτοὺς ἐκ τῶν οἰκημάτων ἐφιεμένους, ὠθοῦντες τε καὶ
 „ἀνθέλκοντες ἐβιάζοντο· εἰς ὕδωρ τε, οἷς παρατύχει, ἐμπεσεῖν ἤθελον, οὐ δὴ
 „οὐχ ὅσον τοῦ ποτοῦ ἐπιθυμία (ἐς γὰρ θάλασσαν οἱ πολλοὶ ὥρμηντο), ἀλλ’
 „αἴτιον ἦν μάλιστα ἢ τῶν φρενῶν νόσος· πολὺς δὲ αὐτοῖς καὶ περὶ τὰς βρώ-
 „σεις ἐγένετο πόνος· οὐ γὰρ εὐπειτῶς προσίεντο ταύτας· πολλοὶ τε ἀπορία
 „τοῦ θεραπεύοντος διεφθάρησαν, ἢ λιμῷ πιεζόμενοι, ἢ ἀφ’ ὑψηλοῦ καθιέν-
 „τες τὸ σῶμα· ὅσοις δὲ οὔτε κῶμα, οὔτε παραφροσύνη ἐνέπεσε, τούτοις δὴ
 „ὅ τε βουβῶν ἐσφακέλιζε καὶ αὐτοὶ ταῖς ὁδύναις οὐκέτι ἀντέχοντες ἔθνη-

„σκον· τεκμηριώσῃ δ’ ἂν τις καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασι κατὰ ταῦτα ξυμβῆναι·
 „ἀλλ’ ἐπεὶ ἐν αὐτοῖς ὥς ἥκιστα ἦσαν, ξυνεῖναι τῆς ὁδύνης οὐδαμῇ εἶχον,
 „τοῦ πάθους αὐτοῖς τοῦ ἀμφὶ τὰς φρένας παραιρουμένου τὴν αἴσθησιν„.

“Απορούμενοι γοῦν τῶν τινες ἰατρῶν τῇ τῶν ξυμπιπτόντων ἀγνοίᾳ, τό
 „τε τῆς νόσου κεφάλαιον ἐν τοῖς βουβῶσιν ἀποκεκρίσθαι οἰόμενοι, διερευ-
 „νᾶσθαι τῶν τετελευτηκότων τὰ σώματα ἔγνωσαν· καὶ διελόντες τῶν βου-
 „βώνων τινάς, ἄνθρακος δεινὸν τι χρῆμα ἐκπεφυκὸς εὗρον· ἔθνησκον δὲ οἱ
 „μὲν αὐτίκα, οἱ δὲ ἡμέραις πολλαῖς ὕστερον· τισὶ τε φλυκταίναις μελαίναις,
 „ὅσον φακοῦ μέγεθος, ἐξήνθει τὸ σῶμα, οἱ οὐδὲ μίαν ἐπεβίων ἡμέραν, ἀλλ’
 „εὐθύωρον ἅπαντες ἔθνησκον· πολλοὺς δὲ καὶ τις αὐτόματος αἵματος ἐπι-
 „γενόμενος ἔμετος εὐθὺς διεχρήσατο· ἐκεῖνοι μέντοι ἀποφύνασθαι ἔχω, ὥς
 „τῶν ἰατρῶν οἱ δοκιμώτατοι πολλοὺς μὲν τεθνήξασθαι προηγόρευον, οἱ δὲ
 „κακῶν ἀπαθείς ὀλίγῳ ὕστερον παραδόξως ἐγίνοντο, πολλοὺς δὲ ὅτι σωθή-
 „σεσθαι ἰσχυρίζοντο, οἱ διαφθαρήσασθαι ἔμελλον αὐτίκα δὲ μάλα οὕτως αἰ-
 „τία τις ἦν οὐδεμία ἐν ταύτῃ τῇ νόσῳ ἐς ἀνθρώπου λογισμὸν φέρουσα· πᾶ-
 „σι γάρ τις ἀλόγιστος ἀπόφασις ἐπὶ πλεῖστον ἐφάετο, καὶ τὰ λουτρὰ τοὺς
 „μὲν ὤνησε, τοὺς δὲ οὐδέν τι ἦσσαν κατέβλαψεν· ἀμελούμενοί τε πολλοὶ ἔ-
 „θνησκον, πολλοὶ δὲ παρὰ λόγον ἐσώζοντο· καὶ πάλιν αὖ τὰ τῆς θεραπείας
 „ἐφ’ ἐκάτερα τοῖς χρωμένοις ἐχώρει τε, καί, τὸ ξύμπαν εἰπεῖν, οὐδεμία μη-
 „χανὴ ἀνθρώπῳ ἐς τὴν σωτηρίαν ἐξεύρητο, οὔτε προφυλαξαμένῳ μὴ πεπον-
 „θέναι, οὔτε τοῦ κακοῦ ἐπιπεσόντος περιγενέσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ παθεῖν ἀ-
 „προφάσιστον ἦν καὶ τὸ περιεῖναι αὐτόματον· καὶ γυναιξὶ δὲ ὅσαι ἐκύουν
 „προὔπιος ἐγίνετο τῇ νόσῳ ἀλίσκομέναις ὁ θάνατος· αἱ μὲν γὰρ ἀμβλώ-
 „σκουσαι ἔθνησκον, αἱ δὲ τίκτουςαι ξὺν αὐτοῖς εὐθὺς τοῖς τικτομένοις ἐφ-
 „θεύοντο· τρεῖς μέντοι λεχόνες λέγουσι τῶν παιδίων σφίσιν ἀπολομένων πε-
 „ριγενέσθαι, καὶ μιᾷς ἤδη ἐν τῷ τοκετῷ ἀποθανούσης τετέχθαι τε καὶ περι-
 „εῖναι τῷ παιδίῳ ξυμβῆναι· ὅσους μὲν οὖν μείζων τε ὁ βουβὼν ἦρετο καὶ
 „ἐς πῦρον ἀφῆκτο, τούτοις δὲ περιεῖναι τῆς νόσου ἀπαλλασσομένοις ξυνέβαι-
 „νεν, ἐπεὶ δῆλον ὅτι αὐτοῖς ἡ ἀκμὴ ἐς τοῦτο ἐλεωφίηκει τοῦ ἀνθρακος, γνω-
 „ρισμὰ τε τῆς ὑγείας τοῦτο ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἐγίνετο· οἷς δὲ ὁ βουβὼν
 „ἐπὶ τῆς προτέρας ιδέας διέμεινε, τούτοις περιειστήκει τὰ κακά, ὧν ἄρτι ἐ-
 „μνήσθην· τισὶ δὲ αὐτῶν καὶ τὸν μηρὸν ἀποξηρανθεῖναι ξυνέβη, ἐφ’ οὗ ὁ
 „βουβὼν ἐπαρθεῖς ὥς ἥκιστα ἔμπυος γέγονεν· ἄλλοις τε οὐκ ἐπ’ ἀκεραίῳ τῇ
 „γλώσση περιγενέσθαι τετύχηκεν, ἀλλ’ ἢ τραυλίζουσιν, ἢ μόλις τε καὶ ἄση-
 „μα φθεγγομένοις βιώνται„.

“Ἡ μὲν οὖν νόσος ἐν Βυζαντίῳ ἐς τέσσαρας διήλθε μῆνας, ἤκμασε δὲ
 „ἐν τρισὶ μάλιστα· καὶ κατ’ ἀρχὰς μὲν ἔθνησκον τῶν εἰωθότων ὀλίγῳ πλεί-
 „ους, εἶτα ἔτι μᾶλλον τὸ κακὸν ἦρετο· μετὰ δὲ ἐς πεντακισχιλίους ἡμέρας ἐ-
 „κάστη ἐξικνεῖτο τὸ τῶν νεκρῶν μέτρον, καὶ αὖθις πάλιν ἐς μυρίους τε, καὶ
 „τούτων ἔτι πλείους ἦλθε· τὰ μὲν οὖν πρῶτα τῆς ταφῆς αὐτὸς ἕκαστος ἐ-
 „πιμελεῖτο τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν νεκρῶν, οὗς δὲ καὶ ἐς ἀλλοτριὰς θήκας ἐρ-
 „ριπτον, ἢ λανθάνοντες, ἢ βιαζόμενοι· ἔπειτα δὲ πάντα ἐν ἅπασι ξυνεταρά-

„χθῆ· δοῦλοι τε γὰρ ἔμειναν δεσποτῶν ἔρημοι, ἄνδρες τε τὰ πρότερον λίαν
 „εὐδαίμονες, τῆς τῶν οἰκετῶν ὑπουργίας, ἢ νοσοῦντων ἢ τετελευτηκότων,
 „ἐστέρηντο, πολλάί τε οἰκίαι παντάπασιν ἔρημοι ἀνθρώπων ἐγένοντο· διὸ
 „δὴ τισι ξυνέβη τῶν γνωρίμων τῇ ἀπορίᾳ, ἡμέρας πολλὰς ἀτάφοις εἶναι ἔς
 „τε βασιλέα ἢ τοῦ πράγματος πρόνοια, ὥς τὸ εἰκός, ἦλθε στρατιῶτας οὖν
 „ἐκ τοῦ παλατίου καὶ χρήματα νείμας, Θεόδωρον ¹ ἐκέλευε τοῦ ἔργου τοῦ-
 „του ἐπιμελεῖσθαι.....”

“Θεόδωρος δὲ τὰ τε βασιλέως διδοὺς χρήματα καὶ τὰ οἰκεῖα προσανα-
 „λίσκων, τοὺς ἀπημελημένους τῶν νεκρῶν ἔθαπτεν· ἐπεὶ δὲ τὰς θήκας ἀπά-
 „σας, αἱ πρότερον ἦσαν, ἐμπίμπλασθαι τῶν νεκρῶν ἔτυχεν, οἱ δὲ ὀρύσσοντες
 „ἅπαντα ἐφεξῆς τὰ ἀμφὶ τὴν πόλιν χωρία, ἐνταῦθα τε τοὺς θνήσκοντας κα-
 „τατιθέμενοι, ὥς ἕκαστός πη ἐδύνατο, ἀπηλλάσσοντο, ἔπειτα δὲ οἱ τὰς κα-
 „τώρυχας ταύτας ποιούμενοι πρὸς τῶν ἀποθνησκόντων τὸ μέτρον οὐκέτι
 „ἀντέχοντες, ἐς τοὺς πύργους τοῦ περιβόλου ἀνέβαινον, ὅς ἐν Συκαῖς ἐστὶ· ²
 „τάς τε ὀροφὰς περιελόντες, ἐνταῦθα ἐρρίπτουν τὰ σώματα οὐδενὶ κόσμῳ
 „καὶ ξυνήκιντες ὥς πη ἕκαστω παρέτυχεν, ἐμπλησάμενοί τε τῶν νεκρῶν ὥς
 „εἰπεῖν ἅπαντας, εἶτα ταῖς ὀροφαῖς αὐτῆς ἐκάλυπτον· καὶ ἀπ’ αὐτοῦ πνεῦμα
 „δυσῶδες ἐς τὴν πόλιν ἰόν, ἔτι μᾶλλον ἐλύπει τοὺς ταύτῃ ἀνθρώπους, ἄλλως
 „τε ἦν καὶ ἄνεμός τις ἐκεῖθεν ἐπίφορος ἐπιπνεύσετε.”

“Πάντα τε ὑπερώφθη τότε τὰ περὶ τὰς ταφὰς νόμιμα· οὔτε γὰρ παρα-
 „πεμπόμενοι, ἢ νενόμισται, οἱ νεκροὶ ἐκομίζοντο, οὔτε καταψαλλόμενοι, ἢ περ
 „εἰώθει, ἀλλ’ ἱκανὸν ἦν, εἰ φέρον τις ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν τελευτηκότων τι-
 „νά, ἔς τε τῆς πόλεως τὰ ἐπιθαλάσσια ἐλθὼν ἔρριψεν, οὗ δὴ ταῖς ἀκάτοις
 „ἐμβαλλόμενοι σωρηδὸν ἔμελλον ὅπῃ παρατύχοι νομίζεσθαι· τότε καὶ τοῦ
 „δήμου ὅσοι στρατιῶται πρότερον ἦσαν, ἔχθους τοὺς ἐς ἀλλήλους ἀφέμε-
 „νοι, τῆς τε ὁσίας τῶν τετελευτηκότων κοινῇ ἐπεμέλοντο, καὶ φέροντες αὐτοὶ
 „τοὺς οὐ προσήκοντας σφίσι νεκροὺς ἔθαπτον· ἀλλὰ καὶ ὅσοι πράγμασι τὰ
 „πρότερα παριστάμενοι αἰσχροῖς τε καὶ πονηροῖς ἔχαιρον, οἶδε τὴν ἐς τὴν
 „δίαιταν ἀποσησάμενοι παρανομίαν, τὴν εὐσέβειαν ἀκριβῶς ἥσκουν, οὐ τὴν
 „σωφροσύνην μεταμαθόντες, οὐδὲ τῆς ἀρετῆς ἐρασταί τινες τοῦ αἰφνιδίου
 „γεγενημένοι· ἐπεὶ τοῖς ἀνθρώποις ὅσα ἐμπέπηγε φύσει ἢ χρόνου μακροῦ
 „διδασκαλία, ῥᾶστα δὲ οὕτω μεταβάλλεσθαι ἀδύνατά ἐστιν, ὅτι μὴ θεῖον τι-
 „νὸς ἀγαθοῦ ἐπιπνεύσαντος· ἀλλὰ τότε ὥς εἰπεῖν ἅπαντας καταπεπληγμένοι
 „μὲν τοῖς συμπύπτουσι, τεθνήξεσθαι δὲ αὐτίκα δὴ μάλα οἰόμενοι, ἀνάγκη,
 „ὥς τὸ εἰκός, πάσῃ τὴν ἐπιείκειαν ἐπὶ καιροῦ κατεμάνθανον· ταῦτα τοι, ἐ-
 „πειδὴ τάχιστα τῆς νόσου ἀπαλλαγέντες ἐσώθησαν, ἐν τε τῷ ἀσφαλεῖ γεγε-
 „νησθαι ἤδη ὑπετόπασαν, ἅτε τοῦ κακοῦ ἐπ’ ἄλλους ἀνθρώπων τινὰς κε-

1) Στρατηγὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διακριθεὶς διὰ τὴν ἀνδρείαν του εἰς τὴν κατὰ τῶν ἐν Λαζικῇ Περσῶν ἐκστρατείαν (555—556). Ἐπίσης ὑπέταξε τῷ 558 τοὺς Τζάνους, καὶ ἐξηνάγκασεν αὐτοὺς νὰ γίνωσι σύμμαχοι καὶ ὑποτελεῖς τοῦ Βυζαντίου.

2) Συκαὶ ἢ Συκώδεις, ἐκαλεῖτο συνοικία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν θέσιν τῆς ὁποίας κατέχει ὁ νῦν Γαλατᾶς.

„χωρικότος, ἀμφίστροφον αὐθις τῆς γνώμης τὴν μεταβολὴν ἐπὶ τὰ χεῖρω πε-
 „ποιημένοι, μᾶλλον ἢ πρότερον τὴν τῶν ἐπιτηδευμάτων ἀτοπίαν ἐδείκνυντο
 „σφᾶς αὐτοὺς μάλιστα τῇ τε πονηρίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ παρανομίᾳ νενικηκότες·
 „ἐπεὶ καὶ ἀπισχυρισάμενος ἄν τις οὐ τὰ ψευδῇ εἴποι, ὥς ἡ νόσος ἦδε εἴτε
 „τύχῃ τινι, εἴτε προνοίᾳ, εἰς τὸ ἀκριβὲς ἀπολεξαμένη, τοὺς πονηροτάτους ἀ-
 „φῆκεν· ἀλλὰ ταῦτα μὲν τῷ ὑστέρῳ ἀποδέδεκται χρόνῳ„.

“Τότε δὲ ἀγοράζοντά τινα οὐκ εὐπατεὲς ἐδόκει εἶναι ἔν γε Βυζαντίῳ ἰ-
 „δεῖν· ἀλλ’ οἵκοι καθήμενοι ἅπαντες, ὅσοις ξυνέβαινε τὸ σῶμα ἐρρῶσθαι, ἢ
 „τοὺς νοσοῦντας ἐθεράπευον, ἢ τοὺς τετελευτηκότας ἐθρήνουν· ἦν δέ τις καὶ
 „προϊόντι τινὶ εὐτιχεῖν ἴσχυσεν, ὃ δὲ τῶν τινα νεκρῶν ἔφερεν· ἐργασία τε
 „ξύμπασα ἤργει, καὶ τὰς τέχνας οἱ τεχνῖται μεθῆκαν ἀπάσας, ἔργα τε ἄλλα,
 „ὅσα δὴ ἕκαστος ἐν χερσὶν εἶχον· ἐν πόλει γοῦν ἀγαθοῖς ἅπασιν ἀτεχνῶς
 „εὐθηνούσῃ λιμός τις ἀκριβὲς ἐπεκώμαζεν· ἄρτον ἀμέλει ἢ ἄλλ’ ὅτιοῦν διαρ-
 „κῶς ἔχειν, χαλεπὸν τε ἐδόκει καὶ λόγου πολλοῦ ἄξιον εἶναι· ὥστε καὶ τῶν
 „νοσοῦντων τισὶν ἄωρον ξυμβῆναι δοκεῖν ἀπορίᾳ τῶν ἀναγκαίων τὴν τοῦ
 „βίου καταστροφὴν· καὶ τὸ ξύμπαν εἶπεῖν, χλαμύδα οὐκ ἦν ἐνδιδυσκόμε-
 „νόν τινα ἐν Βυζαντίῳ τὸ παράπαν ἰδεῖν· ἄλλως τε ἡνίκα βασιλεῖ νοσῆσαι
 „ξυνέβη (καὶ αὐτῷ γὰρ ξυνέπεσε βουβῶνα ἐπῆρθαι), ἀλλ’ ἐν πόλει βασι-
 „λείαν ἐχούσῃ ξυμπάσης τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἱμάτια ἐν ἰδιωτῶν λόγῳ ἅπαν-
 „τες ἀμπεχόμενοι, ἡσυχῇ ἔμενον. Τὰ μὲν ἀμφὶ τῷ λοιμῷ ἔν τε τῇ ἄλλῃ Ῥω-
 „μαίων γῇ καὶ ἐν Βυζαντίῳ ταύτῃ πη ἔσχεν· ἐπέσκηψε δὲ καὶ ἐς τὴν Περ-
 „σῶν γῆν καὶ ἐς βαρβάρους τοὺς ἄλλους ἅπαντας„.

Ἀγαθίας ὁ Μυριναῖος, ζήσας καὶ οὗτος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστι-
 νιανοῦ, τοῦ ὁποίου ἔγραψε τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 532 μέχρι τοῦ 559
 διηγεῖται ὅτι ἡ πανώλης ἀνεφάνη ἐκ νέου τῷ 558, μετὰ τῆς αὐτῆς ἐκτάσε-
 ως καὶ τῶν αὐτῶν συμπτωμάτων :

“Εκείνου δὲ τοῦ ἔτους ἅμα ἦρι ἀρχομένῳ ἡ λοιμώδης νόσος αὐθις τῇ
 „πόλει ἐνέπεσε καὶ μυρία διέφθειρε πλήθη, λήξασα μὲν ἐς τὸ παντελὲς οὐδ’
 „ὀπωστιοῦν, ἐξ οὗ δὴ τὴν ἀρχήν, φημὶ δὴ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς Ἰου-
 „στινιανοῦ βασιλείας, ἐν τῇ καθ’ ἡμᾶς ἐπήρρησεν οἰκουμένη. Μεταβάσα δὲ
 „πολλάκις μετὰξυ, ἄλλοτε ἄλλοθι καὶ τόπον ἐκ τόπου λυμνηαμένη, καὶ ταύ-
 „τῃ τοῖς λειπομένης ἀνακωχῆς τινος μεταδοῦσα, τότε δὴ οὖν πάλιν ἐς τὸ Βυ-
 „ζάντιον ἐπανῆκεν, ὥσπερ, οἶμαι, τὸ πρότερον ἐξηπατημένη, καὶ θᾶττον δῆ-
 „που τοῦ δέοντος ἐνθένδε ἀπαλλαγεῖσα. Ἐθνησκον τοιγαροῦν πολλοὶ ἐξαπι-
 „ναίως καθάπερ ἀποπληξία ἰσχυρᾷ κάτοχοι γεγεννημένοι οἱ δὲ γε πλεῖστον
 „διαρκοῦντες μόλις πεμπταῖοι ἀπώλλυντο. Ἡ δὲ τῆς νόσου ἰδέα παραπλη-
 „σία τῇ πρεσβυτέρᾳ ἐτύγγανεν οὕσα. Πυρετοὶ γὰρ ἐπὶ βουβῶσιν ἀνῆπτοντο
 „συνεχεῖς καὶ οὐκ ἐφήμεροι οὐδὲ μετρίως γοῦν ὑποχαλῶντες, μόνη δὲ τῇ τε-
 „λευτῇ τοῦ ἀλόντος ἀποπαυόμενοι. Ἐνιοὶ δὲ μήτε θέρμης ἡγησαμένης μήτε
 „ἄλλου ἀλγήματος, ἀλλὰ δρῶντες ἔτι τὰ εἰθισμένα οἵκοι τε καὶ ἀνὰ τὰς λε-
 „ωφόρους οὕτω παρασχὸν κατέπιπτον καὶ ἀθρόον ἅπνοι ἐγίνοντο, ὥσπερ τὸν
 „θάνατον σχεδιάσαντες· καὶ ἅπασα μὲν ἡ ἡλικία χύδην ἐφθείρετο, μάλιστα

„δὲ τὸ ἀκμάζον τε καὶ ἡβάσκον, καὶ ἐν τούτῳ πλέον οἱ ἄρρενες· τὸ γὰρ δὴ
„ὀηλυ οὐ μάλα ὅμοια ἔπασχε.....”¹

Πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον ὁ ἱστορικὸς Νικηφόρος Γρηγορᾶς, (1295—1360), συγγράψας Ῥωμαϊκὴν Ἱστορίαν ἐκ 37 βιβλίων, ἐνθα πραγματεύεται τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1204—1359, ἀναφέρει τὰ ἐξῆς διὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς πανώλους, ἣτις ἐνέσκηψε τῷ 1347.

“Κατὰ τοῦτον μέντοι τὸν χρόνον νόσημα τοῖς ἀνθρώποις ἐνέσκηψε βα-
„ρὺ καὶ λοιμῶδες, ἀρξάμενον ἀπὸ Σκυθῶν² καὶ Μαιώτιδος καὶ τῶν τοῦ
„Ταναΐδος ἐκβολῶν, ἥρος ἄρτι καθισταμένου, καὶ διήρκεσεν ἅπαντα τὸν ἐ-
„νιαυτὸν ἐκεῖνον, μεταβαῖνον καὶ διαφθιῖρον ὡσαύτως μόνην ἐς τὰκριβὲς
„τὴν παράλιον οἰκουμένην, πόλεις ὁμοῦ καὶ χώρας, τὰς τε ἡμετέρας καὶ ὁ-
„σαι κατὰ τὸ συνεχὲς διήκουσιν, ἄχρὶ Γαδείρων³ τε καὶ Σηλῶν Ἡρακλεί-
„ων. Δευτέρου δὲ ἐπιόντος ἔτους, μετέβη καὶ ἐς τὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους· ἔ-
„πειτα καὶ Ῥοδίων ἤψατο, καὶ Κυπρίων ὁμοίως, καὶ ὅσοι τὰς ἄλλας νέ-
„μονται νήσους· ἐπενέμετο δὲ τὸ πάθος ἐπίσης ἀνδρας καὶ γυναῖκας, πλου-
„σίους καὶ πένητας, γηραιοὺς καὶ νέους, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, οὐδεμιᾶς οὔθ’ ἡ-
„λικίας οὔτε τύχης ἐφείδετο· ἐκενοῦντο δ’ οἰκίαι πλεῖσται καθάπερ τῶν οἰ-
„κητόρων ἁπάντων μιᾶς ἡμέρας, ἥ καὶ δυοῖν ἐνίστε, μηδενὸς μηδενὶ βοη-
„θεῖν δυναμένου, μήτε δὴ τῶν γειτονούντων, μήτε μὴν τῶν κατὰ γένος καὶ
„καθ’ αἷμα προσηκόντων οὐδενός· οὐ μόνους γε μὴν ἀνθρώπους τὸ πάθος
„οὕτως διετέλει μαστίζον· ἀλλὰ καὶ εἴ τι κατ’ οἶκον ὥς τὰ πολλὰ τοῖς ἀν-
„θρώποις ἐκείνοις συνέζη τε καὶ συνώκει τῶν ἄλλων ζώων· κύνας φημί καὶ
„ἵππους καὶ ὀρνίθων παντοῖα γένη, καὶ εἴ τινες ἐν τοῖς τῶν οἴκων τοί-
„χοις οἰκοῦντες ἔτυχον μύες· σημεῖα δὲ τοῦ τοιοῦδε νοσήματος ἦν
„ἐξανθοῦντα, καὶ τοῦ ἀθρόου πρόδρομα θανάτου ἐκείνου, ὀγκώδης τε ἔκφυ-
„σίς τις περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν μηνῶν καὶ τῶν βραχιόνων καὶ ἅμα αἱματώδης
„φθόνη, ἃ τοὺς συσχεθέντας αὐθημερόν ἐνίστε, καθημένους ἢ βαδίζοντας, τοῦ
„παρόντος ἀπῆγε τάχιστα βίου· ὅτε δὴ καὶ Ἀνδρόνικος, ὁ τῶν υἱέων τοῦ
„βασιλέως⁴ νεώτερος, ἐτεθνήκει.”

Ἐπίσης ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, σφετερισθεὶς τὸν θρόνον τοῦ Βυ-
ζαντίου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ’ τῷ 1341, συνεχίζων τὴν ἱ-
στορίαν τοῦ Νοκηφόρου Γρηγορᾶ (ἀπὸ τοῦ 1320 μέχρι τοῦ 1390) κατέλι-
πεν ἄρκετὰ λεπτομερῆ τῆς κατὰ τὸ 1347 ἐκτραγείσης ἐπιδημίας πανώλους,
τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς.

Λέγει λοιπὸν τὰ ἐξῆς:

“Γενομένη δὲ (ἡ βασίλισσα Εἰρήνη) ἐν Βυζαντίῳ, Ἀνδρόνικον εὔρε τὸν

1) Ἀγαθίου τοῦ Μυριναίου, Ἱστοριῶν V, κεφ. 10.

2) Σκύθαι γενικῶς ἐκαλοῦντο πάντες οἱ λαοὶ οἱ κατοικοῦντες τὰ Β. Α. τῆς Εὐρώ-
πης καὶ τὰ Β. Δ. τῆς Ἀσίας. Μαιώτις εἶναι ἡ Ἀζοφικὴ θάλασσα, Ταναΐς δὲ ὁ ση-
μερινὸς Δόν.

3) Γάδειρα, ἡ νῦν Cadix.

4) Τοῦ Ἀνδρονίκου Β’ τοῦ Παλαιολόγου (1283—1328).

„νεώτερον ἀποτεθηκότες τῶν υἱῶν ἀπὸ τοῦ τότε ἐνσκήψαντος λοιμοῦ (δη-
 „λαδὴ τοῦ 1347), ὃς ἐκ τῶν ὑπερβορέων πρῶτον ἀρξάμενος Σκυθῶν, πάν-
 „τα ἐπέδραμε σχεδὸν τὰ παράλια τῆς οἰκουμένης, καὶ τὸ πολὺ διέφθειρε τῶν
 „ἐνοικούντων· οὐ γὰρ Πόντον μόνον διήλθε καὶ Θράκην καὶ Μακεδονίαν,
 „ἀλλὰ καὶ Ἑλλάδα καὶ Ἰταλίαν..... καὶ κύκλῳ πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμέ-
 „νην· οὕτω δὲ ἦν ἄμαχον τὸ κακόν, ὥς μήτε δίκαιταν μηδεμίαν, μήτε ῥώμην
 „σώματος δυνηθῆναι ἀντισχεῖν· πάντα γὰρ ὁμοίως καθήρει καὶ ἰσχυρὰ καὶ
 „ἀσθενῆ σώματα, καὶ οἱ μάλιστα θεραπευόμενοι ὁμοίως ἀπέθνησκον τοῖς
 „ἀπορωτάτοις· ἄνοσον μὲν γὰρ ἦν ἐκεῖνο τὸ ἔτος παντάπασιν εἰς τὰς ἄλλας
 „ἀσθενείας· εἰ δέ τις καὶ προέκαμνέ τι πάντα εἰς ἐκεῖνο κατέληγε τὸ νόση-
 „μα,¹ καὶ οὔτε ἰατρῶν ἐξήρκει τέχνη οὐδεμία, οὔτε παρόμοιον πᾶσιν ἦν,²
 „ἀλλ’ οἱ μὲν, αὐτίκα οὐδὲ πρὸς βραχὺ ἀντέχοντες αὐθημερὸν ἀπέθνησκον, ἔ-
 „νιοι δὲ καὶ αὐθωρεῖ· ὅσοι δὲ ἐπὶ δυσὶν ἀντεῖχον, ἢ τρισὶν ἡμέραις, πρῶτα
 „μὲν πυρετῷ κατεῖχοντο λαβροτάτῳ, καὶ ἐς τὴν κεφαλὴν τοῦ νοσήματος ἐμ-
 „πίπτοντος, ἀφωνία κατεῖχοντο καὶ ἀναισθησία πρὸς πάντα τὰ γινόμενα, καὶ
 „ὥσπερ πρὸς ὕπνον κατεφέροντο βαθύν· ἦν δὲ πού ἀνανήψειαν, φθέγγεσθαι
 „μὲν ἐβούλοντο, δυσκίνητος δὲ ἡ γλῶσσα ἦν καὶ ἀδιάρθρωτα τὰ πολλὰ ἐ-
 „φθέγγοντο, τῶν περὶ τὸ ἰνίον νεύρων νεκρωθέντων, καὶ τάχιστα ἀπέθνησκον·
 „ἑτέροις δὲ οὐκ εἰς τὴν κεφαλὴν, ἀλλ’ εἰς τὸν πνεύμονα ἐμπίπτον τὸ κακόν,
 „φλόγῳσις δὲ ἦν αὐτίκα πρὸς τὰ ἔνδον καὶ δριμείας ἐνεποίει ἀλγηδόνας πε-
 „ρὶ τὰ στήθη· ὕφαιμόν τε πτύελον ἀνέπεμπον, καὶ πνεῦμα ἄτοπον ἀπὸ τῶν
 „ἔνδον, καὶ δυσῶδες· ἢ τε φάρυγξ καὶ ἡ γλῶσσα καταξηραίνόμενα ὑπὸ τοῦ
 „καύσωνος, μέλανα καὶ αἱματώδη ἦσαν· καὶ ποτὸν τό τε πλεόν καὶ τὸ ἔλασ-
 „σον ἐν ὁμοίῳ καθειστήκει· καὶ ἡ ἀγρυπνία ἐνέκειτο διὰ παντός, καὶ ἀπο-
 „ρία πανταχόθεν ἦν, ἐπὶ τε ταῖς ὠλέναις ταῖς ἄνω καὶ κάτω, οὐκ ὀλίγοις δὲ
 „καὶ πρὸς τὰς σιαγόνας καὶ ἑτέροις ἐν ἑτέροις μέρεσι τοῦ σώματος ἀποστά-
 „σεις ἐγίνοντο, τοῖς μὲν μείζους, τοῖς δὲ ἐλάσσους, καὶ μέλαιναι φλυκτίδες ἀ-
 „νεφύοντο, ἑτέροις δὲ ὥσπερ στίγματα μέλανα κατὰ παντὸς τοῦ σώματος ἐ-
 „ξήνθει, τοῖς μὲν ἄραιά τε καὶ διαφανέστερα· τοῖς δὲ ἀμυδροτέρα καὶ συνε-
 „χῇ· καὶ πάντες ὁμοίως ὑπὸ πάντων ἔθνησκον· τοῖς μὲν γὰρ τὰ πάντα ἐπε-
 „γίνετο, τοῖς δὲ πλείῳ ἢ ἐλάσσῳ, οὐκ ὀλίγοις δὲ καὶ ἐν τῶν πάντων ἤρκεσε
 „πρὸς θάνατον· ὅσοι δὲ ἐκ πολλῶν ὀλίγοι ἠδυνήθησαν διαφυγεῖν, οὐκέτι ὑ-
 „πὸ τοῦ αὐτοῦ κατεῖχοντο κακοῦ, ἀλλ’ ἐν τῷ θαρσαλέῳ ἦσαν ἤδη· δις γὰρ
 „οὐκ ἐπελάμβανεν, ὥστε καὶ κτείνειν· ἀποστάσεις δὲ ἐγίνοντο μεγάλαι πρὸς
 „τοῖς μηροῖς, ἢ ἐν ταῖς ὠλέναις, ὧν τεμνομένων, σφάκελος ἐξέρρει δυσώδης
 „καὶ πολὺς, καὶ τὸ νόσημα διεφορεῖτο εἰς ἐκεῖνο, τὴν διανοχλοῦσαν ὕλην ἀ-

1) Πρβλ. Θουκυδίδου, Βιβλ. Β, κεφ. 49. «...Τὸ μὲν γὰρ ἔτος, ὡς ὁμολογεῖτο ἐκ πάντων, μάλιστα δὴ ἐκεῖνο ἄνοσον ἐς τὰς ἄλλας ἀσθενείας ἐτύγχανεν ὄν· εἰ δέ τις καὶ προέκαμνέ τι, εἰς τοῦτο πάντα ἀπεκρίθη».

2) Πρβλ. Θουκυδίδου, Β, 47 «.. Οὔτε γὰρ ἰατροὶ ἤρχουν..... οὔτε ἄλλη ἀνθρωπεῖα τέχνη οὐδεμία· ὅσα τε πρὸς ἱεροῖς ἰκέτευσαν ἢ μαντείοις καὶ τοιούτοις ἐχρήσαντο πάντα ἀνωφελεῖ ἦν.» Ἐν γένει δὲ τὰ κεφάλαια 47—53.

„ποροῖπτον· πολλοὶ δὲ καὶ ὑπὸ πάντων κατασχεθέντες, παρὰ δόξαν διεσώ-
 „ζοντο· ἦν δὲ καὶ ἐπικουρία οὐδεμία οὐδαμόθεν· ὁ γὰρ ἑτέρω συνήνεγκε,
 „τοῦθ' ἑτέρω τὰ ἴσα πάσχοντι δηλητήριον ἐγίνετο· καὶ ἕτερος ἀφ' ἑτέρου θε-
 „ραπείας ἀνεπίμπλαντο τῆς νόσου, καὶ τὴν πλείστην φθορὰν τοῦτο ἐνεποίει,
 „καὶ πολλὰ οἰκίαι ἐκενώθησαν τῶν οἰκητόρων, καὶ τῶν ἀλόγων τοῖς κυρί-
 „οις συναποθανόντων· δεινότατον δὲ ἦν ἡ ἀθυμία. Ὅποτε γὰρ τις αἰσθόι-
 „το κάμνοντος ἑαυτοῦ, ἐλπίς οὐδεμία σωτηρίας ὑπελείπετο, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀ-
 „νέλπιστον τραπόμενοι, προΐεντο σφᾶς αὐτοὺς, καὶ ἀπέθνησκον ἐν τῷ αὐ-
 „τίκα, μεγάλην ῥοπὴν τῷ νοσήματι τὴν ἀθυμίαν προστιθέντες· τὸ μὲν οὖν
 „τῆς νόσου εἶδος τοιοῦτον κρεῖσσον τοῦ λόγου ἦν, ὅθεν καὶ μάλιστα ἐδεδή-
 „λωτο, οὐ τῶν συντρόφων καὶ τῇ φύσει προσηκόντων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ'
 „ἕτερόν τι ὃν ὑπὸ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἐπενηνεγμένον πρὸς σωφρονισμόν·
 „καὶ πολλοὶ ἐκ τοῦ τοιούτου βελτίους τὴν ψυχὴν ἐγένοντο σωφρονισθέντες,
 „οὐ μόνον οἱ τελευτήσαντες, ἀλλὰ καὶ ὅσοι περιεγέγοντο τῆς νόσου· πάσης
 „γὰρ ἀπέσχοντο κακίας ἐν τῷ τότε χρόνῳ, καὶ ἀρετῆς ἐπεμελοῦντο καὶ πολ-
 „λοὶ τὰ ὄντα πένησι διένειμον καὶ πρὶν τὴν νόσον εἰς αὐτοὺς ἐγκατασκήψαι·
 „εἰ δέ ποτε καὶ αἰσθῆντο αὐτοὺς κατεχομένους, οὐδεὶς ἦν οὕτως ἀναλήγτως
 „ἔχων, ὥστε μὴ μετάνοιαν ἐνδείξασθαι τῶν πεπλημμελημένων, καὶ πρὸς τὰ
 „ἐκεῖ δικαιοτήρια μὴ πρόφασιν τινα παρασχεῖν τοῦ σωθῆσεσθαι ὑπὸ Θεοῦ,
 „εἰ μὴ πάνυ ἀνιάτως εἶχε καὶ ἀθεραπεύτως τὴν ψυχὴν· ὑπὸ τῆς τοιαύτης
 „νόσου πλείστοί τε ἀπέθανον ἐν Βυζαντίῳ τότε, καὶ ὁ βασιλέως παῖς Ἀν-
 „δρόνικος κατασχεθεὶς, ἐτελεύτησε τριταῖος„.¹

Αἱ ἀνωτέρω περιγραφαὶ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, μᾶς παρέχουσι
 τοιαύτας καὶ τοσαύτας λεπτομερείας περὶ τῆς νόσου, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ οὐ-
 δεμία ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ πανώλους. Ἡ περιγραφή ὅλων τῶν μορ-
 φῶν τῆς νόσου μετὰ τῆς προγνώσεως καὶ τῶν συμπτωμάτων δι' ἐκάστην
 μορφήν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, τόσον ὁμοιάζει πρὸς τὰς σημερινὰς ἐκδη-
 λώσεις τῆς πανώλους, ὅπως αὕτη ἐκδηλοῦται εἰς τινὰς χώρας τῆς Ἀσίας,
 ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ μάστιξ αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος, κατ' οὐδὲν
 ἕμετρίασε τὴν ὀξύτητα αὐτῆς διὰ μέσου τόσων αἰώνων. Μὲ μόνην τὴν δια-
 φορὰν ὅτι ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον τὴν ἐμφάνισιν τῆς εἰς ὑπεράνθρωπα ὄντα,
 ἐπιδράσεις τῶν ἀστέρων, κακοὺς δαίμονας κτλ. ἡμεῖς ἀποδίδομεν αὐτὴν εἰς
 εἰδικὸν παράγοντα, τὸ μικρόβιον τῆς πανώλους, ἀνακαλυφθὲν τῷ 1894 ὑπὸ
 τοῦ Yersin καὶ Kitasato.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

Η ΠΕΡΙ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΛΟΙΜΟΚΑΘΑΡΤΗΡΙΟΥ ΕΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1836 ΕΚΔΟΘΕΙΣΑ ΡΗΤΡΑ (ΦΕΤΦΑΣ)

Πρὸ ἑκατὸν περίπου ἐτῶν, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλᾶτου τῆς Τουρ-
 κίας Μαχμουτ Β' (1809—1839), προκειμένου νὰ ἰδρυθῇ Λοιμοκαθαρτήριον
 ἐν Τουρκίᾳ, μεγάλη κατεβλήθη ἀντίπραξις ὅχι μόνον κατὰ τῆς συστάσεως

1) *Καντακουζινοῦ*, Ἱστοριῶν, Βιβλίον IV, κεφ. 8.

αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Ὑγειονομικοῦ Συμβουλίου, τοῦ εἰσηγηθέντος τὴν σύστασιν αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν ἰσχυροτάτων τότε Οὐλεμάδων (Ὁθωμανῶν κληρικῶν), καθ' ὅσον ἡ ὑπαρξίς τοιούτων ἰδρυμάτων ἀντίκειται πρὸς τὰς περὶ εἰμαρμένης (κισμέτ, Ἰτζέλ) ἐπικρατούσας παρ' αὐτοῖς δοξασίας. Πᾶσα προφύλαξις διὰ τὸν Μουσουλμᾶνον ἐθεωρεῖτο ἐντελῶς περιττή, ἀφοῦ ἡ μοῖρα αὐτοῦ ἐξαορτᾶται ἐκ τῶν ἀνεξέρευνήτων βουλῶν τοῦ Ὑψίστου. Συνεπῶς πᾶσα προφύλαξις καὶ πᾶσα ἀντίστασις κατ' αὐτῶν, ἀποτελεῖ ὕβριν καὶ βλασφημίαν.

Χάρις ὅμως εἰς τὴν ἐπιμονὴν τοῦ νεωτερίζοντος Σουλτάνου, ὁ Σεῖχ-οὐλ-Ἰσλάμης (ἀρχηγὸς τῆς Μουσουλμανικῆς Θρησκείας) ἐνέδωκε καὶ ἐξεδόθη ἡ κατωτέρω περίφημος ῥήτρα (φετῶς) τὴν ὁποίαν παραθέτομεν κατὰ μετάφρασιν φιλοπονηθεῖσαν εἰς ἀρχαιοπρεπῇ γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς ὑπὸ τοῦ Σπ. Μαυρογένους, ἀρχιάτρου τῶν Σουλτάνων καὶ καθηγητοῦ τῆς Ὑγιεινῆς καὶ τῆς Γενικῆς Παθολογίας ἐν τῇ Ἱατρικῇ Σχολῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1816-1902).¹

Ἀφαιρεθέντων τῶν ἐπισήμων τίτλων καὶ πομπωδῶν προοιμίων ὡς περιττῶν, ἡ ῥήτρα (φετῶς) ἔχει ὡς ἑξῆς:

“Αἱ θεόπνευστοι τῆς ἀγίας θρησκείας καὶ τῆς θεολογίας ἀλάνθαστοι βίβλοι ἀποφαίνονται τὸν Θεὸν τὸν μέγαν οὕτως, ὥσπερ ἄνευ ἀνάγκης τὸ σύμπαν ποιήσαντα, τοῦτο ὡσαύτως καὶ ἐν ἀκαρεῖ ἑξαφανίσαι δύνασθαι. Καὶ ὅμως ὥσπερ τὰ σημαντικώτερα τοῦ Κορανίου χωρία ἐναργῶς ἀποδεικνύουσιν, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μακροθυμίας καὶ προνοητικῆς αὐτοῦ ἀγαθωσύνης, ἅπαντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ γιγνόμενά τε καὶ ὁρώμενα πρὸς ἄλληλα οὕτως ἀλληλοῖνχῆσαι καὶ ξυνδέσαι, ὥσπερ τὸ αἰτιατὸν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα· ἡ δὲ τοιαύτη ἀναγκαία ἀλληλουχία καὶ ξυνάφεια ποιεῖ τό τινα μὲν τῶν πραγμάτων τὴν τῶν μὲν ὑπαρξιν προκαλεῖν, ἄλλα δὲ τὴν ἀνυπαρξίαν καὶ ἐξαφάνισιν τῶν δέ· τοιαύτη δ' ἐστὶ καὶ ἡ σχέσις ἡ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν τῇ σωτηρίᾳ συνάπτουσα, τὸ ἁμάρτημα τῇ παιδείᾳ, τὸ ἐσθίειν τῷ κόρῳ, τὸ ὕδωρ τῇ δίψῃ. Ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ ὁ Πλάστης, εἰ ἐβούλετο, ἐδύνατ' ἂν τὰ ἐν τῷ Κόσμῳ ὄντα τῶν ἐξωτερικῶν δράσεων καὶ ἐπενεργειῶν ὅλως ἀπαλλάξαι καὶ ὅμως τοῖς πράγμασιν ιδιότητας ἐνεφύτευσεν, ὥς ὁ ἄνθρωπος σπουδῇ ἀποφεύγειν ἠνάγκασται, ἁρμοδίῳις τοῖς μέσοις χρώμενος, τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ θελήσεως πρὸς τὸ τὰ ἀποτελέσματα ἐφιστάναι μὴ παρεμβαλλομένης, ὥσπερ τοῦτο ξυνέβη τῷ προφήτῃ Ἀβραάμ. Τῆς δὲ τροφῆς ἀναγκαίας οὕσης πρὸς ξυντήρησιν τοῦ ατόμου, ὁ ταύτη χρῆσθαι ἀποποιούμενος, ὡς δῆθεν τοῦ κρέατος ζῶν ἀνήκοντος καὶ τούτου γεύσασθαι ἀποτροπιαζόμενος, ὅπερ ἄλλως ἂν διατίθοιτο, καὶ οὕτω πείνης ἂν λιμοκτονοίη, ἀνενδοιάστως κακουργοίη ἂν οὗτος.

“Ὅταν δὲ τὰ ἀποτελέσματά οὐχ οὕτως βέβαια ᾧσιν, ὡς τὰ τῆς ἀπάσης τροφῆς καθόλου ἀποχῆς, ὡς ἐν τοῖς φαρμάκοις, ὧν τὰ ἀποτελέσματα μᾶλ-

1) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Περιοδικῷ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος XIV (1879—1880) σελ. 24 καὶ ἑξῆς.

„λον ἢ ἦττον ἀσταθῆ ἔστιν, ὃ μὴ τούτοις ἐν ἐπικαίρῳ χρώμενος οὐ κα-
 „κουργεῖ μέν, ἀλλ’ αἱ τῆς ἱερᾶς θρησκείας ἡμῶν βίβλοι ἀποφαίνονται, ὅτι
 „εἰ τούτοις χρωῖτο, τῷ ὀρθῷ λόγῳ καὶ τῇ φρονήσει ὑπέεικον. Οἱ ἐν ταῖς
 „βίβλοις τῶν *Τεσαβούφ*, εἴτουν τῶν ἐμπνευσμένων ὑπὸ τοῦνομα *μουστερίχιν*,
 „εἴτουν τῶν ἡσυχαστῶν παριστάμενοι (οὗτοι δὲ εἰσὶν οἱ τῆς θείας Παντο-
 „δυναμίας τὰ ἐνδότερα παρεισδύσαντες καὶ εἰς τὰ ἔσχατα τῆς ἀφοσιώσεως
 „ἀφικόμενοι) δύναιντ’ ἂν ἔστιν ὅτε τὴν ἑαυτῶν ἀτομικότητα ἀπάσης συμ-
 „πλοκῆς σχέσεως τοῦ αἰτίου πρὸς τὸ αἰτιατόν, τοσούτῳ ὥς πρὸς τὰ πράγ-
 „ματα, ὧν τὰ ἀποτελέσματα βέβαιά ἐστιν, ὅσῳ ὥς πρὸς τὰ λοιπά, ἀπαλλά-
 „ξαι. Ἀλλὰ τοιαύτη κατάστασις οὐ παντοῦ ἀρμοστέα, ἐπειδὴ ἐξ εἰδικῶν συν-
 „θηκῶν, ὧν ἄνευ ἡ τοιαύτη οὐχ ὅλως παραδεκτέα, ἐξήρτηται. Διὸ δὴ, καὶ
 „ἡ βίβλος τοῦ *Τεργίν-ἐλ-μουχαρίμ*, τῆς ἐξηγήσεως τῶν ἀποτρεπομένων, ἀ-
 „ποφαίνεται, ὅτι οἱ μὴ ἅγιοι, οἱ εἰς προσκύνησιν τῶν ἁγίων τόπων ἐξιόν-
 „τες καὶ τὰ ἐφόδια μὴ ξυμπεριλαμβάνοντες, τὴν ζωὴν τῶν ἑαυτῶν εἰς κίνδυ-
 „νον ἐκτιθέασιν. Ὁ δὲ ἱμάμης Γαζαλῆ, ἐν τῇ αὐτοῦ Βίβλῳ τῇ ἐπωνομαζο-
 „μένη *Ἐχιάλ - οὐλ - οὐλοῦμ* “Ζωοποιήσις τῶν Ἐπιστημῶν”, προκηρύττει ὅτι
 „τὸ τῆς πρὸς τὴν προσκύνησιν ὁδοῦ ἄνευ ἐφοδίων ἄψασθαι ἀτρεκῶς ἀπη-
 „γόρευται, δύο περιστάσεων ἐξαιρουμένων, ὧν ἡ μὲν ἐστὶ τὸ *Μουδζαχεδέ*,
 „ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ σώματος ἀσκησις εἰς τὸ τὴν ἀσιτίαν φέρειν, οὕτως, ὥστε
 „τὴν πείναν τὴν καρδίαν μὴ ξυνταράττειν, ἡ δὲ ξυνήθεια τοῦ βοτάνοις τρέ-
 „φεσθαι, περιστάσεις τοῖς τελείως μόνον ἀφωσιωμένοις ἀρμοσταί, οὓς Ἀρά-
 „βων παῖδες *Μουτεβεκίλινι-κιαμίλιν* καλέουσιν. Οὕτως ἡμῖν τοῖς πιστοῖς, τοῖς
 „τοῦ προφήτου Μωάμεθ ὁπαδοῖς, ἐναπόκειται συνεπῶς, ἐν παντί, πρὸς τὰ
 „ἰδιαίζοντα μέσα προστρέχειν, ἔσαι τελεία ἀφοσιώσει, ὅσον σθένος πρὸς τὸ
 „θεῖον ἐμπνεόμενοι, ἐπειδὴ καὶ αὕτη ἡ δύναμις τοῦ πρὸς τὰ μέσα προσφεύ-
 „γειν καὶ τούτοις ἀποτελεσματικῶς χρῆσθαι ἐστὶν ἀκραιφνὴς ἀπόρροια τῆς
 „ἀγαθότητος καὶ τῆς συγκαταβάσεως τῆς θείας, καὶ ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ἐ-
 „νεργεῖν οὐδόλως ταῖς ἀρχαῖς τῆς πρὸς τὸν Κύριον τελείας ἀφοσιώσεως ἀν-
 „τιβαίνει. Ὁ δὲ περικλεὴς ἱμάμης Φάχρ-εδδὶν-Ραζῆ ἐν τῇ τῶν *Ἰχτιγιαράτ*
 „τὰ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως ἀποτελέσματα ἀνυψῶν ἀποφαίνεται, ὅτι τῆς τοῦ
 „ἀνθρώπου δυνάμεως μὴ δυναμένης οὔτε μικρὸν ταῖς τῆς θείας Προνοίας
 „βουλαῖς ἀντιστῆναι, καὶ ταύτας οὐδόλως περιορίζειν, τῷ ὀρθῷ καὶ ὑγιεῖ
 „λόγῳ ἐναντίον ἐστὶ τὸ τὴν θεῖαν παντοδυναμίαν προβάλλειν πρὸς τὸ μὴ
 „ἐσθίειν τὸν πεινῶντα, καὶ μὴ πίνειν τὸν διψῶντα, καὶ μὴ φαρμάκοις χρῆ-
 „σθαι τὸν νοσοῦντα, καὶ τὰς εὐνόους στιγμὰς μὴ ἀναζητεῖν τὸν ἐπιχειρίσεώς
 „τινος ἀπτόμενον.

“Ἡ οὖν τοσάκις τὰς τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἐπαρχίας κατερημώσασα
 „νοσηρὰ μάστιξ εἰς ἐκείνην τὴν τῶν νούσων, κατὰ τοὺς δοκιμωτέρους τῶν
 „ἱατρῶν, ἀνήκει τάξιν, τὴν τῶν διὰ τῆς ἐπαφῆς διαδοσίμων, ἃς καὶ λοιμώ-
 „δεις ἰδίᾳ ἱατρῶν παῖδες ἀποκαλέουσιν, διὰ τὸ τὸν λοιμὸν αὐτὸν τὴν πρω-
 „τίστην τῶν οὕτω διαδοσίμων νούσων εἶναι. Τοιαῦται δὲ τινες εἰσὶν ἡ λέ-
 „πρα (;), ἡ εὐφλογία κτλ. *Χαδὶς τι* (λόγος) τοῦ προφήτου, ὑπὸ τοῦ *Βουχαρί*

„ξυνειλεγμένον, διατάσσει τῷ λεπρῷ οὕτως ὥς τῷ λέοντι προσφέρεσθαι· οἱ δὲ ἐρμηνευταὶ λέγουσι τὴν λέπραν¹ διαδόσιμον ὥς τὸν λοιμὸν καὶ ἄλλην νοῖανδήποτε τοιοῦτου εἶδους νόσον εἶναι συγχωρίζαντες ταύτης σπουδῇ προφυλίττεσθαι.

“Ἔστι δ’ ἀληθές, ἕτερον *Χαδὶς* σημαίνειν, μὴ προσήκειν ἐκ τούτου λογικῶς συμπεραίνειν, τὸ περὶ ἐνός τινος λεγόμενον, ἅπαντι τῷ γένει, ὥσπερ τοῦτ’ ἀνῆκεν, ἐφαρμόζεσθαι δύνασθαι. Ἄλλ’ ὁ κανὼν οὗτος οὐκ ἀλλαχοῦ ποι σκοποῖ προφανῶς ἢ εἰς τὸ ἀποτρέψαι τοῦ ἐκ τῶν γενικοτήτων, αὐθαιρέτους καὶ ἀδικαιολογήτους ἐφαρμογὰς κατὰ πᾶν εἶδος ποιεῖν. Οὕτω τὰ δύο ταῦτα χαδὶς ὅλως ξύμφωνα συμβιβάζεται, καὶ ἀντίφασις ἐν τούτοις οὐκ ἂν εὔροιτο. Τοῦτο δὲ τέλεον, ἀπὸ τοῦ περικλύτου Ἰμάμη τοῦ ἐκ τῶν *Χανε-φιέ-ιπνι-ι-νουδζέιμ* τοῦ ἐν τῇ αὐτοῦ βίβλῳ τῇ *Ἑσβάχ-βέ-χαξαιρ*, (=αἱ ἀμφιβολίαι καὶ αἱ σκέψεις) ἐπιγραφομένη, λέγοντος, ὅτι οἱ περιφημότεροι δι-αλεκτικοὶ ἀναγνωρίζουσι, σεισμοῦ τὴν γῆν ἐκ βάθρων συσσεύοντες, συγκεχω-ρεῖσθαι τοῦ οἴκου, οὗ ἂν εὔροιτό τις ἐξελθεῖν, καὶ παρ’ οἶκον ἐτοιμόρροπον τὸν διαβαίνοντα, τὸ βῆμα ἐπιταχῦναι, καὶ μέχρι τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὴν

1) Σημείωσις τοῦ μεταφραστοῦ:

Τοῦτο, τὸ τὴν λέπραν καὶ λέπραν τῶν Ἑλλήνων, πρὸς διάκρισιν τῆς λέπρας τῶν Ἀράβων, ταύτης τῆς ἐλεφαντιάσεως οὔσης, ὑπὸ τῶν συγχρόνων δερματοπαθολόγων ὀνομαζομένην, διαδόσιμον διὰ τῆς ἐπαφῆς ἢ ἄλλου τινὸς τῆς μεταδόσεως μέσου εἶναι, ἐσφαλμένον, κατὰ τὴν τῶν νεωτέρων ἱατρῶν τῶν ἐν ταῖς δερματοπαθείαις εἰδημόνων κρίσιν, ὅλως ἐστί, τὴν νοῦσον ταύτην τὴν δερματικὴν, τὴν κατὰ τὰ ἐκ τῶν παρὰ νόων καὶ δεισιδαιμόνων σταυροφοριῶν ἀνήκεστα δεινὰ ἐν τε Εὐρώπῃ καὶ Ἀσίᾳ, ὑπὸ τῆς βαρβαρότητος τῶν ὠμῶν Εὐρωπαίων στιφῶν, ἐπὶ τῶν ἡμετέρων μάλιστα τόπων θεωρησίας δίκην ἐνσκήψαντα, γεννηθεῖσαν καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων ἡμερῶν ἐν τισι τῆς ἐσχατιᾶς τῆς Εὐρώπης ἐναλίους μάλιστα μέρεσι καθ’ ὅλα χωρία ἐνδημοῦσαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τὴν Χρυσούπολιν πέραν τοῦ Βοσπόρου ἀντικρυ τοῦ Ἀστεως, παρὰ τῷ τῆς Α. Φρουρᾶς κεντρικῷ νοσοκομείῳ καὶ ὀπισθεν αὐτοῦ, ἐν ἰδιαιτέρῳ οἰκήματι Μινσκίν-χανέ (=λεπροκομεῖον), καλουμένῳ, καὶ ἐν ὅλαις εὐαρίθμοις οἰκογενεαῖς διατηρουμένην, γλίσχρως ὑπὸ τῆς Α. Κυβερνήσεως διατρεφόμεναις, ὥς τῶν ἀπόρων λεπρῶν, ἀκρίδων δίκην, ἐπὶ τῶν περιεργείας χάριν ἔστιν ὅτε ἐπισκεπτομένων ἱατρῶν τε καὶ ἄλλων ξένων φωναῖς καὶ δεήσεσιν ἐπαιτούντων, ἐπιπιπτόντων, διὰ τῆς κληρονομικῆς μόνον ὁδοῦ ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τὰ τέκνα μέχρι τῆς σήμερον ἀπὸ τοῦ Μεσαιῶνος πρὸς ὄνειδος τῆς βαρβαρότητος σωζομένην. Ἐν τισι δὲ νησιώτισι πρὸ πάντων χώραις, ὥς ἐν Χίῳ, Κρήτῃ κτλ. οἱ λεπροὶ χωρία τινὰ ὀλόκληρα ἀποτελοῦσιν, ἐν δὲ τῷ ἐν Χαϊδάρ—πασσᾷ κυπαρισσῶνι λεπροκομείῳ, γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν λεπρῶν ὑπαρχόντων καὶ ἀλλήλοις κατὰ τὸν νόμον τὸν ἰσλαμικὸν τὸν αὐστηρῶς διατάττοντα, ἅπαντα ἄνθρωπον οὐδόλως καὶ οὐδέποτε ἄγαμον βιοῦν προσήκειν, μετ’ ἀλλήλων εἰς γάμου κοινωνίαν ἐρχομένων ἀπ’ ἀρχῆς μὲν τὸ φαινόμενον ὑγιᾶ τέκνα παράγουσιν, ἔπειτα δὲ τῆς ἐφηβικῆς μόλις παραλλαχθείσης ἡλικίας, τὰ εἰδεχθῇ τῆς λέπρας ὀγκώματα τὰ μετὰ τινα ἔτη φλογιζόμενα, ἐμπυούμενα καὶ τὰ ἄκρα πρὸ πάντων φθείροντα, ὑπ’ ἀναισθησίας καταβαλλόμενα αὐτομάτως ἐκκόπτονται, οἰκτρὸν καὶ ἀπεχθές θέαμα τοῖς θεωμένοις παρέχοντα, μέχρις οὗ τῆς λύμης καὶ τὰ ἔσω τῇ ζωῇ ἀναγκαῖα ὄργανα προσβαλοῦσης τοῦ ἀβιώτου βίου ἀπαλλάττονται τέλος οἱ τάλανες λεπροί.

„τῶν ἱατρῶν συμβουλήν, τῶν ἀποτρεπόντων λοιμοῦ ἐνσκήψαντος εἰς τὴν ἀ-
 „γορὰν προβαίνειν, ἀποδείκνυται: βέ μιν ἐλ ἐδιλὲτ ἐδδαλέτι ἀλᾶ μεσχρο-
 „γιέτι ἐδδεβαῖ βέ τε χαζούρι φῆ ἐγιαμ ἐλ βεμπάϊ μιν οὐμούρι ἐβσαμπιχὰ
 „χουζαῖκ οὐλ ἀτιμπαῖ, ὅπερ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον: τοῦ λοιμοῦ που ἐπι-
 „δημοῦντος, τὸ ἀσχολιῶν τινων τῶν τοὺς ἀνθρώπους ξυγχρωτίζουσῶν ἀπέ-
 „χειν, καὶ τοῖς ἀρμοδίους φαρμάκοις πρὸς θεραπείαν χοῆσθαι, κατὰ τὰ τῶν
 „δοκίμων ἱατρῶν παραγγέλματα, τοῖς ἱεροῖς τοῦ Ἀγίου Κορανίου νόμοις μὴ
 „ἀντιβαίνειν, τοῦτο ἐκ τῆς ῥήτρας ταύτης καταφαίνεται.

“Συνελόντι δὲ φάναι, πρόδηλόν ἐστιν ὅτι ἡ τῆς ὑγιείας προφύλαξις μέ-
 „ριμναν ἀπαιτεῖ πρὸς τὴν τοῦ σώματος ξυντήρησιν, ὅτι ἡ τοῦ σώματος ξιν-
 „τήρησις ἐστὶν ἡ πρώτη τῆς τοῦ πληθυσμοῦ αὐξήσεως αἰτία καὶ αὕτη τὴν
 „ὕλικὴν εὐπορίαν, τὴν τοῦ ἐμπορίου πρόοδον καὶ τὴν τοῦ κράτους οἰκονο-
 „μολογικὴν δύναμιν αὐξάνει. Οὐδὲν δὲ τὸ βλαβερώτερον ἂν εἴη κοινωνία τι-
 „νί, ἢ τὸ καθορᾶν γενεὰς πλήρεις ζωῆς ὀλοκλήρους, ὧν περ ἡ συντήρησις τοῦ
 „Κράτους ἐπισπερχεστέρα μέριμνα ἂν εἴη, ὑπὸ τῆς νόσου ἐξαφανιζομένης.
 „Καὶ τοῦτο δὲ ἀναμφισβήτητόν ἐστιν, ὅτι αἱ φυσικαὶ προδιαθέσεις, κατὰ τὴν
 „τῶν ἐμπείρων ἱατρῶν γνώμην, μέγα συνεισβάλλουσιν εἰς τὸ τὰς νούσους ἀ-
 „ναπτύσσεσθαι, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς πείρας γνωστόν ἐστιν, ὅτι ὑπάρχει μέσα, τὰ
 „τὰς σωτηρίους τοῦ ἀνθρώπου προδιαθέσεις, τὰς ἀπὸ τῆς νόσου σωζούσας,
 „προφυλάττοντα. Ἀνάγκη ἄρα, τοῖς προφυλακτικοῖς χρῆσθαι μέσοις, πεποιθό-
 „τα, τὴν τῶν μέσων τούτων, οἷς ἂν τις προσδράμοι, ἐνέργειαν, αἰὲ τῆς τοῦ
 „Θείου βουλῆς ἐξααρτᾶσθαι, καὶ τοὺς ἀφοσιώσεως τῆς τελείας μετόχους, λέ-
 „γοντας τοῦ λοιμοῦ προφυλάττεσθαι μὴ ἐξεῖναι, ἐκτὸς τῶν ὀρθοφρονούντων
 „θεωρεῖν καὶ πρὸ πάντων, ἐπειδὴ ξυμβουλίου μεγάλου ἐν τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ
 „πρὸ μικροῦ συγκροτηθέντος, οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν οὐλεμάδων ἀπεφάνθησαν
 „διαρρήδην, ὅτι, ὡς ἐν τῷ *Σεριάτ* νενόμισται, οὐκ ἀνάρμοστον κατὰ τοῦ λοι-
 „μοῦ εἰς μέσα προφυλακτικὰ προστρέχειν. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ Φετφᾶς ἐ-
 „ξεδόθη, λέγων, ὅτι ἐπὶ τινος χώρας τοῦ λοιμοῦ ἐνσκήψαντος, ἄτοπον οὐκ
 „ἔστι, τὴν θεομηνίαν φεύγοντα, καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ εὐσπλαγχνίαν προστρέ-
 „χοντα, τοῖς προφυλακτικοῖς χρῆσθαι μέσοις. *Μπιρ μπελδεγιέ Ταοὺν Ἰσαμπέτ*
Ἰντοῦπ χάκ σουμπχανέ χοῦ βέ Ταάλια χαζρετλερηνὴν καχριντὰν λουτφουννέ Ἰλ-
ῖτιζᾶ ἰλὲ ἐσμπάμπι τεχαφοντζᾶ τεσεμποὺς ἐτμηδὲ μπεῖς γιόκτουρ.

“Κατὰ συνέπειαν τούτου ὁ γαληνότατος καὶ σεβαστὸς ἄναξ καὶ κύριος
 „ἡμῶν, ὁ Μέγας Πατισάχ ὁ τὰς τῶν δύο Ὅμαρ ἀρετὰς ἐνῶν ἐν αὐτῷ, ὁ
 „ἀναμορφωτὴς τοῦ αἰῶνος, ὁ ἐπικυρωτὴς τῆς δόξης τῶν τῆς πίστεως ἀθα-
 „νάτων στηλῶν, ὁ Χαλίφ τοῦ Προφήτου τοῦ Θεοῦ τοῦ σύμπαντος, ὁ φω-
 „τεινὸς ὡς ἀστραπή, οὗ ἡ δόξα ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ εἴη αἰώνιος μέχρι τῆς
 „ἡμέρας τῆς δευτέρας παρουσίας καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, τῇ τοῦ Θε-
 „οῦ ἀγαθότητι καὶ εὐσπλαγχνίᾳ θαρρῶν καὶ μόνον μέλημα ἔχων τῇ τοῦ Κρά-
 „τους καὶ τῶν λαῶν αὐτοῦ ξυντηρήσει καὶ εὐδαιμονία ξυμφέρειν, διετάξατο
 „τὰ ὑπὸ τῆς χρονίας πείρας ὡς σωστικὰ ἐνδειχθέντα μέσα, τὰ ὑπὸ τὸ ὄνο-
 „μα καθάρσεως (*Quarantaine*) γνωστά, ἅπερ ἀληθῶς ἐκ τινων μέτρων κα-

„θαριότητος καὶ φαρμακεύσεως συνίσταται, καὶ ἠθέλησεν ἀμέσως ἅπαν τὸ ταῦ-
„τα ἐκπληροῦν, συμφώνως τῷ τε τοῦ Σερχῆ—Σερήφ ἱερῷ νόμῳ καὶ τοῖς ἐ-
„θίμοις καὶ ἡθελαι τῶν κατοίκων. Εἰδικὸς δὲ ὡς πρὸς τὰῦτα δημοσιευθήσε-
„ται κανονισμός. Πάντες οἱ καὶ ἀκροθιγῶς ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου φωτιζόμε-
„νοι, εὐμαρῶς ἐννοήσουσιν, ὅτι νέα ἔνδειξις τῶν εὐνόων διαθέσεων τῆς Αὐ-
„τοῦ Μεγαλειότητος αὕτη ἐστί, καὶ τοῦ κανονισμοῦ τὰ συνετὰ παραγγέλματα
„μετὰ τοσαύτης σπουδῆς ἐκπληρώσουσι, μεθ' ὅσης χρεωστοῦσι τοῖς ἡθικοῖς
„χρησθαι μέσοις, οἷον ταῖς δεήσεσι, τῇ ὑπακοῇ, τῇ τῶν ἁμαρτιῶν ἐξαγνίσει
„κ. τ. λ. Ὅστις δ' ἂν τολμήσειεν εἰπεῖν, ὅτι ταῦτα νεωτερισμός ἐστί, τρανῶς
„ἀποδείξει τὰς εὐεργεσίας τῆς Α. Μεγαλειότητος μὴ ἐννοεῖν, ἐπειδὴ τὰ βλέμ-
„ματα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μεγάλων λεπροκομείων, τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Σουλτά-
„νων ἰδρυθέντων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, στρέψας, ἃ *Ταβουχα-*
„*νὲ* ὠνόμαζον, καὶ ὑπ' ὅψιν λαβὼν τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν ἀποδείξεων τοῦ
„Σερῆ καὶ τῆς λογικῆς τῶν ὑπὲρ τῶν ἰδρυμάτων τούτων τῶν φιλανθρωπῶν
„αὐτόχρομα λαλούντων, ἀπατωμένου ἑαυτοῦ καταγνώσεται.

“Συμπεραίνοντες λέγομεν, ὅτι ὅστις ἂν τοιαύταις ἀτόποις ἐπικρίσει πε-
„ριπέσειεν, ἐκτὸς τῆς δικαίας ποινῆς, ἣν ἀδυσωπήτως ὑποστήσεται, ὡς τῷ ὑ-
„ψηλῷ τοῦ Σουλτάνου διατάγματι ἀντιστρατευόμενος, ὅλως τῷ τῆς θρησκεί-
„ας Φετῶ συμφώνῳ, σπουδῇ ἀδιαλλάκτῳ καταδιωχθήσεται καὶ αὐστηρῶς
„τιμωρηθήσεται φωραθίς. „¹
